anatole france

PIERRE NOZIÈRE

editura univers

BUCUREȘTI 1980

anatole france

PIERRE NOZIÈRE

traducere de
RAUL JOIL

Coperta și ilustrațiile de
Mircea Dumitrescu

Anatole France
OEUVRES
Editions Genève, 1968

Toate drepturile asupra acestei versiuni
sînt rezervate Editurii UNIVERS

Cartea întîi

COPILĂRIA

I

Sfînta Scriptură şi Grădina Botanică

Prima idee pe care mi-am format-o despre univers mi-a dat-o vechea mea Biblie cu poze. Se afla în ea un şir de stampe din secolul al XVII-lea, în care paradisul terestru avea prospeţimea şi bogăţia unui peisaj olandez. Puteai vedea acolo cai de Brabançon, iepuri, purceluşi, găini, oi cu coada stufoasă. Iar Eva îşi plimba

printre dobitoacele de la facerea lumii frumusețea-i flamandă. Cel mai mult îmi plăceau caii.

Pe a șaptea foaie (o mai văd și acum) era reprezentată corabia lui Noe în clipa cînd se îmbarcau animalele, perechi-perechi. Corabia lui Noe din Biblia mea era un fel de caravelă lungă, avînd deasupra un castel de lemn cu un acoperiș în două ape. Era aidoma cu arca lui Noe care mi se dăruise de Anul nou și care răspîndea o mireasmă plăcută de rășină. Și asta constituia pentru mine o temeinică dovadă a autenticității Scripturii.

Nu mă mai săturam nici de paradis, nici de potop. Simțeam de asemenea o mare bucurie privindu-l pe Samson cum smulge porțile Gazei. Orașul acesta Gaza, cu turnurile, clopotnițele și rîul lui, cu pîlcurile de păduri care-l înconjurau, era fermecător. Iar pe Samson îl vedeam pornind cu cîte o poartă sub fiecare braț. Mă gîndeam mult la el. Îl consideram prietenul meu. În privința asta, ca și în multe altele, nu m-am schimbat. Îl mai iubesc și acum. Era foarte puternic și foarte modest. Nu avea urmă de răutate în el ; a fost primul romantic și, desigur, nu cel mai puțin sincer.

Mărturisesc că nu mă lămuream destul de bine cum se înlănțuiau evenimentele din vechea mea Biblie și că războaiele filistenilor și ameleciților mă încurcau de multe ori. Ceea ce admiram mai mult la aceste popoare era acoperămîntul pe care și-l puneau pe cap, și care era atît de felurit de la un om la altul, încît și azi îmi mai stîrnește mirarea. Puteai vedea coifuri, cununi, pălării, că-

ciuli și turbane minunate. N-am să uit în viața mea ce avea pe cap Iosif pe vremea cînd trăia în Egipt. Un turban, dacă vreți, chiar un turban larg de tot, să zicem, dar avea pe deasupra o căciulă țuguiată din care ieșea o egretă cu două pene de struț — ceva măreț !

Noul Testament din Biblia mea avea un farmec mai intim : mi-a rămas o amintire delicioasă despre grădina de zarzavat în care Isus îi apare Magdalenei. „Și ea se gîndea, spune textul, că acela era stăpînul grădinii." În sfîrșit, la capitolul celor șapte fapte de milostenie, Isus Cristos — săracul, prizonierul și pelerinul — vede venind spre el o doamnă împodobită, precum Ana de Austria, cu un guler mare de dantelă de Veneția. Un cavaler, purtînd o pălărie de fetru cu pene, cu mîna în șold, cu o capă pe umeri, și elegant încălțat în cizme răsfrînte, stă pe peronul unui castel cu ziduri de cărămidă și face semn unui micuț paj, — în mîini cu un ulcior și o cupă de argint — să-i toarne puțin vin sărmanului încununat de aureolă. Cît de atrăgătoare, de misterioase și de familiare erau toate acestea ! Iar Isus Cristos, într-un chioșc de verdeață din fața unui pavilion clădit pe vremea regelui Henric, sub cerul nostru umed și diafan, părea mult mai apropiat de oameni și de lumea noastră !

În fiece seară răsfoiam vechea mea Biblie, la lumina lămpii, și mă fura somnul, deliciosul somn al copilăriei, invincibil ca dorința, și mă ducea, cu inima plină încă de sfintele imagini, în umbra sa călduță. Iar patriarhii, apostolii, maicile,

cu guleraşe de dantelă cu ochiuri largi, îşi prelungeau în visele mele viaţa lor supranaturală. Biblia îmi devenise realitatea cea mai sensibilă şi mă străduiam să-i adaptez cît mai bine universul din jur.

Universul, după părerea mea, nu se întindea mult mai departe de cheiul Malaquais, acolo unde am început să respir pentru prima oară, aşa cum spune duioasa fecioară de Alba. Şi respiram cu desfătare aerul zilei, care scaldă această mîndră şi glorioasă regiune, unde se află : Tuileries, Luvrul şi palatul Mazarin. Împlinisem vîrsta de cinci ani şi nu explorasem încă acele părţi ale universului situate dincolo de Luvru, pe malul drept al Senei. Malul cestălalt îmi era mult mai bine cunoscut, aici locuiam doar. Mergînd de-a lungul străzii Petits-Augustins şi ajungînd la capătul ei, mi-am zis : iată, aici se termină lumea.

Strada Petits-Augustins se numeşte astăzi strada Bonaparte. Pe vremea cînd era la capătul lumii, am văzut că, în această parte marginea abisului era păzită de un mistreţ monstruos şi de patru giganţi de piatră, în mantii lungi, care şedeau cu cîte o carte în mîini, pe marginea unui bazin plin cu apă într-un pavilion, în mijlocul unei cîmpii înconjurate de arbori, aproape de o biserică imensă. Nu mă înţelegeţi ? nu ştiţi ce vreau să spun ?... Vai ! bietul mistreţ al casei Bailli, după o viaţă în care n-a cunoscut decît dispreţ, s-a stins demult. Noile generaţii nu l-au mai văzut pe acest captiv, îndurînd injuriile tuturor şcolarilor. Nu l-au văzut cum stătea culcat, cu ochii mijiţi, în-

tr-o dureroasă resemnare. La colţul străzii Bonaparte, în locul unde fusese remiza, vopsită în galben şi împodobită cu fresce, reprezentînd harabale trase de cai vînăt-rotaţi — şi în care era adăpostit — se ridică o casă cu cinci etaje. Cînd trec acum pe lîngă havuzul din piaţa Saint-Sulpice, cei patru giganţi de piatră nu-mi mai inspiră nici un fel de spaimă misterioasă. Acum cunosc — ca toată lumea — şi numele, şi geniul, şi istoria fiecăruia : îi cheamă Bossuet, Fénelon, Fléchier şi Massillon.

De asemenea, şi în partea occidentală atinsesem limitele universului... Înălţimile răvăşite din Chaillot, colina Trocadero, în stare de sălbăticie pe-atunci, acoperită de o puzderie de floricele albe şi aromitoare, de mentă, erau într-adevăr la marginea lumii, la buza abisului, unde puteai vedea : omul gol, cu un singur picior, care mergea, sărind, omul-peşte şi omul fără cap, avînd obrazul la piept. În preajma podului care, în acea parte închidea universul, cheiurile erau mohorîte, cenuşii, colbăite. Nu se vedea nici o trăsură, doar cîţiva plimbăreţi. Ici-colo, feriţi de parapet, nişte copii se jucau de-a soldaţii ; în timp ce ascuţeau beţigaşe, priveau la apă cum curge. La picioarele cavalerului roman din colţul drept al Cîmpului lui Marte, o femeie bătrînă, stînd pe vine rezemată de parapet, vindea colţunaşi cu mere şi lapte de cocos. Laptele îl ţinea într-un şip, care, în loc de dop, purta o lămîie, parcă ar fi fost o pălăriuţă. Praful şi tăcerea se lăsau peste toate aceste lucruri. Acum podul Iena leagă între ele noile cartiere.

El a pierdut aspectul mohorît şi dezolat pe care-l avea în copilăria mea. Praful, suflat de vînt pe şosea, nu mai este praful de altădată. Cavalerul roman vede chipuri noi şi moravuri noi. Dar nu se întristează : e de piatră.

Dar ceea ce îmi plăcea mai mult — şi cunoşteam şi mai bine — erau malurile rîpoase ale Senei ; bătrîna mea doică Nanette mă ducea în fiecare zi la plimbare pe acolo. Şi astfel revedeam corabia lui Noe din vechea mea Biblie cu stampe. În ruptul capului nu m-aş fi îndoit că n-ar fi nava Samariteanului, cu palmierul ei, de unde ieşea — miracol ! — un fum subţire şi negru. Se înţelege de la sine : cum se terminase potopul, s-a făcut din corabie un stabiliment de băi.

În partea de răsărit, am vizitat Grădina Botanică şi-am urcat de-a lungul Senei pînă la podul Austerlitz. Acolo era ultimul hotar. Chiar şi cei mai îndrăzneţi exploratori ai naturii sfîrşesc prin a da peste un punct dincolo de care nu mai pot înainta. Mi-era cu neputinţă să merg mai departe de podul Austerlitz. Aveam picioare micuţe, iar picioarele doicii mele Nanette erau bătrîne ; cu toată curiozitatea mea şi a ei — căci amîndurora ne plăceau plimbările frumoase — ne aşezam pe o bancă, lîngă un copac, cu vederea spre pod, sub privirile unei vînzătoare ambulante de prăjituri din Nanterre. Nanette nu era mai înaltă decît mine. Era o sfîntă, purta o rochie din indian, imprimată cu ramuri şi flori, iar pe cap o bonetă cu ciucuri. Cred că imaginea pe care şi-o făcea despre lume era tot aşa de naivă ca a băie-

ţelului de lîngă ea. Cînd vorbeam, ne înţelegeam de minune. E adevărat că ea nu mă asculta niciodată. Nici nu era necesar. Răspunsurile ei însă veneau totdeauna la ţanc. Ne iubeam cu multă duioşie.

În timp ce Nanette stătea pe bancă şi visa, zîmbind cu blîndeţe unor lucruri obscure şi familiare, eu săpam cu hîrleţul la piciorul unui copac sau, mai curînd, mă uitam la podul care, după părerea mea, se afla la marginea lumii cunoscute.

Dar ce se afla dincolo ? Întocmai ca savanţii, eram silit să fac simple presupuneri. Îmi veni, însă, în minte o ipoteză atît de rezonabilă încît o socoteam o certitudine : anume, că dincolo de podul Austerlitz se întindeau miraculoasele ţinuturi din Biblie. Era pe malul drept o colină pe care o recunoşteam, căci o mai văzusem în stampele mele, dominînd băile din Betsabe.

Iar dincolo, aşezam Locurile Sfinte şi Marea Moartă ; şi mă gîndeam că, dacă aş fi putut merge mai departe, l-aş fi găsit şi pe Domnul Dumnezeul nostru, în mantie albastră, cu barba albă fluturînd în bătaia vîntului, şi pe Isus, mergînd pe ape, şi poate şi pe Iosif, preferatul inimii mele, care mai trăia, desigur, deoarece era foarte tînăr cînd a fost vîndut de fraţii săi.

Ideile mele erau întărite de consideraţia că Grădina Botanică nu era altceva decît paradisul terestru — puţin cam învechit, dar în nici un caz schimbat prea mult. De asta mă îndoiam cel mai puţin : aveam doar dovezi. Văzusem paradisul terestru în Biblia mea şi mama îmi spu-

sese: „Paradisul terestru e o grădină foarte plăcută, cu arbori frumoşi, în care trăiesc toate animalele de la facerea lumii". Or, Grădina Botanică era aidoma paradisului terestru din Biblia mea, aşa cum mi-l descrisese şi mama, numai că, în urma progresului artelor şi din pricina pierderii nevinovăţiei dintîi, s-au pus nişte grilaje în jurul animalelor. Iar îngerul de la intrare, cu sabia lui scînteietoare în mînă, fusese înlocuit de un soldat în pantaloni roşii.

Mă felicitam că am făcut o descoperire atît de importantă. O ţineam secret. N-am încredinţat-o nici tatii, pe care-l întrebam, totuşi, în fiece minut, despre originea, cauzele şi scopul lucrurilor, atît cele vizibile cît şi cele invizibile. Dar în ceea ce priveşte identificarea paradisului terestru cu Grădina Botanică tăceam mîlc.

Tăcerea mea avea mai multe cauze. Mai întîi, cînd ai cinci ani, îţi vine foarte greu să explici unele lucruri. E vina persoanelor mari care nu pricep deloc ce vor să spună copiii mici. Apoi, simţeam o deosebită satisfacţie că eram singurul care cunoştea adevărul. O luasem înaintea întregii lumi. Mă mai păştea şi gîndul că, dacă am să divulg ceva, voi fi luat în rîs, cei mari îşi vor bate joc de mine şi frumoasa mea idee va fi nimicită, ceea ce mi-ar fi provocat o mare supărare. Şi să vă spun drept, simţeam instinctiv că era cam şubredă. Deşi, poate, în adîncul inimii şi în tainiţa conştiinţei mele obscure, o socoteam îndrăzneaţă, temerară, amăgitoare şi reprobabilă. Ce mai încîlceală! Dar nimeni nu şi-ar putea

imagina toate complicaţiile din capul unui copil de cinci ani.

Plimbările noastre în Grădina Botanică constituie ultima amintire pe care am păstrat-o despre buna mea Nanette, care era atît de bătrînă, pe cînd eu eram atît de tînăr, şi atît de micuţă pe cînd eu eram tot atît de micuţ. Nu aveam încă şase ani împliniţi cînd ne-a părăsit cu părere de rău, regretată şi de părinţii mei şi de mine. Nu m-a părăsit pentru că a murit, ci pentru nu mai ştiu ce, pentru a pleca nu ştiu unde. A dispărut astfel din viaţa mea, aşa cum se povesteşte că zînele, după ce se ascund sub chipul unei bătrîne cumsecade şi stau de vorbă cu oamenii de la ţară, se topesc apoi în văzduh.

II

Negustorul de ochelari

Pe vremea ceea, aerul zilei era dulce la respirat ; orice adiere de vînt îţi dădea un fior delicios ; ciclul anotimpurilor, în succesiunea lor regulată, oferea mereu surprize îmbucurătoare, şi tot universul îţi surîdea în fermecătoarea lui prospeţime. Şi aşa era fiindcă nu aveam decît şase ani. Dar începuse să-mi dea pinteni încă de pe atunci acea mare curiozitate, care urma să fie chinul şi bucuria vieţii mele şi care avea să mă consacre căutării a ceea ce nu se găseşte niciodată.

Cosmografia mea — căci aveam o cosmografie — era imensă. Consideram splaiul Malaquais, pe care se înălţa camera mea, drept centrul lumii. Camera verde, în care mama aşeza pătuţul meu alături de al ei, o priveam — ţinînd seama de blînda-i maiestate şi de sfinţenia ei familială — ca fiind locul asupra căruia cerul îşi vărsa razele şi harul său — aşa cum se vede în icoane. Şi acei patru pereţi, pe care îi cunoşteam atît de bine, erau totuşi plini de mister.

Noaptea, din culcuşul meu, vedeam figuri ciudate : deodată, camera mea, atît de bine încuiată şi călduţă, în care se stingeau ultimele flăcări din cămin, se deschidea larg invaziei unei lumi supranaturale. Legiuni de diavoli încornoraţi încingeau hore în jurul meu, apoi, încet-încet, o femeie de marmură neagră înainta tiptil, plîngînd ; abia mult mai tîrziu am aflat că drăcuşorii aceia jucau în capul meu şi că femeia lentă, tristă şi neagră era propria mea gîndire.

Potrivit sistemului meu, căruia trebuie să-i recunoaştem candoarea care face farmecul teogoniilor primitive, pămîntul nu era decît aria largă din jurul casei mele. În fiece zi, întîlneam, în acel du-te-vino de pe stradă, oameni ocupaţi cu un joc foarte complicat şi foarte amuzant : jocul vieţii. Mă gîndeam : „Ce de-a oameni există ! Or fi mai mulţi de-o sută !"

Deşi nu mă îndoiam cîtuşi de puţin că munca, diformităţile şi suferinţele lor îi amuza într-un fel, nu credeam totuşi că trăiau într-o ambianţă absolut fericită, şi la adăpost de orice nelinişte

— așa cum trăiam eu. La drept vorbind, nu-i socoteam atît de reali ca mine, nu eram foarte convins că aveam de-a face cu niște veritabile ființe ; și cînd îi vedeam de la fereastră, trecînd — mici de tot — pe puntea Saints-Pères, îmi păreau mai curînd niște jucării decît persoane, astfel că mă simțeam aproape tot atît de fericit privindu-i, ca și copilul gigant din poveste care, șezînd pe un munte, se distrează cu brazii și cabanele, cu vacile și oile, cu păstorii și păstorițele.

În sfîrșit, îmi închipuiam toată Creația ca un fel de cutie mare de Nürnberg, al cărei capac se închidea în fiecare seară, după ce micuții bărbați și micuțele femei erau așezate cu grijă înăuntru.

Pe vremea ceea, diminețile erau blînde, plăcute și limpezi ; frunzele verzi, neprihănite, foșneau la ușoara adiere a vîntului. Pe chei, pe frumosul meu chei Malaquais, pe care doamna Mathias — venită după plecarea Nanettei — doamna Mathias, cu ochi de jar și inima de ceară, mă plimba în anii copilăriei mele, mă uitam în vitrinele prăvălioarelor și vedeam cum sclipeau arme scumpe și cum străluceau ca niște flori porțelanuri fine de Saxa. Sena, care curgea în fața mea, mă fermeca prin grația naturală a apelor, principiul tuturor lucrurilor și izvorul vieții. Admiram, candid, încîntătorul miracol al fluviului, cărînd ziua vapoare și reflectînd cerul, iar noaptea acoperindu-se de pietre scumpe și flori de lumină. Voiam ca această apă frumoasă să fie

totdeauna la fel, pentru că o iubeam. Mama îmi spunea că fluviile se îndreaptă spre Ocean şi că apele Senei curg fără încetare ; dar eu respingeam această idee ca fiind nemaipomenit de tristă. Dădeam dovadă poate că-mi lipseşte spiritul ştiinţific, dar îmbrăţişam o iluzie dragă mie ; căci, dintre toate relele acestei lumi, nimic nu-i mai dureros decît curgerea universală a lucrurilor.

Palatele Luvru şi Tuileries, care se înălţau dinaintea ochilor mei cu înfăţişarea lor maiestuoasă, constituiau pentru mine obiectul unei mari îndoieli. Nu-mi puteam închipui că aceste monumente ar fi opera unor zidari obişnuiţi, şi totuşi filozofia mea despre natură nu-mi permitea să accept că ele s-au ridicat de la sine, ca prin farmec. După lungi meditaţii, am ajuns la convingerea că aceste palate au fost construite de nişte doamne frumoase şi nişte mîndri cavaleri, îmbrăcaţi în catifea, satin, dantele, acoperiţi de bijuterii de aur, pietre preţioase, şi cu pene la pălărie.

Ar putea provoca surprindere faptul că la şase ani am putut avea o idee atît de puţin precisă despre lume. Dar trebuie să se ţină seama că aproape nu ieşisem din Paris, unde doctorul Nozière, tatăl meu, era reţinut tot anul.

Făcusem, e adevărat, vreo două sau trei scurte călătorii pe calea ferată, dar nu m-am ales cu nimic din punct de vedere geografic. Geografia era o ştiinţă foarte neglijată pe vremea ceea. Va stîrni de asemenea mirare şi faptul că aveam

despre lumea morală o concepţie atît de puţin conformă cu realitatea lucrurilor.

Dar gîndiţi-vă că eram fericit şi că fiinţele fericite nu prea ştiu ce-i viaţa. Suferinţa este marea educatoare a oamenilor. Graţie ei, oamenii au învăţat artele, poezia şi morala ; suferinţa le-a inspirat eroismul şi mila ; ea a dat preţ vieţii, îngăduindu-le să şi-o sacrifice ; da, ea, această augustă şi înţelegătoare suferinţă, care i-a acordat iubirii un caracter infinit.

Aşteptînd aceste lecţii am fost martorul unui eveniment îngrozitor care mi-a schimbat radical concepţia fizică şi morală despre univers.

Dar e absolut necesar ca mai întîi să vă povestesc despre un negustor de ochelari ; acesta îşi expunea cutiile pe cheiul Malaquais, de-a lungul zidului acelui frumos palat Chimay care deschide, cu o graţie atît de nobilă — spre curtea de onoare — cele două canaturi sculptate ale unei porţi cu fronton Ludovic al XIV-lea.

Eram foarte apropiaţi sufleteşte unul de altul. În fiecare zi, doamna Mathias, cînd mă ducea la plimbare, se oprea în faţa standului său. Îl întreba cu bunăvoinţă în glas :

„Domnule Hamoche, cum vă mai merge ?“ După care, stăteau puţin de vorbă.

Iar eu îi ascultam şi, în acelaşi timp, mă uitam rînd pe rînd la toate soiurile de ochelari, la ochelarii de soare, la pince-nez-uri, apoi la tălerașul de lemn cu medalii şi eşantioane mineralogice, la toată această avere a negustorului, care mi se părea a fi o mare comoară. Mă uimea mai

ales numărul mare de lentile albastre expuse în micile vitrine ale domnului Hamoche și, și astăzi încă, mai cred că domnia-sa dădea o prea mare importanță lentilelor albastre în optica uzuală.

Dealtfel, incolore sau albastre, sticlele de ochelari moțăiau liniștite în cutiile lor ; nimeni nu se uita la ele, după cum nu se uita nici la medalii și nici la eșantioanele mineralogice, iar rugina devora ramele.

„Ei, vă merg mai bine afacerile, nu ?“ întreba doamna Mathias.

Domnul Hamoche, încrucișîndu-și brațele, mohorît, cu privirea pierdută, nu răspundea.

Era un omuleț complet chel, cu capul mare, ochi întunecați, pătimași, palid la obraz și cu o barbă lungă, neagră, de un negru-albăstrui.

Costumul — ca și întreaga lui înfățișare — părea ciudat. Purta o redingotă lungă din postav de un verde-măsliniu, care se îngălbenise la umeri și pe spate și ale cărei pulpane îi ajungeau pînă la glezne. Și avea pe cap un joben — cel mai înalt joben care s-a văzut vreodată — spart într-o mulțime de locuri, și foarte lucios, un fantastic monument al mizeriei și al vanității. Nu, nu, afacerile nu mergeau deloc ! Domnul Hamoche nu prea semăna cu o persoană care vinde ochelari, și ochelarii lui nu prea semănau cu ochelari care se cumpără.

Mai mult ca sigur că numai printr-o întorsătură nefericită a soartei devenise negustor de ochelari ; acolo, lîngă zidul palatului Chimay, își luase

parcă atitudinea lui Napoleon la Sfînta-Elena. Era doar şi el un titan doborît de trăsnet.

Judecînd după puţinul care mi-a rămas în minte, convorbirile lui cu bătrîna mea bonă se învîrteau în jurul unor stranii şi îndepărtate aventuri. Vorbea de o lungă călătorie pe Oceanul Pacific, de tabere sub cedrii roşii şi de chinezi, fumători de opium.

Mai istorisea cum a fost înjungheat cu cuţitul de un spaniol, pe o străduţă din Sacramento, şi cum l-au jefuit de aur nişte malaezi. Îi tremurau mîinile şi repeta neîncetat cuvîntul tragic : *Aur.*

Domnul Hamoche se dusese şi el, ca atîţia alţii, după aur în California. Visase la zăcăminte aurifere acoperite de o pojghiţă subţire de pămînt şi la prodigiosul sol pe care era destul să-l zgîrii puţin ca să dai de adevărate comori.

Vai ! s-a întors de la Sierra-Nevada numai cu friguri, sărăcie, ură şi dezgustul fără leac faţă de muncă şi mizerie.

Doamna Mathias îl asculta, cu mîinile împreunate pe şorţ, şi îi răspundea clătinînd din cap : „Dumnezeu nu-i totdeauna drept".

Şi plecam, ea şi cu mine, tulburaţi şi gînditori, spre Champs-Élysées. Oceanul Pacific, California, spaniolii, chinezii, malaezii, zăcămintele de aur, munţii de aur, rîurile de aur, toate astea, bineînţeles, nu încăpeau în lumea concepută de mine ; or, din povestirile negustorului de ochelari, învăţasem că pămîntul nu se termină, cum credeam eu, în piaţa Saint-Sulpice şi la podul de pe Iena.

Domnul Hamoche îmi deschisese mintea, şi nu mă puteam uita la obrazul lui, subţire, emfatic şi febril, fără să simt fiorul necunoscutului. Mă învăţase că pămîntul e mare, atît de mare că te poţi pierde, şi că e plin de lucruri vagi şi teribile. Lîngă el simţeam că viaţa nu-i un joc şi că aduce suferinţe reale. Asta, mai ales, mă uluia nespus de mult. În sfîrşit, vedeam bine cît de nefericit era domnul Hamoche.

„E un nefericit !“ spunea doamna Mathias. Iar mama spunea şi ea, uneori : „Bietul om ! trăieşte în mizerie !“

Aşa s-a făcut că mi-am pierdut încrederea iniţială în bunătatea naturii. Fără îndoială, nimeni nu va fi surprins cînd voi spune că nu am mai regăsit-o de atunci încoace.

Deşi mă neliniştea, domnul Hamoche mă interesa foarte mult. Se întîmpla să-l întîlnesc cîteodată seara, pe scară. Nu era ceva extraordinar, căci domnul Hamoche stătea în mansarda casei noastre. Cînd începea să se întunece, se căţăra treaptă cu treaptă, cu cîte o cutie lungă şi neagră sub fiecare braţ, în care se aflau desigur ochelarii şi mineralele. Cele două cutii păreau două mici sicrie ; mi-era teamă de el, de parcă nenorocitul ar fi fost un cioclu...

Oare nu el îmi furase încrederea şi siguranţa ? Acum mă îndoiam de toate ; deşi locuia sub acelaşi acoperiş cu noi, în binecuvîntata noastră casă, omul acela nu era totuşi fericit.

Mansarda avea vederea spre curte, şi bona îmi spusese că nu se putea sta în picioare în camera

lui, decît dacă scoteai capul afară, prin ferestruică. Cum nu eram întotdeauna serios pe vremea ceea, rîdeam din toată inima la gîndul că domnul Hamoche, cu ţilindrul său pe cap — nu-l lepăda nici cînd se afla acasă — fantastic de înalt cum era, ajungea deasupra acoperişului, deasupra hornurilor şi că nu-i lipsea decît o săgeată de zinc care să se învîrtească de cîte ori bătea vîntul.

La şase ani, mintea e foarte nestatornică. Nu mă mai gîndisem de mult la negustorul de ochelari, la pălăria şi la cele două sicrie ale lui, cînd într-o zi — mi-amintesc că era o zi de primăvară — pe la orele şase şi jumătate, pe cînd stăteam la masă... Se lua cina devreme pe cheiul Malaquais, în vremea ceea... Într-o zi, cum spuneam, doamna Mathias, care se bucura de o mare consideraţie în casă, îl informă pe tata :

— Negustorul de ochelari e grav bolnav, e sus, în mansardă, are febră mare.

— Mă duc să-l văd, îi răspunse tata, sculîndu-se.

După un sfert de oră se întoarse.

— Ce are ? întrebă mama.

— Încă nu se poate spune nimic, răspunse tata, punîndu-şi iar şervetul de masă cu liniştea celui obişnuit cu toate nenorocirile oamenilor. Cred că are o febră cerebrală. O excitaţie nervoasă foarte intensă. Cum era de aşteptat, nici nu vrea să audă de spital. Totuşi va trebui internat : numai la spital poate fi îngrijit.

Întrebai :

— Are să moară ?

Tata, fără să-mi răspundă, înălţă uşor din umeri.

A doua zi, era o vreme însorită ; mă aflam singur în sufragerie. Prin fereastra care dădea spre curte, piuitul gălăgios al vrăbiilor intra odată cu valurile de lumină şi mireasma liliacului cultivat de portar, mare amator de grădinărit.

Aveam o corabie a lui Noe, foarte nouă, care năclăia degetele şi emana acel miros îmbietor de jucărie proaspătă, ce-mi plăcea atît de mult. Aranjam pe masă animalele perechi-perechi şi caii, urşii, elefanţii, corbii, oile şi vulpile începuseră să se îndrepte doi cîte doi spre corabia care avea să le salveze de potop.

Nici nu ne dăm seama cîte vise stîrnesc jucăriile în fantezia copiilor. Defilarea aceasta liniştită, minusculă, a tuturor animalelor creaţiei îmi inspira într-adevăr o idee mistică şi înduioşătoare despre natură. Eram copleşit de tandreţe şi de dragoste. Gustam o bucurie inexprimabilă că trăiesc.

Deodată un zgomot surd pricinuit de căderea unui lucru răbufni în curte, un zgomot puternic şi greu parcă, încît îngheţai de spaimă.

De ce oare, şi în virtutea cărui instinct m-am înfiorat ? Nu auzisem niciodată un asemenea zgomot. Cum de-am simţit instantaneu toată grozăvenia lui ? Mă reped la fereastră. Văd în mijlocul curţii ceva înspăimîntător. Un pachet inform, şi totuşi omenesc, o zdreanţă însîngerată. Toată casa

se umplu de ţipete de femei şi de voci lugubre. Bătrîna mea bonă intră, palidă, în sufragerie:

— Dumnezeule! negustorul de ochelari s-a aruncat pe fereastră, într-un acces de fierbinţeală!

Din ziua ceea, am încetat pentru totdeauna să mai cred că viaţa e un joc şi lumea o cutie de Nürnberg. Cosmogonia micuţului Pierre Nozière avea să ajungă, în abisul erorilor umane, alături de harta lumii cunoscută de strămoşii noştri şi de sistemul lui Ptolemeu.

III

Doamna Mathias

Doamna Mathias era un fel de femeie la toate, bonă de copii pe deasupra, şi care, din pricina vîrstei înaintate şi a unui caracter nesuferit, îşi atrăsese multă consideraţie. Tata şi mama, care o ataşaseră pe lîngă micuţa mea persoană, nu-i spuneau decît „doamna Mathias", şi mare mi-a fost surprinderea cînd am aflat într-o zi că avea şi un nume de botez, un nume de fată tînără, un nume mic şi că o chema Virginia. Asupra doamnei Mathias s-au abătut fel de fel de nenorociri, după care a rămas cu mîndria de a le fi suportat. Această femeie cu obrajii scofîlciţi şi ochii de jar, cu şuviţele de păr cenuşiu care îi ieşeau, răsucindu-se, de sub bonetă, brună, uscăţivă, cu

gura surpată, cu bărbia înaintînd amenințător și cu tăcerea ei mohorîtă îl scîrbea pe tata.

Mama, care avea pentru casă o grijă de matcă, mărturisea totuși că nu îndrăznea să-i facă vreo observaţie acestei femei vîrstnice, care se uita la ea, mută și cu o privire de lupoaică hăituită. Doamna Mathias era temută de toată lumea. Numai mie, singurul din casă, nu mi-era frică de ea. O cunoşteam, o ghiceam, o ştiam slabă.

La opt ani, am înţeles mai bine un suflet de om decît tata la patruzeci, deşi tata era un spirit contemplativ, avea destul simţ de observaţie pentru un idealist, și, pe deasupra, cîteva noţiuni de fizionomie, scoase din Lavater. Mi-aduc aminte că l-am auzit odată discutînd îndelung despre masca lui Napoleon, adusă de pe insula Sfînta-Elena de doctorul Antommarchi, a cărei copie din ipsos, spînzurată în cabinetul său, a constituit groaza copilăriei mele.

Dar trebuie să adaug că aveam asupra lui un mare avantaj : o iubeam pe doamna Mathias și doamna Mathias mă iubea pe mine. Eu eram inspirat de simpatie, pe cînd el se conducea numai după ştiinţă. Și nici nu-și dădea prea mare silinţă să pătrundă firea doamnei Mathias. Nefăcîndu-i plăcere s-o vadă, nici nu se uita la ea, și astfel nu a observat-o îndeajuns ca să remarce că, în mijlocul măştii sale austere cu care se prezenta în lume, avea plantat un nas mic și catifelat, de o rotunjime inocentă.

Nasul, într-adevăr, nu se lăsa remarcat la prima vedere. Trecea aproape neobservat în mijlocul acelui tablou de dezolare profundă care era obrazul doamnei Mathias. Și totuși era demn de interes. Așa cum îl văd, în străfundul memoriei, mă emoționează prin nu știu ce expresie de duioșie și suferință, de umilință și durere. Am fost singurul om din toată lumea care a dat atenție nasului ei ; abia începusem să-l percep cum trebuie, și nu mai era decît o amintire îndepărtată, pe care eu singur o păstram.

Mai ales acum mă gîndesc la el cu afecțiune. Vai ! doamnă Mathias, ce n-aș da să te văd din nou așa cum erai în viața dumitale pămînteană, cînd tricotai ciorapi, cu o andrea după ureche, sub boneta cu ciucuri, și cu ochelarii aceia enormi încălecați pe vîrful nasului — un nas prea slab ca să-i suporte. Ochelarii dumitale alunecau mereu, și mereu îi săltai la loc, cu un gest nerăbdător, căci niciodată n-ai știut să te supui, răbdînd, necesității, și sufletul dumitale, trăind în mijlocul mizeriilor domestice, era mai totdeauna indignat.

Ah ! doamnă Mathias, doamnă Mathias, ce n-aș da să te văd iar așa cum ai fost, sau, cel puțin, să știu ce s-a mai întîmplat cu dumneata în cei treizeci de ani de cînd ai părăsit această lume — unde ai avut parte de prea puține bucurii, unde ai ocupat un loc atît de neînsemnat —, pe care o iubeai atît de mult. Căci am simțit-o : dumitale îți plăcea viața și te agățai de cele pămîntești cu încăpățînarea și disperarea nefericì-

ţilor. Dacă aş avea ştiri despre dumneata, doamnă Mathias, aş fi mulţumit şi împăcat. În sicriul, rezervat celor săraci, în care ai dispărut într-o frumoasă zi de primăvară — după cît îmi amintesc —, într-una din acele zile frumoase pe care le gustai atît de mult, scumpă doamnă, ai luat cu dumneata mii de lucruri care-mi aparţineau mie tot atît cît îţi aparţineau şi dumitale, mii de lucruri emoţionante, o întreagă lume de gînduri, făurite în acea strînsă întovărăşire a bătrîneţii dumitale şi a copilăriei mele. Ce-ai făcut cu ele, doamnă Mathias ? Acolo unde eşti, îţi mai aduci aminte de lungile noastre plimbări ?

În fiece zi, după dejun, ieşeam împreună ; ajungeam pînă la bulevardele pustii, pînă la cheiurile triste, Javel şi Billy, pînă la mohorîta cîmpie Grenelle, în care vîntul sufla cu amărăciune praful de pe jos. Îmi ţinea mînuţa strîns în mîna ei aspră, care-mi dădea siguranţă în timp ce-mi plimbam ochii pe imensitatea de temut a lucrurilor. Între femeia bătrînă, băieţaşul visător şi melancolicele peisaje de periferie se închegaseră profunde armonii. Copaci colbăiţi, cîrciumi spoite în roşu, un invalid care trecea cu o cocardă la chipiu, o vînzătoare ambulantă de plăcintă cu mere, sprijinită de parapet, înconjurată de sticle cu lapte de cocos astupate cu lămîi, asta era lumea în care doamna Mathias se simţea la largul ei. Doamna Mathias era o femeie din popor.

Or, într-o zi de vară, pe cînd mergeam de-a lungul cheiului d'Orsay, o rugai să coborîm pe mal ca să văd mai de-aproape macaralele care descărcau nisip — ceea ce ea consimți imediat. Îmi făcea totdeauna pe plac, orice aş fi vrut, pentru că mă iubea, şi sentimentul acesta îi lua orice posibilitate de împotrivire. La marginea apei, ţinîndu-mă de fusta ei de indian înflorat, priveam cu multă curiozitate la maşina care, mişcîndu-se cu o răbdare de pescăruş, lua de pe vapor coşurile pline, apoi plimbîndu-şi în semicerc lungul gît, le vărsa pe mal. Pe măsură ce nisipul se aduna, bărbaţi în pantaloni de pînză albastră, goi pînă la brîu, avînd pielea de culoarea cărămizilor, îl aruncau cu lopata într-un ciur.

Trăsei de fusta de indian :

— Doa'nă Mathias, de ce fac asta ? spune-mi, doa'nă Mathias !

Ea nu răspunse. Se aplecase ca să ridice ceva de jos. Am crezut mai întîi că-i un ac. Găsea zilnic cîte două, trei ace, pe care şi le înfigea la piept. Dar de astă dată nu era un ac. Era un briceag, pe a cărui teacă de aramă se vedea coloana Vendôme.

— Arată-mi, arată-mi briceagul, doa'nă Mathias, dă-mi-l ! De ce nu mi-l dai ?

Nemişcată, mută, se uita cu încordare la briceag, avînd o expresie cam rătăcită, care mă sperie.

— Doa'nă Mathias, ce ai ? spune-mi !

Ea murmură, cu o voce stinsă, pe care n-o mai auzisem :

— Avea şi el unul la fel.

— Cine ? doa'nă Mathias, cine avea unul la fel ?

O trăsei iar de fustă, iar ea mă privi cu ochi stinşi, în care nu se vedea decît roşu şi negru, foarte surprinsă, de parcă n-ar fi ştiut că mă aflam şi eu acolo, şi-mi răspunse :

— El, Mathias, cine altul ? Mathias !

— Care Mathias ?

Îşi petrecu mîna peste pleoape, care rămaseră boţite şi supte, băgă cu grijă briceagul în poşetă, sub o batistă, şi îmi răspunse :

— Mathias, bărbatul meu.

— Cum, eşti măritată cu el ?

— Da, din nefericire, m-am căsătorit cu el. Eram bogată atunci, aveam o moară la Aunot, lîngă Chartres. Mi-a mîncat şi făina, şi măgarul, şi moara, tot ! M-a adus la sapă de lemn, şi cînd a văzut că nu mai am nimic, m-a părăsit. A fost militar, grenadir al împăratului, şi s-a ales cu o rană la Waterloo. Armata l-a stricat !

Am rămas uluit ; am reflectat o clipă şi am întrebat-o :

— Bărbatul tău nu-i un soţ cum e tăticu, nu, doa'nă Mathias ?

Doamna Mathias nu mai plîngea ; îmi răspunse cu un fel de mîndrie :

— Doi bărbaţi ca Mathias nu există, avea tot ce vrei, omul ăsta ! Era înalt, voinic, frumos, isteţ şi vesel ! Şi totdeauna bine îmbrăcat, totdeauna cu un trandafir la butonieră. Era un bărbat foarte atrăgător !

IV

Scriitorul public

În casa noastră modestă pe care mama o gospodărea cu atîta înțelepciune, doamna Mathias nu era propriu-zis nici femeie la toate, nici bonă la copil, deși se ocupa de menaj și mă ducea la plimbare în fiecare zi. Vîrsta ei înaintată, expresia mîndră a feței, firea ei neîncrezătoare și violentă îi dădeau în timpul serviciilor pe care le făcea un aer de totală independență ; în treburile cele mai familiare din casă, doamna Mathias își păstra figura tragică a persoanelor care au trecut prin mari nenorociri : amintirea lor îi era dragă și o păstra cu grijă în adîncul sufletului. Cu buzele strînse din obișnuința de a tăcea, nu povestea niciodată întîmplările din viața ei — pentru că nu-i plăcea.

În mintea mea de copil o vedeam ca o casă mistuită de foc într-un trecut îndepărtat. Știam numai că s-a născut — ea îmi spusese — în anul în care a murit regele, că era fiica unor fermieri bogați din Béauce, că a rămas orfană de mic copil și că s-a măritat în 1815, la douăzeci și doi de ani, cu căpitanul Mathias, un bărbat frumos, care, pe jumătate în solda bourbonilor, le vorbea pe șleau cavalerilor de Lys, numindu-i în mod politicos tovarășii lui Ulise. Părinții mei erau puțin mai instruiți. Ei nu ignorau faptul că Mathias, căpitanul, mîncase bănuții fermierei la

Rocher de Cancale și că, după ce-și adusese nevasta la sapă de lemn, a început să umble după alte femei. În primii ani ai monarhiei din iulie, doamna Mathias îl întîlnise odată, cu totul întîmplător, ieșind dintr-o cîrciumă de pe strada Rambuteau ; era proaspăt bărbierit, avea obrazul rumen și părul alb, și purta un trandafir la butonieră ; dădea consultații negustorilor urmăriți de portărei.

Redacta acte, cu sticla de vin alb pe masă, amintindu-și de prima sa ocupație, cînd fusese practicant la un birou de notariat, înainte de a se angaja în armată. Doamna Mathias pusese din nou mîna pe el ; îl dusese acasă la ea cu o bucurie triumfală. Dar n-a rămas multă vreme ; într-o zi dispăru, luînd cu el, după cum s-a zvonit, o duzină de scuzi, ascunși de doamna Mathias sub saltea. De atunci nu mai avusese nici o știre despre el. Se spunea că s-o fi stins în vreun pat de spital, lucru cu care unii erau de acord.

— E o salvare pentru dumneata, o consola tata pe doamna Mathias.

Lacrimi fierbinți, de pasiune parcă, se iveau în ochii doamnei Mathias ; îi tremurau buzele și nu răspundea nimic.

Or, într-o zi de primăvară, doamna Mathias, după ce-și aruncă pe umeri teribilul ei șal negru, mă pofti la plimbare la ora obișnuită. Dar în ziua aceea nu mă duse la Tuileries, regala și familiara noastră grădină, unde, de atîtea ori, lăsînd la o parte mingea și bilele, îmi lipeam urechea de pie-

destalul statuii Tibrului ca să ascult glasurile misterioase. Nu mă luă pe bulevardele acelea, calme şi triste, de unde se vedea, peste crestele prăfuite ale copacilor, domul aurit, sub care se odihneşte Napoleon în cavoul său roşu, nu mă luă nici pe şoselele monotone, unde-i plăcea să stea pe o bancă de vorbă cu vreun invalid, pe cînd eu mă jucam de-a grădinăritul pe pămîntul reavăn.

În ziua ceea de primăvară o porni pe un drum neobişnuit, străbătu nişte străzi aglomerate de trecători şi trăsuri, mărginite de două şiruri de dughene, în care erau expuse nenumărate şi felurite obiecte, pe care le admiram pentru forma lor, înainte de a-mi da seama la ce servesc. Farmaciile, mai ales, mă impresionau prin mărimea şi strălucirea borcanelor. În unele prăvălioare se vedeau o mulţime de statuete, unele zugrăvite, altele aurite. Întrebai :

— Ce-s astea, doa'nă Mathias ?

Şi doamna Mathias îmi răspunse cu siguranţa unei cetăţene născute şi crescute în mahalalele Parisului :

— Nimic, nişte zei buni.

Astfel, în frageda mea copilărie, pe cînd mama mă îndrepta uşurel spre cultul icoanelor, doamna Mathias mă învăţa să dispreţuiesc superstiţiile. De pe drumeagul îngust, pe care ne aflam, zării deodată o piaţă mare plantată cu mulţi arbori mici. O recunoscui îndată şi, văzînd ciudatul pavilion în care preoţi de piatră şedeau cu picioa-

rele în bazinul unei fîntîni, îmi amintii de buna mea Nanette. Împreună cu Nanette — mi-a mai rămas o vagă și nesigură amintire — mai vizitasem locurile acestea. Revăzîndu-le acum, m-a apucat dorul de Nanette, care se prăpădise între timp. Îmi venea să alerg, să plîng, și să strig : „Nanette !“ Dar fie că nu aveam curaj, fie dintr-o obscură delicateţe, fie din prostie, nu i-am spus nimic doamnei Mathias de Nanette.

Trecurăm prin piaţă și merserăm pe niște uliţe pavate cu bolovani colţuroși, pe care o biserică înaltă își arunca umbra răcoroasă. Pe portalele împodobite cu piramide și sfere acoperite de mușchi, ici-colo o statuie făcea un gest larg în aer și perechi de porumbei își luau zborul, văzîndu-ne.

După ce-am ocolit biserica cea înaltă, am luat-o pe o stradă mărginită de pridvoare sculptate și ziduri bătrîne, deasupra cărora salcîmii își aplecau crengile înflorite. La stînga, în colţ, se afla o maghernită cu geamuri mici, care avea și o firmă : *Scriitor public*. La toate ochiurile se vedeau lipite de geam scrisori și plicuri. Din acoperișul de zinc ţîșnea un horn, cu o pălărie mare în vîrf. Doamna Mathias deschise ușa, apăsînd pe clanţă, și mă împinse înainte. Un bătrîn, încovoiat peste o masă, ridică ochii la intrarea noastră. Niște favoriţi în formă de potcoavă îi înconjurau obrajii trandafirii. Părul alb se ridica, deasupra frunţii, de parcă-l bătea vîntul. Redin-

gota sa neagră era pe-alocuri decolorată și lucioasă. La butonieră purta un buchet de violete.

— Uite bătrînica ! exclamă el fără să se scoale de pe scaun.

Apoi, aruncîndu-și ochii spre mine, fără nici o simpatie, o întrebă :

— E burghezul tău mititel, nu-i așa ?

— A ! răspunse doamna Mathias, e un copil drăguț, deși mă necăjește uneori.

— Hm ! făcu scriitorul public, e cam slăbănog și gălbejit, nu-i bun de ostaș.

Doamna Mathias îl contempla pe bătrînul scriitor public cu niște ochi pătimași, plini de tandrețe ; apoi îl întrebă cu un glas docil, pe care nu i-l auzisem încă :

— Și cum îți merge, Hippolyte ?

— A ! răspunse el, cu sănătatea n-o duc prost. Cheresteaua e destul de bună. Dar afacerile nu prea merg. Trei sau patru scrisori a cinci gologani bucata toată dimineața, fă socoteala. Nimic mai mult...

Apoi dădu din umeri, ca și cum s-ar fi scutura de griji și, scoțînd de sub masă o sticlă și pahare, ne turnă la fiecare vin alb.

— În sănătatea ta, bătrînico !

— În sănătatea ta, Hippolyte !

Vinul era pișcător. Muindu-mi buzele, făcui o strîmbătură.

— Ia uite la domnișorica asta, spuse bătrînul. La vîrsta lui mă pricepeam și la băutură, și la femei. Dar nu se mai fac oameni ca mine. S-a stricat tiparul.

Şi, punîndu-mi o mînă grea pe umăr, îmi spuse :

— Tu nu ştii, prietene, că eu am fost în serviciul micului caporal şi că am făcut toată campania din Franţa. Am luptat la Craonne şi la Fère-Champenoise. Cînd ne-am trezit dimineaţa la Athis, Napoleon mi-a cerut o priză de tabac. Parcă-l am şi-acum în faţa ochilor pe împărat. Era mic de statură, îndesat, cu obrazul palid, cu ochii plini de steluţe şi o aparenţă liniştită. Ah ! dacă n-ar fi fost trădat !... Dar toţi albii ăştia sînt nişte pungaşi.

Îşi turnă de băut. Doamna Mathias ieşi din contemplarea ei mută şi, ridicîndu-se, declară :

— Trebuie să plec, din pricina băieţelului.

Apoi, scoţînd din buzunar două piese a cîte un franc, le strecură în mîna scriitorului public, care le primi cu un aer de sublimă indiferenţă.

Cînd ieşirăm afară, o întrebai cine era domnul acela. Doamna Mathias îmi răspunse cu un tremur de mîndrie şi dragoste în glas :

— E Mathias, drăguţule, Mathias !

— Dar tata şi mama spun că-i mort.

Ea dădu vesel din cap :

— Aşi ! Are să mă îngroape el pe mine şi are să îngroape pe mulţi alţii după mine, şi tineri şi bătrîni.

Apoi, deveni îngrijorată :

— Pierre, să nu te apuci să spui că l-ai văzut pe Mathias.

V

Povestirile mamei

N-am imaginaţie, spunea mama.

Spunea că n-are, pentru că îşi închipuia că nu există altă imaginaţie decît aceea care te face să scrii romane ; ea nu ştia că are un soi de imaginaţie rară şi fermecătoare care nu se exprima prin fraze. Mama mea era o gospodină tot timpul ocupată de treburile casnice. Imaginaţia ei însufleţea şi colora umila-i activitate. Avea darul de a face să trăiască şi să vorbească soba şi cratiţa, cuţitul şi furculiţa, cîrpa de şters şi fierul de călcat ; era, de fapt, un fabulist ingenios. Îmi ticluia nişte povestiri ca să mă amuze, şi, pentru că se simţea incapabilă să imagineze ceva, se folosea de imaginile pe care le aveam eu.

Iată cîteva din povestirile mamei. Am păstrat, pe cît mi-a stat în putinţă, maniera-i proprie, care era excelentă.

Şcoala

Proclam şcoala domnişoarei Genseigne cea mai bună şcoală de fete din cîte există pe lumea asta. Îi declar pe toţi cei care vor crede sau vor spune contrariul nişte neîncrezători şi nişte bîrfitori. Toate elevele domnişoarei Genseigne sînt cuminţi şi silitoare şi nimic nu-ţi face mai multă plăcere decît să te uiţi la micuţele astea cum stau

nemişcate în bănci. S-ar zice că sînt tot atîtea butelii în care domnişoara Genseigne toarnă ştiinţă.

Domnişoara Genseigne stă ţeapănă la catedra ei înaltă. E atît de gravă şi atît de blîndă ; părul ei lins, cu cărare la mijloc, şi pelerina ei neagră îţi inspiră respect şi simpatie.

Domnişoara Genseigne, care-i foarte învăţată, predă micilor sale eleve aritmetica. Ea o întreabă pe Rose Benoist :

— Rose Benoist, dacă din doisprezece scad patru, cît rămîne ?

— Patru ! răspunde Rose Benoist.

Domnişoara Genseigne nu-i mulţumită de răspuns.

— Şi dumneata, Emmeline Capel, ce spui ? dacă din doisprezece scad patru, cît rămîne ?

— Opt !, răspunde Emmeline Capel.

Şi Rose Benoist cade pe gînduri. A înţeles că-i rămîn opt domnişoarei Genseigne, dar nu ştie ce-i rămîne : opt pălării sau opt batiste ? sau poate opt mere, sau opt pene ? De multă vreme o frămîntă asemenea îndoieli. Cînd i se spune că de şase ori şase fac treizeci şi şase, ea nu se dumireşte dacă sînt treizeci şi şase de scaune, sau treizeci şi şase de nuci, şi nu mai înţelege nimic din toată aritmetica asta.

La religie însă, dimpotrivă, e foarte pricepută. Domnişoara Genseigne nu are elevă mai pricepută să descrie paradisul terestru şi corabia lui Noe ca Rose Benoist. Rose Benoist cunoaşte toate florile paradisului şi toate animalele din corabie.

Știe tot atîtea fabule cît domnișoara Genseigne însăși. Știe pe de rost toate discursurile corbului și ale vulpii, ale măgarului și ale cățelușului, ale cocoșului și ale găinii, nu se arată deloc surprinsă cînd îi spui că pe vremuri animalele vorbeau. Ar fi mai curînd surprinsă dacă i-ai spune că nu vorbeau. E foarte sigură că pricepe tot ce-i spune cîinele ei cel mare, Tom, și micuțul ei canar Cuip. Are dreptate : animalele au vorbit întotdeauna și vorbesc și acum, dar nu vorbesc decît cu prietenii lor. Rose Benoist le iubește și ele o iubesc pe ea. De aceea le înțelege. Ca să te înțelegi cu cineva, cel mai bun mijloc e să-l iubești.

Astăzi, Rose Benoist și-a spus lecția fără nici o greșeală. Emmeline Capel a luat și ea o notă bună pentru că a răspuns bine la aritmetică.

Venind de la școală, i-a spus mamei ei că a căpătat o notă bună. Și apoi a întrebat-o :

— La ce folosește, mamă, o notă bună ?

— O notă bună nu folosește la nimic, i-a răspuns mama Emmelinei. Tocmai de aceea trebuie să fii mîndră că ți-a dat-o. Într-o bună zi, copila mea, vei înțelege că cele mai prețioase recompense sînt acelea care îți aduc onoare, fără nici un profit.

Marie

Fetițele au o pornire firească să culeagă flori și stele. Dar stelele nu se lasă culese : astfel că fetițele se aleg cu învățătura că există și dorințe

care niciodată nu vor fi satisfăcute. Marie s-a dus în parc cu doica ei ; în drum a văzut un rond de hortensii ; şi a descoperit că hortensiile sînt frumoase : iată de ce a cules una. Nu i-a fost deloc uşor. A tras spre ea floarea cu amîndouă mîinile şi era cît pe-aci să cadă pe spate cînd tulpina s-a rupt. Aşa încît e foarte mîndră de ceea ce-a făcut. E şi foarte mulţumită pentru că floarea te încîntă cînd te uiţi la ea : e un bulgăre de un trandafiriu plăcut muiat în albastru, şi apoi e compusă dintr-o mulţime de alte floricele. Dar a zărit-o doica ; şi se repede la ea. O apucă pe domnişoara Marie de braţ, o ceartă, ţipă, e îngrozitoare. Domnişoara Marie se uită, mirată, cu privirea ei şovăielnică, şi meditează în sufleţelul ei tulburat. Nu vă puteţi închipui cît e de greu, la şapte ani, să pui întrebări conştiinţei. Fetiţa a rămas candidă între fapta ce-a comis-o şi sancţiunea care i se pregăteşte. Doica o pedepseşte, nu să stea în odăiţa întunecoasă, ci sub un castan înalt, la umbra unei mari umbrele chinezeşti. Acolo, domnişoara Marie, gînditoare, surprinsă, uimită, şade şi reflectează. Cu floarea în mînă, sub umbrela bătută de soare de jur împrejur, pare un mic idol ciudat.

Doica îi spune : „Acum, domnişoară, să-mi dai floarea". Dar domnişoara a strîns tare în mînuţă tija florii, obrajii i s-au roşit şi fruntea i s-a umflat ; parcă ar fi gata să plîngă. Doica nu vrea să-i stîrnească lacrimile. Îi spune : „Nu-ţi dau voie să duci floarea la gură. Dacă nu mă asculţi, căţeluşul Toto are să-ţi mănînce urechile".

După ce îi aruncă aceste cuvinte, se îndepărtează. Micuța, pocăită, nemișcată sub baldachinul ei strălucitor, privește în jur, și vede cerul și pămîntul. E mare și cerul, și pămîntul, și pot constitui cîtva timp o bună distracție pentru o fetiță. Dar o preocupă, mai mult decît orice, floarea ei, hortensia. E o floare frumoasă și o floare interzisă. Iată două pricini pentru care îi place. Domnișoara Marie se gîndește : „O floare trebuie să miroase frumos !" Își apropie de nas bulgărele înflorit. Încearcă s-o miroase, dar nu simte nimic. Nu-i destul de destoinică, nu poate respira încă parfumuri : nu-i mult de cînd sufla asupra trandafirilor în loc să inspire. N-ar trebui să ne batem joc de ea : nu se pot învăța toate deodată. Mai întîi înveți să bei lapte. Mult mai tîrziu înveți să miroși florile : e mai puțin folositor. Dealtfel, chiar dacă ar avea simțul mirosului tot atît de subtil ca al mamei, tot n-ar simți nimic. Floarea de hortensie nu are nici un miros. De aceea, cu toate că-i frumoasă, te saturi repede de ea. Dar domnișoara Marie e ingenioasă. Ce-i dă în gînd ? „Poate că floarea asta e de zahăr." Cască gura mare și vrea să-și apropie floarea de buze... Aude răsunînd un strigăt : „Hau !"

E Toto. Sărind peste un strat de mușcate, se oprește drept în fața domnișoarei Marie ; își ciulește urechile și o săgetează cu privirea ochilor săi neastîmpărați și rotunzi. L-a trimis doica ei, care stă de veghe, ascunsă după copaci. Și domnișoara Marie rămîne încremenită.

Peste cîmpii

După dejun, Catherine s-a dus împreună cu Jean, fratele ei, pe pajiște. Cînd au plecat, ziua era tînără și proaspătă ca ei. Cerul nu era chiar albastru ; era mai curînd cenușiu, dar de un cenușiu mai dulce decît orice albastru din lume. Ochii Catherinei au tocmai această culoare cenușie, par făcuți dintr-un pic de cer matinal.

Catherine și Jean au plecat singuri să se plimbe pe pajiște. Mama lor e fermieră și muncește la fermă. Ei n-au servitoare care să-i însoțească, și nici nu au nevoie. Cunosc drumul ; cunosc pădurile, cîmpiile, colinele. Catherine știe ce oră e, uitîndu-se la soare. Catherine ghicește feluritele și frumoasele secrete ale naturii, pe care copiii de la oraș nici nu le bănuie. Chiar și micuțul Jean înțelege multe lucruri de-ale pădurilor, de-ale iazurilor și de-ale munților, căci micuța lui minte e o minte rustică.

Catherine și Jean umblă pe pajiștea înflorită. Catherine adună, din mers, un buchet. Iubește florile. Le iubește pentru că sînt frumoase, ceea ce-i un motiv destul de serios. Lucrurile frumoase sînt demne de iubit : împodobesc viața. Un lucru frumos face cît un lucru bun și e o faptă bună să faci un buchet frumos.

Catherine culege ba o albăstrea, ba un mac roșu, ba o ciuboțică a cucului, ba o floare broștească. Mai culege flori violete și drăgălașe, din acelea care cresc pe marginea lanurilor de grîu și cărora li se spune „oglinzile lui Venus". Și mai

culege întunecatele spice de iarbă cu lapte și floricele de creasta-cocoșului — care sînt creste galbene — și mușcate, și lăcrămioare, ale căror clopoței albi se agită la cea mai mică boare și răspîndesc o mireasmă delicioasă. Catherine iubește florile pentru că florile sînt frumoase ; și îi mai plac pentru că sînt și podoabe. E o fetiță foarte simplă, al cărei păr frumos se ascunde sub o scufiță neagră ; șorțulețul ei de bumbac îi acoperă rochia de o singură culoare ; poartă saboți în picioare. Numai la Fecioara Maria și la Sfînta Ecaterina din biserica parohiei a văzut veșminte bogate. Dar sînt unele lucruri pe care fetițele le știu chiar de la naștere. Catherine știe că florile sînt niște podoabe cuviincioase și că frumoasele doamne care-și pun buchete de flori la piept par și mai încîntătoare. Așa încît se gîndește că-i foarte elegantă în clipa de față, pentru că poartă un buchet mai mare decît capul ei. E foarte mulțumită și de eleganța ei și de faptul că are niște idei tot atît de strălucitoare și parfumate ca florile. Sînt idei care nu se pot exprima prin cuvinte ; cuvintele nu au nimic din acea drăgălășenie capabilă să exprime ideile despre fericire ale unei fetițe. Ar trebui niște arii de cîntece, arii din cele mai săltărețe și mai dulci, cîntece dintre cele mai drăguțe, așa cum sînt cele din *Giroflé-Girofla* sau *Les compagnons de la Marjolaine.* Și așa se face că fetița cîntă în timp ce-și adună buchetul : „Mă voi duce în pădure, singură-singurică“, ba mai cîntă : „Și inima îi voi da, și inima îi voi da“.

Micuţul Jean are o fire cu totul deosebită. Nutreşte cu totul alte gînduri. E un adevărat om de viaţă ; încă nu poartă pantaloni, dar judecînd după purtări, şi-a întrecut cu mult vîrsta ; nu există o fire mai veselă decît a lui. Pe cînd se ţine cu o mînă de şorţul surorii sale, de teamă să nu cadă, cu cealaltă dă din bici, cu toată puterea, ca un băiat robust ce este. Nici primul rîndaş al tatii nu plesneşte mai dihai din bici atunci cînd se întoarce cu caii de la adăpat şi îşi întîlneşte logodnica. Micuţul Jean nu se lasă pradă unor visări molatice. Nu se sinchiseşte de florile de cîmp. Se gîndeşte, pentru joaca lui, la nişte munci aspre. Visează la căruţe împotmolite şi la cai care trag de gitarul hamului, cînd îi aud glasul şi simt loviturile de bici date de el. E plin de forţă şi de mîndrie. Aşa se plimbă el pe pajişte : deşi face paşi mărunţi, se poticneşte de orice pietricică şi se ţine strîns de şorţul surorii sale mai mari.

Catherine şi Jean păşesc pe pajiştea ce urcă de-a lungul colinei, pînă într-un loc mai înalt de unde descoperă toate fumurile din sat, întrezărite prin frunzişuri, iar la orizont zăresc clopotniţele celor şase parohii. De aici se vede cît de întins e pămîntul. Aici Catherine înţelege mai bine poveştile cu porumbelul din corabia lui Noe, cu izraeliţii din Ţara Făgăduinţei şi cu Isus, peregrinînd din oraş în oraş.

— Să stăm jos, spune ea.

Se aşază. Deschizînd mîinile, i se împrăştie pe rochie florile culese. Florile au parfumat-o din

— Vai ! ce caraghios e, ce caraghios !

Şi rîde din ce în ce mai tare.

Dar micuţul Jean nu rîde. E trist şi surprins că totul s-a terminat, că nu mai e frumos. Îi vine greu să se întoarcă la felul lui obişnuit de-a fi.

Coroana destrămată s-a împrăştiat pe jos şi micuţul Jean e iarăşi asemenea oricărui dintre noi. Nu mai e frumos. Dar e încă un băietan zdravăn. Apucă din nou biciul şi iată-l scoţînd din şanţ cei şase cai din vis. Copiii mici îşi închipuie cu multă uşurinţă că au lucrurile pe care le doresc. Cînd păstrează şi la maturitate această miraculoasă facultate, se spune că sînt poeţi sau nebuni. Micuţul Jean strigă, loveşte şi pînă la urmă se descurcă.

Catherine se mai joacă cu florile. Dar unele au murit. Altele dormitează. Căci florile cunosc şi ele somnul, ca şi animalele, şi iată campanulele culese cîteva ore mai înainte cum îşi închid clopoţelele violete şi adorm în mînuţele care le-au despărţit de viaţă. Catherine ar fi înduioşată, dacă ar şti. Dar Catherine nu ştie nici că plantele dorm, nici că trăiesc. Ea nu ştie nimic. Nici noi nu ştim nimic şi, dacă am învăţat că plantele trăiesc, nu sîntem deloc mai breji decît Catherine, pentru că nu ştim ce înseamnă a trăi. Poate că nu ar trebui să ne plîngem prea mult de ignoranţă. Dacă am şti tot, n-am mai îndrăzni să facem nimic şi lumea s-ar sfîrşi.

Suflă o boare uşoară prin aer şi pe Catherine o trece un fior. Se apropie seara.

că-i frumoasă. Ar vrea şi el să fie frumos şi încărcat de flori. Zadarnic încearcă să-şi exprime dorinţa în limbajul lui obscur şi dulce. Dar ea l-a ghicit. Micuţa Catherine e o soră mare ; o soră mare e o mamă mică, o ia înainte, ghiceşte.

— Da, scumpule, exclamă Catherine, am să-ţi fac şi ţie o coroană frumoasă şi ai să semeni cu un rege mic.

Şi iat-o împletind flori albastre, flori galbene şi flori roşii ca să-i facă o pălărie. Îi pune micuţului Jean pălăria de flori pe cap ; copilul se îmbujorează de plăcere. Îl sărută, îl ridică în sus, şi, cu flori cu tot, îl urcă şi-l aşază pe o piatră mare. Apoi îl admiră pentru că-i frumos şi-l iubeşte pentru că ea l-a făcut frumos.

Iar micuţul Jean, în picioare pe soclul lui agrest, înţelege şi el că-i frumos. Ideea asta îl umple de un respect profund faţă de el însuşi. Înţelege că-i sacru. Drept, nemişcat, cu ochii măriţi, cu buzele strînse, cu braţele atîrnînde, cu mîinile răşchirate şi degetele ca spiţele unei roţi, încearcă o bucurie pioasă, simţind că devine idol. Cerul e deasupra capului, pădurile şi cîmpiile la picioare. E în centrul lumii. Numai el e mare, numai el e frumos.

Dar deodată Chatherine izbucneşte în rîs. Exclamă :

— Vai ! ce caraghios eşti, micuţul meu Jean ! ce caraghios eşti !

Se repede la el, îl sărută, îl scutură ; greaua lui coroană îi alunecă pe nas. Şi ea repetă :

amîndoi şi, bătînd din palme, scoaseră strigăte de bucurie. Catherine îşi sărută frăţiorul, apoi începură amîndoi să alerge cît îi ţineau picioarele lor obosite. Cînd intrară în sat, femeile care se întorceau de la munca cîmpului le urară seara bună. Respirau uşuraţi. Mama stătea în prag, cu boneta albă pe cap şi cu lingura de spumă în mînă.

— Hai, copilaşilor, haideţi odată ! strigă ea.

Copiii se aruncară în braţele ei. Intrînd în încăperea în care ciorba de varză scotea aburi, pe Catherine o trecu din nou un fior. Văzuse cum coboară noaptea pe pămînt. Jean, stînd pe scăunelul lui, cu bărbia la înălţimea mesei, începuse să mănînce.

Greşelile celor mari

Drumurile se aseamănă cu rîurile. Şi asta din pricină că rîurile sînt drumuri ; sînt drumuri naturale pe care se călătoreşte cu ciubote de şapte leghe ; ce altă denumire ar fi mai potrivită cu o barcă ? Şi drumurile sînt ca nişte rîuri pe care omul le-a făcut pentru om.

Drumurile, frumoasele drumuri atît de netede, parcă ar fi suprafaţa unui fluviu, şi pe care roata trăsurii şi pingeaua pantofului găsesc un sprijin solid şi moale în acelaşi timp, sînt capodoperele străbunilor noştri, morţi, fără a lăsa vreun nume în urmă şi pe care nu-i cunoaştem decît prin

— Mi-e foame, spune micuţul Jean.

E drept ca unul care mînă caii să mănînce cînd îi e foame. Dar Catherine nu are nici o bucăţică de pîine să-i dea frăţiorului. Aşa că îi spune :

— Să ne întoarcem acasă, frăţioare.

Şi amîndoi visează la ciorba de varză care abureşte din ceaunul spînzurat de cîrlige în mijlocul vetrei mari. Catherine îşi adună florile pe un braţ şi, luîndu-şi de mînă frăţiorul, porneşte spre casă.

Soarele cobora încet la orizontul înroşit. Rîndunelele, în toiul zborului, îi atingeau uşor pe copii cu aripile lor întinse. Înserase. Catherine şi Jean se înghesuiau unul într-altul.

Florile Catherinei căzură, una cîte una, pe drum. Ascultau amîndoi, în mijlocul marii tăceri, hîrîitoarea neobosită a greierului. Le era frică şi erau amîndoi trişti, pentru că tristeţea serii pătrundea în inimioarele lor. Totul din jur le era familiar, dar nu mai recunoşteau lucrurile cele mai bine cunoscute.

Deodată li se păru că pămîntul e prea mare şi prea bătrîn pentru ei. Erau obosiţi şi se temeau că n-au să mai ajungă niciodată acasă, unde mama lor pregătea ciorba pentru toată lumea. Micuţul Jean nu-şi mai pocnea din bici. Catherine lăsă să-i cadă din mîna obosită ultima floare. Îşi trăgea de braţ frăţiorul, şi nici unul nu scotea o vorbă.

În sfîrşit, văzură acoperişul casei lor care fumega sub cerul întunecat. Atunci se opriră

amîndoi şi, bătînd din palme, scoaseră strigăte de bucurie. Catherine îşi sărută frăţiorul, apoi începură amîndoi să alerge cît îi ţineau picioarele lor obosite. Cînd intrară în sat, femeile care se întorceau de la munca cîmpului le urară seara bună. Respirau uşuraţi. Mama stătea în prag, cu boneta albă pe cap şi cu lingura de spumă în mînă.

— Hai, copilaşilor, haideţi odată ! strigă ea.

Copiii se aruncară în braţele ei. Intrînd în încăperea în care ciorba de varză scotea aburi, pe Catherine o trecu din nou un fior. Văzuse cum coboară noaptea pe pămînt. Jean, stînd pe scăunelul lui, cu bărbia la înălţimea mesei, începuse să mănînce.

Greşelile celor mari

Drumurile se aseamănă cu rîurile. Şi asta din pricină că rîurile sînt drumuri ; sînt drumuri naturale pe care se călătoreşte cu ciubote de şapte leghe ; ce altă denumire ar fi mai potrivită cu o barcă ? Şi drumurile sînt ca nişte rîuri pe care omul le-a făcut pentru om.

Drumurile, frumoasele drumuri atît de netede, parcă ar fi suprafaţa unui fluviu, şi pe care roata trăsurii şi pingeaua pantofului găsesc un sprijin solid şi moale în acelaşi timp, sînt capodoperele străbunilor noştri, morţi, fără a lăsa vreun nume în urmă şi pe care nu-i cunoaştem decît prin

binefacerile lor. Binecuvîntate fie aceste drumuri pe care ne vin din belșug roadele pămîntului, și care îi apropie pe prieteni.

Pentru a-și vedea un prieten — și anume prietenul Jean — Roger, Marcel, Bernard, Jacques și Étienne au pornit pe drumul național care își desfășoară în plin soare, de-a lungul pajiștilor și cîmpiilor, frumoasa panglică galbenă, străbătînd tîrguri și cătune și ducînd, zice-se, pînă la mare, acolo unde se găsesc vapoare.

Cei cinci tovarăși nu merg atît de departe. Dar trebuie să străbată totuși un kilometru ca să ajungă pînă la casa prietenului lor Jean.

Iată-i plecați. Au fost lăsați să meargă singuri, pe temeiul promisiunilor lor ; și-au dat cuvîntul că vor fi cuminți, că nu se vor abate de la drumul drept, că se vor feri de cai și trăsuri și că nu-l vor părăsi pe Étienne, cel mai mic din bandă.

Iată-i plecați. Înaintează în ordine pe o singură linie. Nici că se poate o pornire mai bună. Totuși, există și un neajuns în această frumoasă organizare. Étienne e prea mic.

Un mare curaj dă năvală în sufletul lui. Se sforțează, grăbește pasul. Întinde cît poate picioarele lui scurte. Și, pe deasupra, își mai agită și brațele. Dar e prea mic, nu se poate ține de prietenii lui. Rămîne în urmă. E fatal ; filozofii știu că aceleași cauze produc totdeauna aceleași efecte. Dar nici Jacques, nici Bernard, nici Marcel, nici chiar Roger nu-i filozof. Ei umblă cît îi țin picioarele, bietul Étienne cît îl țin picioarele lui :

nu-i posibilă nici o armonie. Étienne aleargă, gîfîie, strigă, dar rămîne în urmă.

Cei mari, mai vîrstnici, ar trebui să-l aştepte, aţi spune dumneavoastră, şi să-şi potrivească paşii după ai lui. O ! ar fi să dea dovadă de o prea mare virtute. Dar ei sînt în privinţa asta ca şi oamenii mari. Înainte ! spun cei puternici, şi-i lasă pe cei slabi în urmă. Să aşteptăm, însă, sfîrşitul acestei aventuri.

Deodată, ai noştri, cei puternici, voinicii noştri, se opresc. Au văzut jos o vietate care sare. Vietatea sare pentru că e broască, şi pentru că vrea să ajungă la pajiştea de pe marginea drumului. Pajiştea asta e patria ei : îi e scumpă, acolo îşi are conacul, lîngă un pîrîu. Şi sare mereu.

E o mare ciudăţenie a naturii o broască.

Mai întîi e verde ; pare o frunză vie şi aparenţa asta îi dă ceva miraculos. Bernard, Roger, Jacques şi Marcel se aruncă pe urmele ei. Adio, Étienne, şi frumoasa şosea ca o panglică galbenă ; adio, toate promisiunile. Iată-i pe pajişte, şi deodată simt picioarele împotmolindu-se în pămîntul gras care hrăneşte iarba deasă. Mai fac vreo cîţiva paşi şi se afundă pînă la genunchi. Iarba ascundea o mlaştină.

Ies cu mare greutate din mocirlă. Pantofii, ciorapii, pulpele le sînt negre. Nimfa pajiştii verzi i-a încălţat cu jambiere de noroi pe cei patru copii neascultători.

Étienne îi ajunge din urmă gîfîind din greu. Nu știe, văzîndu-i încălțați cum sînt, dacă trebuie să se bucure sau să se întristeze. Meditează, în inocența lui, asupra catastrofelor care-i lovesc pe cei mari și tari. Iar cei patru, în noile lor jambiere, — ți se face milă să te uiți la ei —, au făcut cale întoarsă : cum s-ar putea duce, mă rog, în halul în care se află, la prietenul lor Jean ? Cînd se vor înapoia acasă, mamele vor vedea îndată, după picioarele lor, ce greșeală au făcut, în timp ce candoarea micuțului Étienne va străluci pe pulpele lui trandafirii.

Jacqueline și Miraut

Jacqueline și Miraut sînt prieteni vechi. Jacqueline e o fetiță mică și Miraut un cîine mare.

Au trăit pe aceleași meleaguri, amîndoi sînt rustici : de aici profunda lor intimitate. De cînd se cunosc oare ? nici nu mai știu ; asta depășește memoria unui cîine, și chiar a unei fetițe. Dealtfel, nici nu simt nevoie s-o știe, n-au poftă ; nici nu simt nevoia să știe ceva. Au numai impresia că se cunosc de foarte multă vreme, de la începutul tuturor lucrurilor, căci nu-și închipuie nici unul, nici altul că universul a existat înaintea lor. Lumea, așa cum o concep ei, e tînără, simplă și naivă ca dînșii. Jacqueline îl vede pe Miraut și Miraut o vede pe Jacqueline exact în centrul lumii. Jacqueline și-a făcut despre Miraut o părere foarte

frumoasă, numai că e inexprimabilă. Cuvintele nu pot reda gîndurile Jacquelinei, sînt prea mari pentru treaba asta. Cît despre ceea ce gîndeşte Miraut, fără nici o îndoială că gîndeşte bine şi judicios, dar, din nefericire, nu prea se ştie ce. Miraut nu vorbeşte, nu spune ce gînduri îi trec prin cap şi nici el însuşi nu ştie.

E absolut sigur că e înzestrat cu inteligenţă, dar, pentru tot felul de motive, inteligenţa lui e obscură. Miraut visează în fiece noapte : vede în timp ce doarme nişte cîini ca el, nişte fetiţe ca Jacqueline, cerşetori. Vede lucruri vesele şi lucruri triste.

De aceea latră sau mîrîie în somn. Nu sînt decît vise şi iluzii, dar Miraut nu le deosebeşte de realitate. El încurcă în creierul lui ceea ce vede în vis cu ceea ce vede treaz, şi confuzia asta îl împiedică să înţeleagă o mulţime de lucruri pe care oamenii le înţeleg. Şi apoi, cum e cîine, are idei de cîine. De ce-aţi vrea să înţelegem noi ideile cîinilor mai bine decît înţeleg cîinii ideile oamenilor ? Totuşi omul şi cîinele se mai pot înţelege deoarece cîinii au cîteva idei umane, iar oamenii cîteva idei cîineşti. De-ajuns ca să lege prietenie. Astfel că Jacqueline şi Miraut sînt foarte buni prieteni.

Miraut este mult mai mare şi mai puternic decît Jacqueline. Cînd îşi pune labele dinainte pe umerii fetiţei, o întrece cu pieptul şi cu capul. Ar putea s-o înfulece în trei înghiţituri ; dar el ştie, simte că există o forţă în sinea fetiţei şi că,

oricît de mică e, este foarte prețioasă. O admiră în felul lui. O găsește frumușică. O admiră cum știe să se joace și să vorbească. O iubește și, din simpatie, o linge.

Jacqueline, de partea ei, îl găsește pe Miraut admirabil. Vede ce puternic este și-i admiră forța. Dacă n-ar face așa, n-ar mai fi fetiță. Vede că-i bun și îi place bunătatea. Deoarece bunătatea, atunci cînd o întîlnești, e ceva cît se poate de plăcut.

Are un sentiment de respect pentru el. A observat că știe o mulțime de secrete, pe care ea nu le cunoaște, și că în ființa lui se ascunde duhul obscur al pămîntului. Ea îl vede enorm, grav și blînd. Are pentru el aceeași venerație pe care o aveau, în vremurile străvechi și sub un alt cer, oamenii care îi venerau pe zeii rustici acoperiți de păr.

Dar iată că deodată o surprinde ceva, se tulbură, se miră. L-a văzut pe bătrînul ei duh al pămîntului, pe zeul ei păros, Miraut, legat cu un lanț lung de un copac, lîngă marginea fîntînii. Îl privește, ezită. Miraut se uită la ea cu ochii săi frumoși, cinstiți, răbdători. Nu e nici surprins, nici supărat că-i legat cu un lanț ; își iubește stăpînii, și, neștiind că-i un duh al pămîntului și un zeu acoperit de păr, își poartă fără mînie lanțul și zgarda. Totuși, Jacqueline nu îndrăznește să facă un pas înainte. Nu poate concepe ca divinul și misteriosul ei prieten să fie prizonier, și o vagă tristețe îi cuprinde inimioara.

VI

Cei doi croitori

Tunica nu le prea convenea liceenilor, pentru că nu era o haină civilă, şi obligîndu-i s-o poarte, se atingea, fără nici un motiv, independenţa lor. Am purtat şi eu tunică şi mi-a lăsat o amintire foarte proastă.

Trebuie să vă spun că, pe vremea mea, la colegiu — acolo unde n-am învăţat prea mare lucru — era un croitor priceput, pe nume Grégoire. Pe domnul Grégoire nu-l întrecea nimeni cînd era vorba să-i dea unei tunici ceea ce avea nevoie ca să fie tunică : umeri, piept, şolduri.

Domnul Grégoire îţi potrivea poalele hainei cu o deosebită graţie. Croia pantaloni la comandă, bufanţi de la şold în jos şi acoperind puţin botinele, ca nişte ghetre.

Cînd îţi îmbrăcai uniforma cusută la domnul Grégoire şi, dacă mai ştiai, cît de cît, cum să porţi chipiul, ridicînd puţin cozorocul, după moda de atunci, aveai o înfăţişare cum nu se poate mai drăguţă.

Domnul Grégoire era un artist. Cînd apărea, în timpul recreaţiei de la prînz, în curtea şcolii, cu pînza lui verde pe braţ, înfăşurînd vreo două-trei capodopere de tunici, elevii cărora le erau destinate aceste frumoase realizări părăseau barele de gimnastică sau jocul de-a capra şi se duceau cu domnul Grégoire într-una din sălile de la parter, ca să probeze uniforma cea nouă. Domnul Gré-

goire, foarte atent și gînditor, făcea cu creta tot felul de mici semne pe postav. Opt zile după aceea aducea, în aceeași pînză verde, costume ireproșabile.

Din nefericire, domnul Grégoire cerea prețuri foarte mari pentru tunicile lui. Avea și dreptul : n-avea rival. Luxul e totdeauna scump : domnul Grégoire era un croitor de lux. Îl văd și acum, palid, melancolic, cu frumosul său păr alb și ochii albaștri, atît de obosiți sub ochelarii cu rame de aur ; era de o distincție perfectă și, dacă nu i-ai fi văzut pînza verde pe braț, puteai să-l iei drept magistrat. Domnul Grégoire era Dusautoy al liceenilor. Trebuia să dea pe credit și pe termen lung, deoarece clientela lui era formată din oameni bogați, care nu mai terminau cu achitarea notelor. Numai oamenii săraci plătesc bani peșin. Nu că ar fi o virtute a lor, dar nu li se dă pe credit. Domnul Grégoire știa că nimeni nu se aștepta de la el la ceva prost sau mediocru : se simțea dator, față de clienții săi și față de el însuși, să întocmească — deși cu scadență îndepărtată — note de plată cît se poate de mari.

Domnul Grégoire avea două tarife, după calitatea furniturilor. De pildă, el făcea distincție, în facturile lui, între ceaprazurile din fir de aur, fire brodate chiar pe gulere, și ceaprazurile brodate, cu mai puțină finețe, pe o bucățică de postav oval, care se lipea apoi pe guler. Exista, prin urmare, un tarif mare și un tarif redus. Dar chiar și tariful redus era ruinător. Elevii pentru care coasea domnul Grégoire constituiau o aristocrație,

un fel de *high-life*, de două categorii, ce se distingeau una de alta după felul gulerelor pe care le purtau : gulere brodate sau gulere cu aplicații. Situația materială a părinților mei nu-mi îngăduia speranța că mă voi număra vreodată printre clienții domnului Grégoire.

Mama mea era foarte econoamă ; dar era și o femeie foarte miloasă. Mila o făcea să se comporte într-un mod care dovedea inima ei bună — nicicînd n-a existat o inimă mai bună ca a ei — dar care mie mi-a pricinuit multe și grave neplăceri. Aflînd, nu știu cum, de un croitor-portar de pe strada Canettes, pe nume Rabiou (era un omuleț roșu, cu picioarele în formă de X, care purta un cap de apostol pe un trup de stîrpitură), un nenorocit ce lîncezea în mizerie dar merita o soartă mai bună, ea se gîndi îndată să-i sară în ajutor. Îi făcu mai întîi cîteva daruri. Rabiou, însă, era împovărat de o familie grea — plin de mîndrie, dealtfel — iar mama, după cum v-am spus, nu era bogată. Puținul pe care putea să i-l dea era o nimica toată pe lîngă nevoile lui. Mama se strădui să-i găsească de lucru, și începu să-i comande pentru tata atîtea perechi de pantaloni, de sacouri, de redingote și de pardesie cîte credea ea că-i rezonabil să-i comande.

Tatăl meu, în ce-l privea, nu avea nimic de cîștigat de pe urma acestor măsuri. Hainele făcute de croitorul-portar îi ședeau prost. Dar cum el era de o admirabilă simplitate, nici nu-și dădu seama.

Mama, însă, şi-a dat seama ; dar, pe bună dreptate, îşi spunea că tata, fiind un bărbat foarte frumos, înfrumuseţa hainele atunci cînd hainele nu-l înfrumuseţau pe el şi că atunci cînd porţi o îmbrăcăminte destul de călduroasă, cusută cu aţă trainică, de un om cu frica lui Dumnezeu şi părinte a doisprezece copii, nu eşti prea rău îmbrăcat.

Nenorocirea a fost că, după ce i-a furnizat tatii mai multe haine decît avea nevoie, Rabiou se afla într-o stare tot atît de jalnică. Nevasta lui era ofticoasă şi toţi cei doisprezece copii anemici. O cameră de portar de pe strada Canettes nu-i tocmai ce le trebuie unor copii pentru a ajunge la fel de frumoşi ca tinerii englezi antrenaţi la canotaj şi la toate celelalte sporturi. Deoarece croitoraşul-portar avea nevoie de bani ca să cumpere medicamente, mama s-a gîndit să-i comande o tunică pentru mine. I-ar fi comandat chiar şi o rochie pentru ea.

Cînd auzi de tunică, Rabiou ezită. O sudoare de spaimă îi îmbrobonă fruntea de apostol. Dar era curajos şi spera în ajutorul Domnului. Se apucă de treabă. Nu mai înceta cu rugăciunile, îşi dădea o osteneală nemaipomenită, nu dormea. Era emoţionat, grav, reculeş. Gîndiţi-vă şi dumneavoastră, o tunică, o haină de precizie ! Mai adăugaţi la aceasta că eram deşirat, uscăţiv, fără pic de carne pe oase, şi era greu să mi se potrivească o haină. În sfîrşit, bietul om reuşi să-mi confecţioneze o tunică, dar ce tunică ! Fără umeri, cu pieptul scobit, aceasta se lărgea întruna în

partea de jos, terminîndu-se cu o burtă enormă. Hai să zicem, ca formă, treacă-meargă ! Dar să-i fi văzut culoarea : era de un albastru-deschis, crud, un chin pentru ochi, iar pe guler avea aplicații, nu ramuri de palmier, ci lire. Auzi, lire ! Rabiou nu prevăzuse că voi deveni un poet foarte distins. Nu știa că ascundeam în fundul pupitrului un caiet de versuri intitulat : *Florile dintîi*. Găsisem eu însumi titlul acesta și eram încîntat. Croitorul-portar nu știa nimic din toate acestea, ci numai din pură inspirație îmi cususe două lire pe gulerul tunicii. Culme a mizeriei : gulerul, departe de a mi se lipi de gît, ținea să se depărteze cît putea mai mult — se căsca urît de tot.

Aveam, ca barza, un gît lung, care ieșind din gulerul foarte larg, căpăta o înfățișare de-ți venea să-i plîngi de milă. Avusesem eu niște bănuieli încă de la primele probe, și-l făcui atent și pe croitor. Dar omul acesta minunat care, prin efortul nevinovatelor sale mîini și cu ajutorul Celui-de-Sus făcuse o tunică, fără să-și închipuie că va reuși nici atît cît a făcut, nu voi să se atingă de guler de teamă să nu iasă și mai rău.

Și, la urma urmei, avea dreptate. O întrebai, neliniștit, pe mama cum mă găsea. (Credeți-mă că era o sfîntă.) Mi-a răspuns ca doamna Primerose :

— Un copil e destul de frumos dacă-i destul de bun.

Ea mă sfătui să fiu modest și să-mi port tunica.

O îmbrăcai pentru prima dată într-o duminică, așa cum se cădea, fiind doar o haină nouă. Vai !

cînd am apărut, în ziua aceea, în curtea colegiului, în timpul recreației, ce primire mi s-a făcut !

— Căpățînă de zahăr ! Căpățînă de zahăr ! strigară în același timp toți camarazii mei.

Am trecut prin clipe grele. Ei văzuseră dintr-o ochire conturul dizgrațios, albastrul prea deschis, lirele, gulerul căscat la ceafă. Începură toți să-mi bage pietricele în spate, prin fatala răscroitură a gulerului tunicii. Turnau pumn după pumn de pietricele, fără să poată umple abisul.

Nu, desigur că micul croitor-portar de pe strada Canettes nici nu s-a gîndit ce de-a pietricele puteau intra în buzunarul dorsal pe care mi-l croise. Considerînd că am fost căptușit cu destule pietricele, începui să împart la pumni în dreapta și în stînga : mi se dădură înapoi, dar nici eu nu-i păstram. După care am fost lăsat în pace. Dar duminica următoare, bătălia începu din nou. Cîtă vreme am purtat această blestemată tunică, am fost jignit în fel și chip și am trăit în permanență cu nisip în gît.

Era groaznic. Și, colac peste pupăză, pedagogul nostru, tînărul abate Simler, nu numai că nu mă susținu în această calamitate, dar mă lăsă, fără milă, în voia sorții. Pînă atunci — observîndu-mi blîndețea caracterului și seriozitatea precoce a minții — mă poftea, împreună cu alți cîțiva buni elevi, să particip la convorbirile sale, al căror farmec îl gustam dîndu-mi în același timp seama cît de prețioase sînt. Eram printre puținii în fața cărora abatele Simler, profitînd de recreațiile mai lungi de duminică, ridica în slavă mărețiile sacer-

doţiului ; uneori expunea chiar şi cazurile dificile peste care poate să dea oficiantul cînd face slujba liturghiei.

Abatele Simler trata aceste subiecte cu o gravitate care mă umplea de bucurie. Într-o duminică, tot plimbîndu-se cu paşii lui mărunţi prin curte, începu să ne povestească despre un preot care găsise un păianjen în potir, după tîrnosire.

— Mare i-a fost tulburarea, şi durerea ! exclamă abatele Simler ; dar a ştiut să fie la înălţimea unei împrejurări atît de groaznice. A luat uşurel, cu două deşte gîngania, şi...

La ultimul cuvînt sună de vecernie. Şi abatele Simler, care nu se abătea cu o iotă de la rînduiala pe care era însărcinat s-o aplice, se întrerupse brusc şi ne puse pe două rînduri. Eram foarte curios să ştiu ce-a făcut preotul cu păianjenul profanator. Dar, din pricina tunicii, n-aveam s-o aflu niciodată.

Duminica următoare, văzîndu-mă împopoţonat cu o haină atît de caraghioasă, abatele Simler zîmbi discret şi mă ţinu la distanţă. Era un om minunat, dar nu era decît un om ; nu-i ardea să se facă părtaş la ridicolul sub care apăream şi să-şi compromită sutana cu tunica mea. Nu i se părea decent să fiu în tovărăşia lui, atunci cînd mi se băgau pietricele pe după gît, ceea ce constituia, după cum am mai spus-o, permanenta grijă a colegilor mei. Avea, într-un fel, dreptate. Şi apoi se temea de vecinătatea mea din pricina proiectilelor care mi se aruncau din toate părţile.

Teama era destul de rezonabilă. În sfîrşit, poate că tunica mea îi jignea sentimentul estetic dezvoltat de ceremoniile cultului şi de fastul bisericesc. Ceea ce este sigur însă e că n-am mai luat parte la convorbirile duminicale, care-mi erau aşa de dragi.

Se descotorosea de mine cu abilitate şi tertipuri bine ticluite, fără a-mi spune un singur cuvînt răuvoitor, era doar o persoană politicoasă domnia-sa.

Avea grijă, atunci cînd mă apropiam, să se ducă în partea opusă, şi să vorbească în şoaptă, astfel că nu puteam auzi nimic. Cînd îi ceream, cu timiditate, unele lămuriri, se făcea că nu aude şi poate că într-adevăr nu mă auzea. Nu mi-a trebuit multă vreme să-mi dau seama că sînt de prisos în preajma lui şi că nu trebuie să mă mai amestec printre favoriţii săi.

Această dizgraţie mă necăji. Glumele colegilor, în cele din urmă, mă plictisiră. Eram îndîrjit şi restituiam cu dobîndă loviturile primite. E o artă utilă. Mărturisesc cu ruşine că nu am exercitat-o deloc în anii următori. Cei cîţiva colegi, pe care i-am stîlcit în bătaie, mi-au arătat o vie simpatie.

Astfel, din vina unui croitor nepriceput, nu voi afla niciodată cum s-a terminat povestirea cu preotul acela care a găsit un păianjen în potir. În perioada aceea, eram victima unor neîncetate ofense, dar mi-am făcut şi prieteni, spre a nu dezminţi adevărul că întotdeauna răul e amestecat cu binele. În cazul de faţă, însă răul întrecea cu

mult binele. Şi tunica mea se dovedi a fi nemuritoare. Zadarnic încercasem s-o scot din uz. Da, mama avea dreptate : Rabiou era un om cinstit, cu frica lui Dumnezeu, şi dădea clienţilor săi numai postav din cel mai trainic.

VII

Domnul Debas

I

Era necesar, poate, pentru progresul vieţii moderne, să se ridice o gară pe ruinele regretatei Curţi de Conturi, să se smulgă toţi copacii de pe cheiuri, să se construiască un drum de fier subteran şi un tramvai cu aburi să circule pe malul cestălalt, unde domnise pînă atunci atîta linişte.

Mă aştept să răsară în curînd, pe malul gloriosului fluviu, de-a lungul vechilor şi augustelor cheiuri, nişte hoteluri edificate şi decorate în groaznicul stil american, adoptat acum de francezi, după ce au desfăşurat, timp de secole, toate resursele de graţie şi raţiune în arta arhitecturală. Mi s-au dat asigurări că totul e în interesul oraşului şi că a venit vremea ca, în loc de librării şi expoziţii ale buchiniştilor, să avem baruri şi cafenele.

Nu crîcnesc, ştiind că schimbarea este condiţia esenţială a vieţii şi că oraşele, ca şi oamenii, nu durează decît dacă se transformă fără încetare. Să nu ne plîngem în faţa necesităţii. Dar să spu-

nem, cel puţin, cît de atrăgător era peisajul acela lapidar, ale cărui vechi linii nu le vom mai vedea.

Dacă am gustat vreodată desfătarea şi gloria de a mă fi născut în oraşul gîndurilor generoase, aici le-am gustat, plimbîndu-mă pe aceste cheiuri, unde, de la palatul Bourbon pînă la Notre-Dame, se aud pietrele povestind una dintre cele mai frumoase aventuri omeneşti, istoria Franţei vechi şi a Franţei moderne. Aici se vede Luvrul, cizelat ca o bijuterie, Pont-Neuf, care a dus în spatele său robust — altădată îngrozitor de ghebos — timp de trei secole şi ceva pe parizienii căscînd gura la măscăricii care se întorceau de la circ, sau strigînd : „Trăiască regele !“ la trecerea rădvanelor aurite, sau împingînd tunuri şi ovaţionînd libertatea în zilele revoluţiei, sau angajîndu-se ca voluntari şi pornind desculţi sub drapelul tricolor să apere patria în pericol. Întreaga suflare a Franţei a trecut pe sub aceste venerabile arcuri de triumf, pe care, mascaroanele, unele zîmbitoare, altele făcînd grimase, par să exprime mizeria şi gloria, teroarea şi speranţa, ura şi dragostea ale căror martori au fost de-a lungul veacurilor. Se vede piaţa Dauphine cu casele sale de cărămizi, aşa cum au fost pe cînd Manon Philipon îşi avea acolo odaia ei de fetiţă. Se mai vede bătrînul Palat de Justiţie, Sainte-Chapelle cu fleşa sa restaurată, Primăria şi turnurile de la Notre-Dame. Aici poţi aprecia mai bine ca oriunde munca generaţiilor, progresul anilor, continuitatea unui popor, sfinţenia strădaniilor depuse de strămoşii noştri, cărora le datorăm libertatea şi răgazul de a studia.

Aici simt pentru ţara mea cea mai tandră şi mai ingenioasă dragoste. Aici îmi apare limpede că misiunea Parisului este să-i arate lumii drumul pe care să meargă. Din aceste pavele ale Parisului, care au fost ridicate de atîtea ori pentru a obţine dreptatea, libertatea, au ţîşnit adevăruri consolatoare şi eliberatoare. Aici, printre aceste pietre grăitoare, mi se întăreşte convingerea că Parisul nu va renunţa niciodată la vocaţia sa.

Sena, fiind fără îndoială adevăratul fluviu al gloriei, trebuie să fim de acord că lădiţele cu cărţi etalate pe cheiuri constituiau o coroană demnă de ea.

Am recitit de curînd excelenta lucrare pe care domnul Octave Uzanne a consacrat-o cărţilor vechi şi ilustraţiilor buchiniştilor. Reiese că obiceiul de a face expoziţii de cărţi în faţa parapetelor datează cel puţin din secolul al XVII-lea şi că în perioada Frondei, Pont-Neuf avea bordurile decorate cu romane. Domnii librari-juraţi, avînd prăvălie şi firmă pictată, nu au putut suporta pe aceşti umili concurenţi, şi i-au alungat printr-un edict, în acelaşi timp cu Mazarin, ceea ce demonstrează că cei mici au şi ei necazurile lor, ca şi cei mari.

Pe buchinişti i-au regretat cel puţin oamenii de carte ; se mai păstrează şi azi memoriul, redactat în favoarea lor, de un bibliofil, în anul 1697, adică după mai mult de patruzeci de ani de la evacuarea lor.

„Odinioară, spune savantul acesta, bună parte din prăvăliile de pe Pont-Neuf erau ocupate de

librari, care aduceau cărţi foarte bune şi le vindeau cu preţuri mici. Erau de un mare ajutor oamenilor de litere, care de obicei au foarte puţini bani.

Printre cărţile expuse se aflau mici tratate curioase de care adesea nici nu s-a auzit, şi altele care se cunosc bine, dar pe care nimeni nu s-ar gîndi să le caute în librării, şi care se cumpără numai pentru că sînt ieftine ; şi apoi mai erau şi ediţii vechi ale unor autori antici, care se puteau lua la preţuri mici şi pe care le achiziţionau cei săraci, lipsiţi de mijloace să-şi procure altele noi.“

Jalba asta a fost întocmită de Étienne Baluze, un om blînd şi paşnic, care şi-a trăit viaţa în mijlocul cărţilor, fără a găsi acea demnă împăcare căutată de el. Iată cum încheie :

„Se pare, prin urmare, că ar trebui tolerate, aşa cum s-a făcut şi pînă acum, stelajele atît de folositoare unor bieţi oameni în mare mizerie, din consideraţie pentru oamenii de litere, faţă de care a existat totdeauna un mare respect în Franţa şi care, din pricina opreliştilor de acum nu mai au ocazia de a găsi cărţi bune la preţuri ieftine.“

Buchiniştii din secolul al XVIII-lea au recucerit parapetele, spre bucuria curioşilor. Domnul Uzanne ne informează că ei au mai fost hărţuiţi din nou în 1721. La acea dată o ordonanţă a regelui interzicea instalarea stelajelor de cărţi, sub pedeapsa confiscării lor, a unor amenzi şi a închisorii. S-au înjghebat atunci multe jalbe rimate în favoarea nefericiţilor buchinişti. Unul dintre

apărătorii lor e presupus a fi rostit următoarele versuri pe muntele Parnas, după cum zice Nicolas :

În fiece dimineață, vreun sărman,
Sperînd să mai cîștige cîte-un ban,
Venea cu familia-ndelete :
Nevastă, (și-ucenic), băieți și fete,
Cărînd în brațe maldăre de cărți
De știință și de artă — ba și hărți,
Și le-așezau frumos pe un stelaj,
Făcînd mai atractiv acel pasaj,
Spre fericirea vreunui trecător,
Precum și-al expozantului onor,
Ce oferea mai toată ziulica,
— Exceptînd sărbători și duminica
Atunci cînd se oprea orice trafic —
Binevoitor, marelui public,
Marfă care produce doctrină
În fina substanță cerebrină.

Fără îndoială că nu-i o elegie plîngăcioasă, în haine lungi de doliu, și nici nu spun că jelania asta stîngace ar fi foarte grăitoare. Dar sînt niște versuri rezonabile. Și care au fost auzite. Buchiniștii n-au întîrziat să reintre în posesia cheiurilor.

Fiind crescut pe splaiul Voltaire, i-am cunoscut în copilăria mea ; erau fericiți și trăiau în tihnă. Domnul de Fontaine de Resbecque i-a celebrat atunci într-o cărticică, al cărei titlu l-am uitat — e un lucru foarte rușinos. Baronul Haussmann,

care iubea la nebunie liniile regulate, se gîndi să-i alunge pentru ca pavajul cheiului să fie mai neted. Dar fu adus la realitate. Mărunţii vînzători în aer liber nu mai avură alt vrăjmaş decît pe „cîinele de comisar“ care venea deseori, pe neaşteptate, să măsoare lungimea stelajelor, ca să se convingă că nu întreceau suprafaţa terenului concesionat. Cu siguranţă că buchiniştii erau înclinaţi spre uzurpare. I-am considerat totuşi nişte oameni de mare omenie. Mi-a fost dat să cunosc — şi într-un mod destul de apropiat — pe unul dintre ei, pe domnul Debas, care nu a fost cel mai prosper, şi de care nu-mi pot aminti fără înduioşare.

II

Timp de mai bine de jumătate de veac, venea cu lădiţele lui cu cărţi la parapetul de pe cheiul Malaquais, peste drum de hotelul Chimay. Bătut de vînt, de ploaie şi de soare, semăna, spre sfîrşitul vieţii sale umile, cu una din acele statui de piatră, roase de vreme, de sub pridvoarele bisericilor. Se mai ţinea pe picioare, dar se făcea din zi în zi mai mic şi mai aproape de acea pulbere în care se prefac toate formele terestre. Supravieţuise tuturor celor cunoscuţi. Stelajul său, ca o livadă pustie, revenea la natură. Frunzele copacilor se amestecau cu foile de hîrtie, şi păsările cerului lăsau să cadă pe ele ceea ce l-a făcut pe

bătrînul Tobias să-şi piardă vederea, pe cînd dormea în grădină.

Exista teama ca nu cumva vîntul toamnei — care învîrtejea pe chei seminţe de platani împreună cu grăunţe de ovăz scăpate din boturile cailor — să nu-i mături într-o bună zi în Sena pe anticari cu terfeloagele lor cu tot. Totuşi, nu a murit în aerul tăios şi şăgalnic de pe cheiul unde îşi trăise viaţa. A fost găsit mort într-o dimineaţă în chiţimia unde se ducea să se culce în fiece noapte.

L-am cunoscut în copilăria mea şi pot să vă asigur să negoţul era cea mai măruntă grijă a lui. Nimeni nu trebuie să-şi închipuie că domnul Debas era pe atunci apatic şi mohorît, cum a devenit mai tîrziu, cînd timpul l-a metamorfozat într-un buchinist de piatră. Dimpotrivă, la vîrsta lui matură era de o miraculoasă agerime la minte şi la corp, şi lucra de zor.

Se căsătorise cu o femeie atît de blîndă şi atît de săracă cu duhul încît copiii de pe stradă se luau după ea, aruncîndu-i cuvinte de batjocură, fără a reuşi însă a tulbura sufletul acesta nevinovat. Lăsîndu-şi femeia sa cumsecade să stea de pază lîngă cărţi, cu aerul şi atenţia încordată a fetei de la ţară care paşte gîştele, domnul Debas făcea o mulţime de treburi, pe care de obicei nu le fac bărbaţii. Orice făcea era inspirat din dragostea faţă de semenii săi. Această milostenie dădea unitate vieţii sale împrăştiate. Avînd o frumoasă voce de tenor, cînta duminica vecernia la capela săracilor Petites Soeurs ; scrib şi caligraf,

ticluia scrisori pentru servitoare şi făcea tăbliţe pentru negustorii ambulanţi. Pricepîndu-se să umble cu ferăstrăul şi rindeaua, înjgheba o vitrină pentru negustoreasa de mărunţişuri, doamna Petit, pe care o părăsise bărbatul, lăsînd-o cu patru copii pe cap. Cu hîrtie, sfoară şi cîteva nuiele de răchită făcea pentru băieţei zmee, cărora le dădea el însuşi drumul în bătaia vîntului de septembrie.

În fiecare an, cum venea iarna, începea să monteze sobele din mansarde, şi cu atîta îndemînare de parcă ar fi fost cel mai bun meseriaş sobar. Avea suficiente cunoştinţe de medicină ca să dea primele ajutoare răniţilor, epilepticilor şi celor înecaţi. Dacă vedea vreun beţiv, clătinîndu-se şi căzînd, îl ridica şi-l dojenea. Se arunca în faţa cailor înfuriaţi şi o lua la fugă după cîinii turbaţi. Acorda sprijin pînă şi bogătaşilor, celor fericiţi. Le punea vinul în sticle, de pildă, fără nici o recompensă. Şi dacă o doamnă de pe cheiul Malaquais se necăjea că i-a zburat papagalul sau canarul din colivie, alerga pe acoperişuri, se căţăra pe hornuri şi prindea pasărea sub privirile mulţimii, care-i urmărea acrobaţiile. Înşiruirea diferitelor sale acţiuni ar putea constitui un poem asemănător cu poemele gnomice ale lui Hesiod. Domnul Debas practica toate meşteşugurile din dragoste pentru oameni.

Ocupaţia lui, însă, cea mai importantă era aceea de a veghea asupra bunului public. În această privinţă trăia ca un bărbat descris de Plutarh. Suflet generos, petrecîndu-şi zilele în aer liber,

prînzind şi cinînd pe o bancă, a căpătat moravuri demne de un atenian. Măreţia şi fericirea patriei sale constituiau grija lui de fiece clipă. În cei douăzeci de ani cît a stăpînit împăratul Debas n-a fost mulţumit de el, măcar o singură dată. Vorbea cu înverşunare împotriva tiranului; avea o elocinţă naturală, pe care o înfrumuseţa cu rămăşiţe de retorică, deoarece cunoştea bine literatura, citind adesea el însuşi cărţile pe care nu reuşea să le vîndă. Cu toate că avea un gust rafinat, dădea uneori indignărilor sale o turnură familiară. Nefiind despărţit decît prin fluviu de palatul pe care flutura drapelul tricolor, anunţînd prezenţa suveranului, se considera, datorită vecinătăţii, la mare intimitate cu acela căruia îi zicea chiriaşul de la Tuileries.

Badinguet[1], umblînd pe jos, trecea cîteodată prin faţa stelajului domnului Debas. Domnul Octave Uzanne ne-a păstrat amintirea unei plimbări pe care Napoleon al III-lea a făcut-o la începutul magistraturii sale, însoţit de un aghiotant, pe cheiul Voltaire. Era o zi cenuşie şi friguroasă de iarnă. Buchinistul ale cărui stelaje se întindeau între una din statuile cheiului Saints-Pères şi lădiţele domnului Debas, era pe atunci un bătrîn filozof care semăna destul de bine la caracter cu cinicii din perioada Greciei în declin. Avea, ca şi vecinul său, dispreţ faţă de bani şi o înţelepciune superioară. Dar înţelepciunea lui era inertă şi ta-

[1] Poreclă a lui Napoleon al III-lea.

citurnă. Tocmai cînd împăratul trecea prin dreptul lui, el aprindea un volum într-o cratiţă ca să-şi încălzească mîinile bătrîne. Era aidoma cu acea statuie de marmură care se vede sub un castan, lîngă Tuileries: un bătrîn încălzindu-şi o mînă pe care o ţine deasupra unui vas cu jeratic, in timp ce cu cealaltă strînge vasul la piept. Curios să afle la ce cărţi se încălzea librarul, Napoleon îi ordonă aghiotantului să-l întrebe.

Acesta se execută şi-i aduse îndată Cezarului răspunsul dorit:

„Victorii şi cuceriri".

In ziua aceea Napoleon şi Debas fuseseră aproape unul de altul, dar nu-şi vorbiră. Dacă nu aş iubi adevărul cu o dragoste filială şi candidă, aş imagina o aventură trăită de Napoleon, împreună cu aghiotantul său şi cei doi buchinişti, care să fie, negreşit, demnă a fi comparată cu minunatele aventuri ale califului Harun-al-Raşid şi ale marelui său vizir Giafar, pe cînd hoinăreau noaptea pe străzile Bagdadului. Nu mă voi abate de la precizia datorată însemnărilor fidele, şi voi adăuga că unor persoane neoficiale, dar cu merite recunoscute, le plăcea să stea de vorbă cu domnul Debas. Voi evoca pe Amedée Hennequin, Louis de Ronchaud, Edouard Fournier, Xavier Marmier, dar s-au petrecut cu toţii de pe lumea asta. Cei mai apropiaţi de domnul Debas erau doi preoţi, care excelau amîndoi în cunoaşterea doctrinei şi a moravurilor, dar erau foarte deosebiţi unul de

altul ca fire și caracter. Primul, domnul Trévoux, canonic la Notre-Dame, mic și gras, purta pe obraji acel cinabru plămădit pentru canonici de spiridușii pe care i-a văzut într-un vis poetic Nicolas Despréaux. Toată strădania și preocupările sale tindeau să descopere niște sfințișori bretoni, și inima lui era plină de o veselie mieroasă. Celălalt, domnul abate Le Blastier, preotul unei mănăstiri de femei, era înalt de statură și chipeș la înfățișare. Auster, grav, elocvent, își îndulcea prin plimbări solitare galicanismul lui mohorît. Nici unul dintre ei, cînd trecea pe chei, cu buzunarele sutanei îndesate de cărți vechi, nu se dădea în lături să schimbe cîteva cuvinte cu domnul Debas.

Domnul Le Blastier a consacrat în cîteva cuvinte noblețea morală a buchinistului :

— Domnule, nu aveți nimic *de jos* decît numele [1].

Cînd domnul Le Blastier sau domnul Trévoux îl întrebau cum merg afacerile, domnul Debas răspundea :

— Merg binișor. Dar nu am siguranța zilei de mîine. Și asta datorită regimului.

Și arăta, cu brațul său, întins într-un gest larg, spre palatul Tuileries.

Iată că s-au și scurs zece ani de cînd domnul Debas a plecat dintre noi, într-o zi de iarnă, pe dricul săracilor, în tăcere. Au mai rămas poate

[1] Joc de cuvinte : numele Debas al personajului, dacă ar fi tradus, ar suna : *De jos*.

vreo doi sau trei care păstrează amintirea acestui omuleţ în halatul său lung, de un albastru şters, care ne vindea opere de-ale clasicilor greci sau latini şi ne spunea, oftînd : „Nu mai există bărbaţi de stat ; asta-i nenorocirea Franţei".

Poate că, după ce au fost alungaţi de pe cheiuri, buchiniştii nu se vor mai întoarce niciodată, stelajele lor constituind preţul de răscumpărare a progresului. Ca pe vremea lui Étienne Baluze, vor fi regretaţi de umilii trecători curioşi şi de savanţii candizi. În ce mă priveşte, îmi voi aduce aminte cu mare plăcere de multele ore pe care le-am petrecut în faţa stelajelor, sub cerul diafan, surîzînd în mii de nuanţe fugitive, într-o abundenţă de purpură şi aur, sau uneori cenuşiu, pur şi simplu, dar de un cenuşiu atît de tandru, încît te emoţiona pînă în adîncul sufletului.

III

La urma urmei, nu cunosc o ocupaţie mai tihnită şi care să-ţi facă atîta plăcere ca răsfoirea cărţilor vechi de pe cheiuri. Odată cu praful de pe volumele vîndute cu doi gologani bucata, se răscolesc mii de fantasme groaznice sau fermecătoare. Lîngă aceste modeste stelaje se fac evocări magice. Se vorbeşte cu morţii, pe care-i întîlneşti acolo cu duiumul. Cîmpiile Elizee, atît de lăudate de strămoşi, nu ofereau înţelepţilor, după moartea lor, nimic pe care parizianul să nu-l găsească, în viaţă fiind, pe cheiurile dintre Port-

Royal şi Pont Notre-Dame. După gustul meu, mirţii lui Virgil nu sînt mai atrăgători decît micii platani care umbresc trăsurile ce stau în aşteptare de-a lungul bulevardului de la Monnaie — şi care sînt destinaţi să fie smulşi.

Sînt mici şi subţiri. Dar au graţie. Fără ei, frumosul palat la Monnaie, în stilul lui Ludovic al XVI-lea, atît de înţelept, atît de rezonabil, atît de judicios, ar plăcea mai puţin. Piatra cea mai artistic sculptată pare dură cînd nici un frunziş nu freamătă în apropierea ei. Apoi pentru a-l rechema pe om în natură, trebuiesc arbori în faţa palatelor.

Cîţiva anticari îmbătrîniţi şi amărîţi, pe care-i întîlneam în timpul plimbărilor mele, cu paşi mărunţi, îmi mărturiseau decepţia lor : „Nu se mai găseşte nimic în stelajele de cărţi cu doi gologani bucata". Şi se pierdeau în laude pentru timpul trecut, cînd domnul de la Rochebilière descoperea în fiece dimineaţă, între Pont-Neuf şi Pont-Royal, ediţia princeps a cîte unei opere clasice. În ce mă priveşte, nu am găsit niciodată pe cheiuri vreo ediţie originală Molière sau Racine, dar ceva care valorează mai mult decît *Tartuffe* — înaintea volumelor cartonate — sau *Athalie* în —4°, am găsit aici lecţii de înţelepciune. Toată această hîrtie mîzgălită mi-a arătat ce înseamnă vanitatea succesului trecător şi a celebrităţilor efemere. Nu pot răscoli cărţile acestea de doi gologani fără să mă simt îndată năpădit de o tristeţe calmă şi blîndă, şi fără a-mi spune : La ce să mai

adaug şi eu la maldărul de hîrtie înnegrită încă vreo cîteva pagini ? N-ar fi mai bine să nu mai scriu o iotă ?!

VIII

Scutierul regelui

Crescut pe cheiul Voltaire, în praful cărţilor şi al bibelourilor, în mijlocul buchiniştilor şi al cotrobăitorilor de tot soiul, am cunoscut de mic copil pe amatorii de faianţe, de arme, de stampe, de medalii. Am cunoscut pe unii care nu căutau decît lucrări în fier şi alţii care nu căutau decît lucrări în lemn ; am cunoscut bibliofili şi bibliomani, şi nu m-am putut dumiri de ce ar merita batjocura vulgului. Pot să vă asigur că oamenii aceştia ciudaţi au gustul delicat, spiritul îmbogăţit de lecturi, moravuri blînde ; prietenia mea pentru asemenea inşi de treabă care adună tot felul de lucruri în dulapuri datează încă din primele zile ale vieţii mele.

Pe vremea cînd eram cel mai slab, cel mai timid, cel mai stîngaci şi cel mai visător dintre elevii clasei a VII-a de liceu, îmi petreceam, cu mare desfătare, zilele de vacanţă la Leclerc-junior, care vindea pe atunci arme vechi într-o dugheană mică şi joasă de pe cheiul Voltaire. Leclerc-junior era bătrîn. Era un omuleţ zbîrlit, şchiop ca Vulcan, care, încins cu un şorţ de serj, şlefuia de di-

mineaţă pînă seară săbii prinse într-o menghină, fixată pe marginea bancului său de lucru.

Dădea luciu, neobosit, unor spade străvechi, de aici înainte inofensive, care, la ieşirea din mîinile lui urmau să-şi termine, liniştite, destinul în vreo panoplie de castel. Dugheana lui era plină de halebarde, coifuri, chivăre, grumăjere, platoşe şi pinteni, şi-mi aduc aminte de un scut mic din veacul al XV-lea, pictat tot cu devize galante : cei care nu l-au văzut au pierdut ocazia de a mirosi o minunată floare a cavalerismului. Mai erau acolo spade de Toledo şi armuri sarazine de o nespusă graţie ; căştile ovale de care atîrnau reţele împletite din fire de oţel, fine ca muselina, pavezele incrustate cu aur mi-au dat, încă din fragedă vîrstă, o vie admiraţie pentru emirii distinşi şi fioroşi care luptau împotriva baronilor creştini la Ascalon şi la Gaza ; şi, dacă acum mai gust atîta plăcere citind tragedia *Zaïre*, o datorez, fără îndoială, imaginaţiei mele, căreia îi place să împodobească pe amabilul şi nefericitul Orosman cu asemenea arme frumoase. La drept vorbind, căştile şi scuturile lui Leclerc-junior nu datau de pe vremea cruciadelor ; dar eram înclinat să văd în dugheana bătrînului meu prieten zalele lui Villehardouin şi iataganul lui Saladin.

Era efectul entuziasmului meu visător, şi trebuie să declar că armurierul nu m-a ajutat cu nimic. Lustruia fără încetare şi nu scotea un cuvînt. Niciodată nu l-am auzit lăudîndu-şi armele, în afară de două-trei săbii de călău, pe care le socotea piese reuşite. Leclerc-junior era un om cinstit,

fost scutier regal, şi foarte apreciat de clienţii săi.

Dar nici unul nu era mai intim şi mai asiduu decît domnul de Gerboise, vechi regalist, care îi amintea că luase parte la revolta şuanilor în 1832, împreună cu doamna ducesă de Berri, şi care îşi răzgîia bătrîneţile împodobind cu săbii istorice sala sa de arme din castelul Mauffenges, din Rosiers. Moşneagul acesta înalt, care fusese scutierul lui Carol al X-lea, nu mai contenea să tot povestească întîmplări de la curte şi să depene la genealogii, cu vocea lui tunătoare, într-un limbaj care mi se părea vechi, dar care nu era decît provincial. Domnul de Gerboise cu figura lui de ţăran şi vorba rustică era un nobil cumsecade. Cu faţa roşie sub coama albă şi deasă, înalt, gras, mîndru şi acuma de pulpele picioarelor sale, care pe la 1827 erau cele mai frumoase din regat, înjurînd de dumnezei şi de toţi sfinţii din Anjou, violent şi rafinat, pios, duelgiu şi desfrînat, mă amuza nespus de mult cînd îi auzeam vorba cam deşănţată şi-i ascultam nenumăratele anecdote.

Îl trata cu oarecare consideraţie pe Leclerc-junior, care fusese şi el scutier regal şi care, în simplitatea şi hărnicia lui părea mai curînd a fi meşteşugar decît negustor de lucruri de ocazie. Şi, ajungînd la vîrsta la care ţi-ai pierdut toţi prietenii din anii tinereţii, bătrînul şuan din 1832 se complăcea să reîmprospăteze, împreună cu fostul soldat al restauraţiei, amintirile comune din tinereţea lor.

În timp ce vorbea, eu mă piteam într-un colţ ca să nu mă vadă nimeni, şi ascultam.

De cîte ori l-am auzit povestind amintiri din timpul revoluţiei de la 1830 şi din călătoria regală de la Cherbourg ! Povestirile astea le termina totdeauna exclamînd :

— Mareşalul Maison, ce ticălos !

Leclerc se grăbea să adauge :

— Timp de trei zile n-am avut ce mînca, domnule marchiz, ne hrăneam cu cartofii pe care-i şterpeleam de pe cîmp. Cînd m-a prins odată un ţăran, mi-a dat una cu furca de-am rămas beteag de-un picior.

Asta-i tot folosul ce l-a avut de-a fi fost în slujba regelui, şi totuşi a rămas regalist, şi păstra în sertarul scrinului, ca pe un lucru sfînt, o fîşie din drapelul alb, pe care regimentul şi l-a împărţit în curtea castelului Rambouillet.

Mi-amintesc că într-o zi, domnul de Gerboise a întrebat cu vocea lui groasă şi caldă :

— Leclerc, unde ai fost cu garnizoana în vara lui 1828 ?

Armurierul, ridicînd capul de pe bancul său, răspunse :

— La Courbevoie, domnule marchiz.

— Straşnic ! L-am cunoscut pe colonelul dumitale, mititelul ăla de la Morse, ai cărui fii deţin astăzi funcţii la curtea lui Badinguet.

Şi, cu un gest dispreţuitor, îi arată, prin geamuri, castelul din care se vedea vag aripa cu frontoane lungi, dominînd celălalt mal al fluviului.

— Dragul meu Leclerc, adăugă el, în iulie 1828 eram în slujba regelui, ca scutier, la castelul din Saint-Cloud, în compania a doua, cu bandulieră verde... Ei, drace ! nu eram împopoţonaţi ca de carnaval, ca gărzile lui Bonaparte. E o idee de parvenit să îmbraci soldaţii din paza tronului de parcă ar fi nişte păsări ale paradisului. Pe cînd noi, dragul meu Leclerc, purtam o cască de argint cu şenilă neagră şi penet alb, sacou albastru regal cu guler roşu-aprins, epoleţi, eghileţi şi brandenburguri de argint, pantaloni de caşmir alb.

Apoi, lovindu-se zgomotos peste pulpă, adăugă :

— Şi cizme de călărie... La douăzeci de ani scutier-locotenent de rangul II, un *rendez-vous* în fiece seară şi un duel în fiece săptămînă... N-aveam de ce ne plînge... Ah ! Leclerc, ce vremuri !

— Da, domnule marchiz, răspunse cu blîndeţe armurierul, continuînd să frece lama unei săbii, erau vremuri bune într-un fel, dar eu eram totuşi nefericit din pricina camarazilor de cameră, care găsiseră o gramatică în echipamentul meu. Trebuie să vă spun că voiam să învăţ franceza la regiment, şi că am cumpărat o gramatică din solda mea. Dar ceilalţi îşi băteau joc de mine, mă băgau într-un cearşaf şi mă săltau pînă-n tavan. Timp de şase luni s-a cîntat în cvartirul meu :

Aţi văzut o gramatică,
Aţi văzut o gramatică
La Leclerc ? [1]

— Nu s-ar putea spune că n-au avut şi ei puţină dreptate. Dumneata, prietene, n-aveai nevoie să înveţi gramatica. Ca şi cum eu m-aş apuca acum să învăţ ebraica. Comandantul meu, contele d'Andive, şi-ar fi bătut joc de mine şi ar fi fost al naibii de îndreptăţit. Şi cum îţi spuneam, Leclerc, făceam de serviciu la Saint-Cloud, purtam un sacou albastru şi pantaloni albi, pentru că era vara. În ţinuta de iarnă, pantalonii erau albastru regal, ca şi sacoul.

— Întocmai ca la noi, spuse armurierul. Vara purtam pantaloni de doc.

— Da, spuse marchizul, şi nu era lucrul cu care vă puteaţi făli cel mai mult. Dar eraţi totuşi oameni plini de curaj. Şi ceea ce îţi voi spune acum n-aş vrea să te întristeze. În timp ce te hîţînau în cearşaful dumitale, la cvartirul din Courbevoie, eu luam în primire serviciul de la Saint-Cloud. Într-o noapte am stat de gardă chiar sub ferestrele regelui, şi ce-am văzut în noaptea ceea n-am să uit niciodată.

---

[1] Joc de cuvinte în original :
As-tu vu la grand'mère
As-tu vu la grand'mère
Chez Leclerc !
Grand' mère (bunică) are aproape aceeaşi sonoritate ca *grammaire* (gramatică).

Totul era în ordine ; drapelul flutura deasupra castelului. Comandantul companiei, care avea gradul de locotenent-general, dormea în pat, cu cheile sub sulul de la căpătîi. Țîrîitul greierului destrăma liniștea profundă a nopții, și luna, răsărind pe deasupra arborilor, arunca o pulbere de argint peste aleile parcului pustiu. Cu muscheta pe braț, visam, în fața peronului, la diferite treburi și plăceri. Deodată văzui deschizîndu-se fereastra camerei în care dormea regele ; Carol al X-lea apăru în balcon, cu scufia de noapte plină de panglici, și în halatul de casă. La lumina albă a nopții cu lună i se vedeau limpede trăsăturile plăcute și nobile ale obrazului. Ținea, după obiceiul său, buzele întredeschise, și avea o expresie tristă, pe care nu i-o cunoșteam. Se uita, rînd pe rînd, și îndelung, cînd la luna din înaltul cerului, cînd la un lucru mărunt ce-l ținea în căușul palmei stîngi și care părea a fi un medalion. Apoi începu să sărute cu tandrețe medalionul, cu brațul drept întins spre astrul nopții — de parcă l-ar fi luat ca martor. Îi curgeau lacrimi pe obraz. Eram atît de tulburat de ceea ce vedeam încît țeava muschetei începu să se izbească violent de banduleră. Privirile spre lună și sărutările se prelungiră timp de cîteva minute. Apoi regele se întoarse în cameră și-l auzii închizînd fereastra.

Leclerc, dacă ai fi fost în locul meu, nu te-ar fi impresionat bătrînul rege, cu scufia de noapte pe cap, sărutînd un portret și probabil niște fire de păr, o amintire rămasă de la o femeie (n-am putut distinge ce se afla în medalion), cu lacrimi

în ochi, luînd luna drept martor al dorurilor şi suferinţelor sale ? Sărmanul rege ! numai luna ştia de dragostea tinereţii sale !

Eu cred, Leclerc, că în noaptea ceea Carol al X-lea se gîndea la doamna de Polastron, care l-a iubit pe vremea cînd era strălucitul conte d'Artois, cu care s-a întîlnit pe cînd el făcea parte din armata lui Condé şi îndura mizeriile exilului ; ea i-a adus în cortul lui, în mijlocul soldaţilor, diamante, bijuterii şi aur, tot ce-a putut strînge în grabă, sacrificîndu-şi astfel averea şi onoarea. Ce părere ai, Leclerc ?

Armurierul clătină din cap ; se vedea că nu avea nici o părere.

Domnul de Gerboise continuă cu vioiciune :

— Îmi place să cred, Leclerc, că în noaptea ceea, la Saint-Cloud, treizeci şi cinci de ani după moartea doamnei de Polastron, Carol al X-lea îşi plîngea cea mai sinceră prietenă. Şi pe bună dreptate.

Ştii, Leclerc, nici unul din noi n-avem nici o justificare, cînd ne încăpăţînăm să trăim.

— De ce, domnule marchiz ? întrebă armurierul.

— Dragul meu, cînd nu mai faci dragoste, degeaba faci umbră pămîntului. Şi apoi, n-o să-i mai vedem niciodată pe regii noştri.

Aveam pînă atunci motive să cred că regele Carol al X-lea era un mare uşuratic şi că avea mintea cea mai şubredă din lume. Am citit apoi istoria lui, şi nu am descoperit nimic care să-i facă cinste. Reţin această anecdotă despre bătrî-

nul rege, în scufie de noapte, vorbind la lună, ca relevînd cea mai simpatică trăsătură a vieţii sale.

IX

Doamna Planchonnet

Eram fericit că în primăvară aveam să împlinesc şaisprezece ani. Tata mă trimisese la Corbeil, să-mi petrec vacanţa de paşti la mătuşă-mea Félicie, care avea o căsuţă pe malul Senei, unde îşi ducea viaţa cu evlavie şi medicamente. Mătuşa mă îmbrăţişă cu o convingere temeinică despre îndatoririle sale faţă de familie, mă felicită că mi-am luat bacalaureatul, îmi spuse că sînt leit tata, mă sfătui să nu fumez în pat, şi mă lăsă liber pînă la cină.

Intrai în odaia dereticată anume pentru mine de bătrîna servitoare Euphémie, deschisei valiza şi scosei manuscrisul celei dintîi opere ale mele — aşezat cu multă grijă între două rînduri de cămăşi. Era o nuvelă istorică, *Clémence Isaure*, în care îndesasem tot ceea ce concepeam eu atunci despre dragoste şi artă. Eram destul de mulţumit de isprava mea. După ce mă dichisii puţin, mă dusei să mă plimb, să hoinăresc prin oraş. Umblînd pe un bulevard mărginit de ulmi — liniştea lui puţin tristă mă fermeca — văzui pe uşa unei căsuţe joase, acoperită cu glicină, o firmuliţă albă, pe care scria cu litere negre : *L'Indépendant*, *gazetă zilnică*, *politică*, *comercială*, *agricolă şi lite-*

rară. Inscripţia asta îmi redeşteptă năzuinţele spre glorie. Eram chinuit de cîteva luni de dorinţa de a mi se tipări nuvela *Clémence Isaure.* Ambiţios, dar şi modest, mi se părea că această căsuţă tihnită, ascunsă în frunziş, ar oferi un azil convenabil pentru prima mea lucrare literară, şi atunci îmi încolţi în minte gîndul să-mi duc manuscrisul la *L'Indépendant.*

Viaţa pe care o duceam la Corbeil se scurgea lin şi monoton. Mătuşa îmi povestea la cină despre cearta ei cu doctorul Germon, care avusese loc cu zece ani în urmă, dar care nu-i ieşea din cap ; îşi rezerva, pentru cafea, istorioarele despre abatele Laclanche, un om minunat, dar ostenit din pricina vîrstei şi a proporţiilor pe care le luase : în timp ce mătuşa îşi înşira păcatele la confesional, el dormea. După toate astea, admirabila femeie mă trimitea la culcare, sfătuindu-mă din nou să nu fumez în pat.

Într-o bună zi, fiind singur în salon, răsfoiam, din plictiseală, ziarele ce se găseau pe un gheridon de mahon. Erau mai multe numere din *L'Indépendant*, la care mătuşă-mea era abonată. De format mic, tipărit cu caractere uzate pe o hîrtie prea subţire, *L'Indépendant* părea o publicaţie modestă, care-mi dădea curaj.

Parcursei vreo două-trei numere ; singura bucată literară pe care am găsit-o avea drept titlu : O *surioară a Fabiolei.* Semnată cu un nume de femeie. Îmi făcu plăcere să constat că era în acelaşi gen cu nuvela mea, dar mai slabă. Şi această consideraţie mă determină să-mi duc manuscrisul

la redactorul-şef al gazetei. Numele său figura pe ziar : *Planchonnet.*

Făcui un sul din *Clémence Isaure* şi, fără să-i mărturisesc mătuşii demersul ce-aveam să-l încerc, mă dusei, cu oarecare înfrigurare, la casa cu glicină. Domnul Planchonnet mă primi imediat în biroul său. Fără sacou şi fără vestă pe el, omul scria. Era un colos, şi cel mai păros ins pe care l-am întîlnit vreodată. Era negru din cap pînă în picioare, la fiece mişcare se auzea un fîşîit puternic, de parcă un cal şi-ar fi scuturat coama. Făcea impresia unui sălbatic. Nu se opri din scris cînd intrai eu ; ci, asudînd, gîfîind, cu pieptul dezgolit, îşi termină articolul ; apoi, lăsă tocul din mînă şi-mi făcu semn să vorbesc.

Bolborosii numele meu, numele mătuşii, scopul vizitei, şi-i întinsei, tremurînd, manuscrisul.

— Am să-l citesc, îmi spuse. Vino sîmbătă...

Am ieşit, îngrozitor de tulburat, dorind ca pînă sîmbătă să vină o catastrofă universală, sfîrşitul lumii, atît de mult mă temeam de o nouă întîlnire cu redactorul-şef. Dar sfîrşitul lumii n-a venit, în schimb a sosit sîmbăta şi l-am văzut din nou pe domnul Planchonnet.

— Ştii, îmi zise el, ţi-am citit chestia aia ; e foarte drăguţă. Ţi-o bag în gazetă. Ce faci mîine seară ? Vino să iei masa la mine acasă. Stau în piaţa Saint-Guenault, peste drum de turnul pătrat. Vom fi în familie. Şi, te rog, fără marafeturi.

Acceptai cu multă recunoştinţă.

A doua zi, la ora şase, îl găsii pe domnul Planchonnet în salon, cu vreo doi sau trei copii pe ge-

nunchi şi alţi cîţiva pe umeri. Mişunau la copii de s-ar fi zis că are şi în buzunare. Se auzeau strigăte : tată, tată, şi toţi îl trăgeau de barbă. Purta o redingotă nouă, o cămaşă albă, şi răspîndea un miros de lavandă.

Intră o femeie blondă şi subţire, puţin ofilită, dar atrăgătoare, cu părul de culoarea aurului pal şi ochi de culoarea florilor de saschiu, graţioasă, deşi avea şoldurile cam prea late.

— Doamna Planchonnet, anunţă el.

Copiii (mă încredinţai că nu-s decît şase) erau graşi şi cam grosolani, aveau culori aprinse în obraji, frumoşi într-un anumit fel. Picioarele şi braţele lor goale formau în jurul enormului lor părinte o încîlceală de cărnuri fragede, şi toţi pironiseră nişte ochi sperioşi asupra mea.

Doamna Planchonnet se scuză de lipsa lor de politeţe.

— Nu prea stăm noi multă vreme în acelaşi loc ; n-au timp să lege cunoştinţă cu nimeni ; sînt nişte mici sălbatici ; nu ştiu absolut nimic. Şi cum vreţi să înveţe ceva dacă îşi schimbă căminul la fiecare şase luni ? Henri, cel mai mare, are unsprezece ani. Nu ştie încă un cuvînt din catehism. Nici nu ştiu, zău, cum o să-şi facă prima comuniune... Braţul dumitale, domnule.

A fost o cină îmbelşugată. O ţărăncuţă, supravegheată atent de doamna Planchonnet, aducea mereu tot alte feluri : plăcinte, fripturi la cuptor, pateuri, tocană, apoi nişte păsări enorme, pe care gazda, prinzîndu-şi şervetul sub bărbie şi ţinînd într-o mînă o furculiţă cu trei dinţi şi în alta un

cuțit cu mîner în formă de picior de căprioară, și le așeza la îndemînă, arătîndu-și toți dinții și învîrtindu-și ochii holbați în mijlocul părului ce-i acoperea fața. Cu coatele îndoite, decupa ușor cărnurile albe sau cele de vînat, îi servea el însuși pe copii cu mare larghețe, ca și pe nevastă-sa și pe oaspete, și spunea, rîzînd fioros, niște lucruri foarte nevinovate.

Dar mai ales atunci cînd da de băut, își arăta toată mărinimia lui de căpcăun cumsecade. Cu mîinile-i lungi, apuca din mulțimea de sticle adunate la picioarele sale cîte una, fără să se aplece, și-i turna nevestei sale care refuza, dar degeaba, copiilor care adormiseră între timp, cu o falcă în farfurie, și mie, nefericitul, care hlăpăiam, fără să gust, și vin roșu, și alb, și rosé, și ambrat sau auriu, a căror vîrstă și origine le proclama cu mare veselie, bazîndu-se pe mărturia băcanului care i le vînduse. Am golit astfel nu mai știu cîte sticle felurit etichetate. După care i-am declarat stăpînei casei nobilele și tandrele mele sentimente. Toate pornirile eroice și amoroase din suflet mi se îmbulzeau pe buze. Înălțai convorbirea noastră pînă la culmile sublimului. Încercam însă o reală dificultate să mă mențin la aceste culmi, deoarece domnul Planchonnet, deși aproba din cap speculațiile mele cele mai transcendentale, nu se lăsa antrenat de ele, și-mi vorbea fără oprire de tot felul de subiecte culinare, printre altele, de pildă, cum se aleg și se prepară ciupercile comestibile. Se simțea în el bucătarul desăvîrșit, care era stăpîn pe cunoștințele sale de

geografie gastronomică a Franței. Uneori mai relata și cîte un cuvînt mai deștept al unuia din copiii săi.

Mă înțelegeam mai bine cu doamna Planchonnet, care-mi spuse de cîteva ori că are înclinații spre idealism. Îmi mărturisi că a citit cîndva o poezie care a emoționat-o mult, de al cărei autor nu-și mai amintea, pentru că se afla într-o carte care conținea bucăți din diferiți poeți.

I-am recitat toate elegiile pe care le știam. Dar cea mai mare parte din versuri se pierdeau din pricina țipetelor îngrozitoare pe care le scoteau copiii, bătîndu-se pe sub masă și încercînd să-și zgîrie ochii cu ghearele.

La desert, îmi dădui seama că o iubeam pe doamna Planchonnet. Și dragostea mea era atît de generoasă încît, departe de a o putea înăbuși în inimă, o revărsam în priviri prelungi și cuvinte fără șir. Spuneam tot ce știam despre viață și moarte și-mi deschisei sufletul cu toată sinceritatea doamnei Planchonnet care, lăsînd să-i cadă pleoapele pe frumoșii săi ochi albaștri, și aplecînd obrazul slăbit și brăzdat de oboseală, îmi răspundea mai mult în șoaptă : „Nu-i așa, domnule ?“ și încerca să zîmbească.

Mai aveam să-i spun încă multe, cînd deodată ne părăsi, ducîndu-se să culce copiii care, cu picioarele atîrnate în aer, dormeau profund pe scaunele lor. După plecarea ei rămăsei gînditor în fața lui Planchonnet, care se ocupa cu turnarea lichiorurilor. Găseam că are o înfățișare de brută. Calmul lui greoi mă irita. Dar eram inspirat de

cele mai nobile sentimente. Doream în sinea mea să aibă un suflet frumos, iar eu un suflet încă şi mai frumos pentru ca doamna Planchonnet să fie iubită de doi bărbaţi demni de ea.

De aceea mă hotărîi să sondez sufletul lui Planchonnet.

— Domnule, îi spusei, aveţi o profesie foarte frumoasă.

— A ! îmi răspunse el, aprinzîndu-şi pipa, găseşti că-i frumos să redactezi o gazetă de provincie ? Şi încă o gazetă clericală. Lucrez pentru popime. Dar nu poţi să-ţi alegi ce vrei tu, nu-i aşa ?

Şi începu să tragă liniştit din pipa de spumă de mare, pe care era sculptată o femeie goală într-o poziţie voluptuoasă.

Îl întrebai :

— Domnule Planchonnet, o cunoaşteţi pe mătuşa mea ?

Îmi răspunse :

— Nu cunosc pe nimeni la Corbeil. Acum şase luni eram la Gap... un pic de lichior de anason ?

O nevoie nestăpînită de tandreţe creştea din ce în ce mai mult în mine. Mi se năştea un sentiment de prietenie pentru Planchonnet. Mă purtam familiar cu el, îi arătam interes şi mai ales încredere. Îi povestii viaţa mea ; îl făcui părtaşul speranţelor şi viselor mele.

Se opri din fumat. Eu îi mai vorbeam. În sfîrşit, dîndu-mi seama că picotea, mă ridicai, îi spusei bună-seara, şi-i exprimai dorinţa de a-mi prezenta omagiile doamnei Planchonnet. Mă făcu să

înţeleg că era imposibil pentru că doamna se culcase. Regretam mult, şi-mi căutai pălăria pe care o găsii foarte greu. Planchonnet, cu o lampă în mînă, mă conduse pînă la palier şi-mi dădu nişte sfaturi cum să mă ţin de balustradă şi cum să cobor treptele, sfaturi care de obicei nu se dau. Dar scara era, după cum văzui, o scară destul de dificilă, căci mă împiedicai de cum o atinsei cu piciorul. În timp ce coboram, Planchonnet, aplecîndu-se peste balustradă, mă întrebă dacă am să nimeresc casa mătuşii mele. Întrebarea mă ofensă. Îi promisei că am s-o găsesc fără nici o greutate ; dar am promis mult prea mult, deoarece o bună parte din noapte mi-am petrecut-o căutînd. În timpul investigaţiilor mele, văzînd cu cîtă stîngăcie îmi mişcam picioarele pe străzi, îmi pierdui răbdarea. În acelaşi timp îmi frămîntam mintea să găsesc o faptă eroică prin care să pot stîrni admiraţia doamnei Planchonnet. Mă gîndeam la frumoşii ei ochi albaştri, şi eram tare mîhnit că talia ei nu era tot atît de încîntătoare ca şi ochii.

A doua zi, cînd mă trezii, soarele lumina puternic ; aveam limba uscată şi ardea pielea pe mine. Durerea cea mare era că nu-mi puteam aminti ce-i spusesem seara din ajun doamnei Planchonnet şi mă temeam, pe bună dreptate, să nu-i fi spus decît prostii.

Mătuşa nu se codi să-mi facă mărturisirea că socotea întîrzierea mea ca o lipsă de respect faţă de casa ei. Cînd îi mărturisii, plin de mîndrie, că mi s-a primit spre publicare nuvela *Clémence Isaure* la *l'Indépendant*, se făcu roşie ca focul,

şi-mi porunci să retrag imediat manuscrisul, ca să preîntîmpin nenorocirea de a fi inserat în gazetă : ideea o înspăimînta. Mă dusei, aşadar, cu capul plecat, să cer înapoi opera mea de la Planchonnet, care mi-o restitui cu indiferenţă, aşa cum o primise.

— Ce faci astă-seară ? mă întrebă el. Vino la noi la cină. Mîncăm ce-a rămas de la masa de ieri.

Am refuzat, gîndindu-mă la mătuşa-mea. După cîteva zile făcui o vizită doamnei Planchonnet, pe care o găsii cu un buchet de flori de cîmp în faţă, şi cosînd un petec la fundul pantalonilor băiatului cel mare. Am fost extrem de rezervaţi şi unul, şi celălalt. Ploua. Şi am vorbit de ploaie.

— E trist, e foarte trist, spusei eu.

— Nu-i aşa ? răspunse ea.

— Vă plac florile, doamnă ?

— Le ador.

Şi întoarse spre mine frumoşii ei ochi, strălucind în mijlocul unui obraz veştejit.

În săptămîna următoare, am plecat din Corbeil. N-am mai văzut-o niciodată pe doamna Planchonnet.

X

Cei doi tovarăşi

Era în ultimii ani ai celui de al doilea imperiu. Jean Meusnier şi Jacques Dubroquet ocupau cîte o jumătate dintr-un atelier aflat în fundul unei

curţi, aproape de cimitirul Montparnasse. Tot parterul casei aparţinea unor lucrători în marmură, care umpleau curtea cu pietre albe de mormînt, cruci şi urne funerare.

O pulbere de marmură şi ipsos îşi întindea linţoliul alb pe jos. Atelierul era ca o cuşcă mare, cu geamuri, deasupra magazinelor cioplitorilor de pietre funerare ; înăuntru se afla o sobă de fontă, două şevalete şi cîteva scaune de paie desfundate. Praful de marmură, care pătrundea prin crăpăturile uşii şi ale cercevelelor, acoperea goliciunea lividă a pereţilor şi a pardoselii.

Jacques Dubroquet era pictor de scene istorice, iar Jean Meusnier peisajist. Peisajistul acesta semăna leit cu un copac ; avea, ca şi arborele, coaja aspră, o sevă puternică, era paşnic şi liniştit. Părul său des se ridica pe fruntea-i zgrunţuroasă ca lăstarele unei sălcii cu vîrfurile retezate.

Neştiind decît cîteva cuvinte, vorbea puţin. Dar picta mult. Se scula dis-de-dimineaţă, şi după ce se încălzea cu un pahar de vin alb, hoinărea pe la periferia oraşului să facă studii, după care, animat de un suflu brutal şi lucrînd cu încăpăţînare, executa cîteva tablouri în atelier.

Ţăran de origine, prudent, neîncrezător, viclean, cu obrazul la fel de mut ca limba, sinchisindu-se prea puţin de tovarăşul lui, nu avea, în toată lumea asta, decît pe Euphémie, care ţinea o lăptărie pe bulevardul Montparnasse, o femeie grasă şi blajină de vreo cincizeci de ani, la care lua regulat masa, şi pe care o iubea cu o dragoste măsurată şi şireată.

Jacques Dubroquet, pictor de scene istorice, cu cîţiva ani mai în vîrstă, avea o fire cu totul deosebită.

Era un om de gîndire. Voia să semene cu Rubens şi, în acest scop, purta părul lung, un barbişon ascuţit, o pălărie de fetru cu boruri largi, o vestă scurtă cu mîneci din catifea şi o pelerină largă. Inevitabila pulbere de la pietrele cioplite îi ştirbea din măreţie. Şi Jean Meusnier era plin de praf ; dar el părea, în felul acesta, mai îmblînzit şi parcă mai frumos. Dimpotrivă, pentru frumuseţea pictorului de scene istorice praful constituia o ocară ; îşi peria necontenit catifeaua, fără nici un efect, şi suferea din pricina asta.

Fire iubitoare, veselă şi fastuoasă, era un suflet generos şi, temîndu-se că după numele de Jacques Dubroquet lumea nu-şi putea face o idee suficientă despre el, şi-l schimbă în acela de Jacobus Dubroquens, care-i exprima mai bine geniul.

Dubroquens făcea parte, prin vîrstă, dintre ultimii romantici şi cei cu idei republicane. Îşi făcuse studiile de pictură în atelierul lui Riesmer, pe la sfîrşitul domniei lui Ludovic Filip.

Cititor pasionat, frecventa asiduu sala de lectură a bunei doamne Cardinal, unde studenţii în medicină învăţau la anatomie, cu o mînă sau un picior de cadavru alături de ei, pe masa pe care mîncau o bucată de pîine, drept prînz. Devora toate cărţile, apoi se ducea să discute cu camarazii lui, în pepiniera grădinii Luxemburg, în faţa statuii Velleda.

Şi ce elocvent era ! Cînd izbucni revoluţia de la 1848, îşi întrerupse studiile de pictură. Îşi simţi entuziasmul umanitarist crescînd în mijlocul cluburilor, deveni conştient de misiunea sa şi concepu arta nouă.

De atunci încoace, Jacobus Dubroquens începu să aibă din ce în ce mai multe idei ; dar îi trebuia, pentru a le exprima pe toate, o pînză de şaizeci de picioare pătrate. Şaizeci de picioare pătrate sau nimic, asta era alternativa lui. Aşa încît nu va constitui pentru nimeni o surpriză că Jacobus Dubroquens, la vîrsta la care l-am cunoscut, adică atunci cînd începuse să-i albească părul, nu făcuse încă nici un singur tablou.

Era copleşit de prea multe idei. Şi apoi îl stingherea imperiul. Aştepta căderea lui. Devenise celebru în lăptăria din Montparnasse prin copia uneia din sirenele lui Rubens, făcută la Luvru, în 1827, şi în care erau unele părţi care puteau fi bune, dar culoarea era prea rece şi cenuşie, astfel încît copia nu semăna deloc cu originalul. Cînd i se făcea observaţia asta, Jacobus Dubroquens răspundea surîzînd :

— Dumnezeule ! e cît se poate de simplu ! Rubens se înalţă pînă aici (şi îşi ducea mîna la nivelul genunchiului), şi eu mă înalţ pînă aici (şi îşi ridica braţul deasupra capului).

În afară de Sirena, nu era autorul nici unui alt tablou. Particularitatea asta, destul de remarcabilă în viaţa unui pictor, nu-l tulbura defel.

— Tablourile mele, spunea el, lovindu-se peste frunte, sînt aici !

Avea într-adevăr, sub pălăria lui de fetru à la Rubens, două sau trei proiecte, puțin obișnuite, de apoteoze, în care erau amestecați de-a valma Anaxagor, Buddha, Zoroastru, Isus Cristos, Giordano Bruno și Barbès.

De cîte ori, pe vremea cînd eram încă foarte tînăr — e atît de mult de atunci — am preferat Școlii de drept și cursurilor domnului Demangent atelierul prăfuit al celor doi amici și teoriile estetice ale lui Jacobus Dubroquens !

Vocea lui, frumoasă și caldă, de orator de club, domina scîrțîitul ferăstraielor mînuite de marmorieri, piuitul vrăbiilor și țipetele copiilor care se băteau în curte. Cu ce elocvență își descria viitoarele tablouri, în care avea să prezinte Marșul Umanității, Geniul religiilor, sau Progresul democrației și al Păcii universale ! Cu ce convingere arăta că opera sa urma să facă sinteza filozofiei prin pictură !

În timpul acesta Jean Meusnier, la șevaletul său, în fața unei pînze mărunte, robotea cu încăpățînarea răbdătoare a țăranului la desenarea unui copac sălbatic, și păstra o liniște de vegetală.

Apoi, ridicînd brusc ochii spre geamul prin care cădea o lumină crudă, bombănea :

— Blestematul ăsta de burduf... care mă stingherește... cum naiba îi spune ?

Încercam să răspundem, dar nu reușeam. În cele din urmă, Jean Meusnier, făcînd un mare efort de memorie, strigă :

— Am găsit! soarele, ce mai! Înţelegi, bate prea tare acum.

Cîteodată, luam toţi cina la lăptărie, în odaia mică împodobită cu un tablou mare al lui Jean Meusnier. Era o compoziţie îngrozitoare — o pictase rîzînd în sinea lui. Înfăţişa nişte copaci odioşi şi ridicoli. Acest viguros peisajist nu simţea frumuseţea şi urîţenia decît în lumea vegetală. Şi sălbaticul s-a distrat făcînd caricaturi de stejari şi ulmi.

În ce priveşte regnul uman, n-o cunoştea decît pe Euphémie care, hotărît lucru, îi părea o persoană foarte agreabilă. Înainte de a servi cina, se tot învîrtea în jurul ei, în bucătărie, la lumina maşinilor de gătit, în timp ce Jacobus Dubroquens îmi explica, în faţa solniţei şi a borcanului cu muştar de pe măsuţă, triada galică.

Şi cum ar mai fi exprimat el triada în pictură! Nu-i lipsea decît o pînză de douăzeci de metri pătraţi, şi Republica.

În aşteptare, compunea modele de îmbrăcăminte pentru păpuşi, desena cele trei faze ale extracţiei bătăturilor după metoda lui Eduard şi picta trandafiri de-ai Mariei pe măduvă de soc.

Era un bărbat foarte discret. Nu lăsa să i se ghicească nimic din misterul dureros al vieţii sale şi, de cîte ori ne întîlneam, dizerta despre artă şi filozofie, în toată tihna şi cu mulţumire de sine.

Dar noi o pornim încotro ne mînă destinul, şi cei mai fideli dintre noi părăsim unul după altul pe vechii noştrii tovarăşi, lăsîndu-i în drum —

drumul greu al vieţii. De-a lungul ultimului meu an de drept, i-am pierdut din ochi pe cei doi prieteni. Mai tîrziu, numele lui Jean Meusnier, devenit celebru, mi-l aminteau zilnic gazetele care-l citau, aducîndu-i elogii. Tablourile maestrului le vedeam la Salon, la Mirliton, la Volney, la Georges Petit, la amatorii de pictură şi la cucoanele ce se ţineau în pas cu moda. Vitrinele papetăriilor îi arătau pe întrecute cunoscutul său obraz de bătrîn zeu rustic.

Dar de bietul Jacobus Dubroquens n-am mai aflat nimic ! Îmi închipuiam că nu mai era printre cei vii şi că o moarte îndurătoare l-a luat uşurel de pe lumea asta, pe care nu a văzut-o niciodată decît în vis şi printre nori.

Dar, într-o bună zi din toamna lui 1896, pe cînd luam la staţia Tuileries vaporaşul care coboară pe rîu, am observat pe pod un bătrîn înfăşurat într-o veche mantie peticită, pe cap cu o pălărie de fetru trasă pe-o ureche, în chip romantic, cu un surîs amabil ţinîndu-şi o mînă — frumoasă încă — pe un carton de desen, într-o atitudine de geniu meditativ.

Recunoscui, sub cei şaptezeci de ani ai lui, pe bunul Jacobus Dubroquens. Cînd îi vedeai ridurile de pe obraz, îi dădeai mai mult, dar ochii săi albaştri mai păstrau invincibila sa tinereţe.

Îmi răspunse la salut fără să ştie cine sînt şi fără să se sinchisească măcar s-o afle : căpătase obişnuinţa — în lăptăriile pe care le frecventa — unui soi de fraternitate anonimă care-i cuprindea pe toţi interlocutorii săi.

— Ştiţi, tabloul meu, marele meu tablou, mi se adresă el, ăştia vor să-l execut în proporţii reduse şi cu unele schimbări...

— Cine sînt ăştia care vor, maestre Jacobus ?

— Ăştia... de la şandramaua... guvernul, miniştrii, consiliul municipal, ce mai ! Parcă eu îi ştiu ? Îi cunosc eu pe toţi băcanii ăştia ? Nu mă uit eu în gura acestor fiinţe îndoielnice şi dispreţuiesc tot ce nu-i realizat în absolut. Da, ăştia vor să denatureze marea mea idee. Dar fiţi pe pace, nu fac eu asemenea tranzacţii.

Aşadar, imperiul căzuse. De douăzeci şi cinci de ani se instaurase republica, şi Jacobus Dubroquens nu-şi putuse face încă marele său tablou.

Dealtfel, era pe deplin mulţumit. Ca să aibă din ce trăi, desena modele de pipe, comandate de un concurent al lui Gambier, şi viniete menite să orneze cutii de sardele. Văzîndu-l cum zîmbea, te întrebai dacă aveai de-a face cu un bătrîn nebun sau cu un înţelept ; eu însumi n-aş îndrăzni să mă hotărăsc.

Despărţindu-ne, îmi arătă cu un gest larg cerul trandafiriu, rîul argintat şi malurile acoperite de o pulbere de lumină aurie.

— Ei, ce spui ? e un fundal frumos pentru apoteoza femeii libere, la care mă gîndesc... care ar scoate cu precizie mai bine în valoare tonurile. De astă dată va fi ceva în maniera lui Veronese, dar mai tare... Veronese saltă pînă la înălţimea asta, pe cînd eu...

Şi-l văzui făcînd acelaşi gest de-odinioară.

De pe pasarela debarcaderului, îmi strigă :

— Veniţi să mă vedeţi în atelierul meu, la Point-du-Jour. Pe strada care o ia la dreapta, la numărul 6. Sunaţi tare.

M-am dus abia peste două luni. În faţa casei indicate de Jacobus, l-am întîlnit pe Jean Meusnier — robust şi noduros ca un stejar, cu o rozetă de comandor pe redingota lui decentă. S-ar fi zis că-i un satir antic, devenit un asiduu om de lume. Mi-a strîns mîna.

— Dumneata ! Ehei, e mult de-atunci... Bietul Dubroquet, ce spui ? o congestie pulmonară... e distrus !

O apucă înaintea mea pe o îngustă scară de lemn care tremura sub greutatea lui.

Urcînd, gîfîia şi tot mormăia :

— Ce mai scîrţîie drăcia asta !

Cînd am ajuns pe palierul de sus, o femeie în cămaşă de noapte, portăreasa, desigur, dădu trist din cap şi ne şopti :

— Nu mai rezistă pînă seara. Intraţi, domnii mei.

În chiţimia lui, pe un mizer pat de campanie, în faţa *Sirenei* din 1847, Jacobus horcăia.

Ne făcu semn să ne apropiem şi, cu glasul şuierător, foarte scăzut, dar distinct încă, ne spuse:

— S-a sfîrşit ! Iau cu mine pictura filozofică... Sînt toate aici, în capul meu, toate tablourile... La urma urmei, poate că-i mai bine că n-au fost văzute... Ar fi fost prea mare necazul confraţilor mei.

Agonia, destul de blîndă, dură vreo cinci ore şi se termină spre miezul nopţii.

Jean Meusnier închise ochii vechiului său tovarăş şi, gînditor, revăzîndu-i întreaga viaţă, reflectînd la misterul lucrurilor, ca şi cum ar fi fost atins de o aripă invizibilă, duse mîna la fruntea răposatului şi, cuprins de o dureroasă tulburare, murmură :

— Sacru sipet !

XI

Onésime Dupont

L-am cunoscut pe Onésime Dupont după ce îmbătrînise. Prin el, m-am apropiat de generaţia lui Armand Carrel şi a redactorilor de la *Le Globe*, a cărui doctrină şi ale cărei moravuri le păzea. Numele lui, altădată faimos, e acum uitat. Făcea parte din mişcarea de la 48, era un roşu. Îi plăceau muzica şi florile. Îl vedeam cîteodată la tatăl meu. Îmbrăcat de sus pînă jos în negru, era de o extremă eleganţă. Modul lui de comportare trăda un perpetuu şi minuţios respect de sine. La optzeci de ani îşi mai păstra ţinuta militărească. Singura teamă pe care a cunoscut-o vreodată era aceea de a nu se murdări, şi atît de puternică era, încît nu-şi părăsea niciodată mănuşile albe şi nu dădea mîna decît cu anumite persoane. Avea incredibile scrupule de conştiinţă şi de igienă, o nevoie constantă de puritate morală şi fizică. N-am cunoscut niciodată un om atît de

politicos şi nici o politeţe atît de glacială. Lumina ochilor strălucind pe obrazul lui prelung şi palid, precum şi buzele subţiri şi răsfrînte nu ar fi plăcut deloc dacă nu ar fi avut acel aer de generozitate, de eroism, de extravaganţă pe care-l exprima întreaga lui figură demodată. Onésime Dupont nu era sărac. Trecea, chiar, drept bogat, pentru că în anumite ocazii uita de severa cumpătare cu care îşi administra bunurile şi făcea cîte un act de dărnicie, cu totul neobişnuit şi bizar.

Conspirator în timpul monarhiei din iulie, reprezentant al poporului în 1848, proscris în 1852, deputat în 1871, era republican şi ajuta la instaurarea libertăţii pe pămînt şi a fraternităţii universale. Doctrina pe care o profesa era aceea a republicanilor de vîrsta lui : dar originalitatea lui consta în faptul că era prietenul cel mai generos al genului uman şi totodată cel mai sumbru dintre mizantropi. Oamenii, pe care-i îndrăgea în masă pînă la sacrificarea bunurilor, a libertăţii şi a vieţii sale în schimbul fericirii lor, în particular, îi dispreţuia şi se ferea de ei ca de o scîrnă. Nu era singura sa contradicţie : el, care proclama tot timpul independenţa de cuget şi condamna folosirea paloşului, îşi susţinea ideile cu sabia în mînă, bătîndu-se pentru chestiuni de principiu. A fost, pînă la adînci bătrîneţe, cel mai semeţ duelgiu din partidul său.

Trufia, impasibilitatea şi părerea inflexibilă pe care o avea despre onoare făceau din el un fel de gentilom roşu. Era fiul unui comerciant de porţelanuri din suburbia Poissonnière, el însuşi

fiind menit să continue negoţul tatălui său. Debutul lui în afaceri a fost marcat de un incident destul de ciudat. Am să vi-l povestesc aşa cum l-am auzit şi eu din gura unor bătrîni, morţi de multă vreme.

Părintele său, Dupont, om cinstit şi destoinic, simţind prin 1835 că începe să îmbătrînească, şi dobîndind din negustoria sa o avere destul de frumuşică, s-a hotărît să se retragă la ţară împreună cu nevastă-sa Heloise, născută Riboul, care primise, în sfîrşit, moştenirea de la tatăl ei, zidar pe vremuri, şi apoi achizitor de bunuri naţionale. Aşadar, într-o bună zi a anului 1835, omul nostru îl chemă pe fiul său Onésime după gratiile cuştii care de treizeci de ani îi servea de birou şi de unde îşi putea supraveghea vînzătorii din magazin, văzîndu-şi în acelaşi timp de scripte. Şi acolo, îi glăsui astfel :

— Tinereţea mea s-a dus şi aş vrea acum, la sfîrşitul vieţii, să mă ocup puţin de grădinărit. Dintotdeauna mi-am dorit să altoiesc peri. Viaţa e scurtă, dar o trăieşti mai departe prin copiii tăi. Cel care a creat natura ne-a acordat această nemurire pe pămînt. Tu ai douăzeci de ani. La vîrsta ta, eu vindeam veselă pe la bîlciuri. Mă plimbam cu căruţa prin toate departamentele republicii şi mi se întîmpla nu o dată să dorm noaptea sub coviltir, la o margine de drum, în ploaie sau ninsoare. Am dus-o greu, dar pentru tine viaţa va fi uşoară. Mă bucur, căci viaţa ta o continuă pe a mea. Pe soră-ta am măritat-o bine, cu un

avocat. E timpul ca vrednica ta mamă și cu mine să ne putem odihni, o merităm și unul și celălalt. Am ajuns unde am ajuns prin munca mea ; m-am cultivat citind almanahuri și broșuri, acelea care circulau prin toată Franța în perioada cînd se puneau bazele constituției, în mijlocul unor necontenite tulburări. Tu, în schimb, ai învățat la liceu. Știi latina, cunoști dreptul. Astea-s podoabe ale minții. Dar esențial e să fii om cinstit și să cîștigi bani. Am fondat o casă de comerț bună. Tu trebuie s-o menții și s-o mărești. Porțelanul este o marfă excelentă, care răspunde la toate nevoile oamenilor. Ia-mi locul, Onésime. Încă nu ești în stare s-o duci singur. Am să te ajut la început. Clienții trebuie să se obișnuiască cu obrazul tău. Începînd chiar de azi ai să iei în primire comenzile care vin. Carnetul de tarife, care se află în stelajul ăsta, îți va fi de mare ajutor. Sfaturile mele și timpul vor face restul. Nu ești nici prost, nici rău. Nu-ți fac nici o vină din faptul că porți jiletcă à la Marat și că faci pe tînărul romantic. E o suceală a vîrstei. Și eu am fost odată tînăr. Așază-te aici, băiete, la masa asta.

Și moș Dupont îi arătă băiatului un birou vechi, demodat, pe care îl mai păstra, din economie, nefiind omul căruia să-i placă luxul. Era un birou de marchetărie, garnisit cu aramă, pe care-l cumpărase la o licitație, cu vreo treizeci de ani în urmă și care-i servise lui Choiseul, pe vremea cînd a fost ministru.

Onésime Dupont ascultă în tăcere şi luă locul ce-i fusese indicat. Tatăl se duse la plimbare, încrezător în fiul lui, socotind că sîngele familiei nu se va dezminţi, şi mulţumit că a schimbat un tînăr romantic într-un comerciant de porţelanuri. Onésime, rămas singur, începu să studieze tarifele. Era hotărît să-şi facă datoria şi să dea atenţia cuvenită tuturor afacerilor de care avea să se ocupe. Studia de vreo jumătate de oră, cînd sosi domnul Joseph Peignot, comerciant de porţelanuri la Dijon. Era un om jovial şi cel mai bun client al firmei Dupont.

— Dumneavoastră aici, domnule Onésime? Cum? nu sînteţi pe bulevard să faceţi pe filfizonul în costumul vostru albastru cu butoni de aur? Drăguţele fete de la baia chinezească trebuie să fie foarte triste că nu vă văd. Da! aveţi dreptate, e timp pentru plăceri şi timp pentru afaceri serioase... Am venit să vorbesc cu tata.

— Îi ţin eu locul.

— Mă bucur foarte mult. E un bun prieten de-al meu. Sînt zece ani de cînd facem afaceri împreună. Şi sper să lucrez şi cu dumneavoastră zece ani şi chiar mai mult. Semănaţi bine cu el. Dar parcă aduceţi mai mult cu mama. Nu v-am făcut un compliment de lepădat. Doamna Dupont e o persoană foarte bine. Ce mai face tata? Am de gînd să-l poftesc în săptămîna asta la Rocher de Cancale, să luăm cina împreună, aşa cum ne-am obişnuit de vreo zece ani încoace. Te rog să mă asiguri că nu-i bolnav.

— E bine sănătos. Vă mulţumesc, domnule. Ce doriţi dumneavoastră ?

— Păi, acum e perioada reaprovizionărilor. Am venit să fac comanda anuală. Am sosit azi-dimineaţă cu diligenţa şi stau, ca de obicei, la hotelul Victoria din strada Coq-Héron.

Şi domnul Joseph Peignot, scoţînd o hîrtie din buzunar, înşiră obiectele de care avea nevoie : servicii de masă cu duzina, farfurii cu sutele, chiuvete, vase. O comandă grozavă.

— Am să mă străduiesc să vă satisfac, domnule, îi declară Onésime.

Cu ochii pe tarif, indica minuţios preţul articolelor solicitate de negustor... Douăzeci şi patru de servicii à la Charte, albe cu dungi aurii... douăsprezece servicii Lamartine, şaizeci garnituri de toaletă...

— Vedeţi, spuse domnul Joseph Peignot, nu mi-e teamă că mă încarc cu prea multă marfă. Dacă vrei să vinzi mult, trebuie să cumperi mult. Sînt curaios, după cum vedeţi, şi nu mi-e frică de riscurile comerţului... Alt client mai bun decît mine nu aveti ! adăugă el, rîzînd cu toată gura.

Deodată, luînd un aer trist, scoase cîteva suspine şi, pe un ton plîngăreţ, îi spuse :

— O să-mi faceţi, desigur, o mică reducere. Preţurile dumneavoastră sînt cam mari. Trecem printr-o perioadă grea. Sînt destui bani în Franţa, dar lumea îi ţine ascunşi. Oamenii n-au siguranţa zilei de mîine. Faceţi-mi o mică reducere.

— Regret că nu vă pot acorda ceea ce îmi cereţi, domnule, răspunse Onésime cu o politeţe glacială.

— Nu puteţi să-mi mai scădeţi cinci la sută, în afară de rabatul obişnuit ? Glumiţi !

— Nu, domnule, nu glumesc.

— Tatăl dumneavoastră mi-ar fi făcut imediat această mică reducere. El îmi acordă toate rabaturile pe care i le cer. Nu refuză nimic vechiului său prieten Peignot. Ce om cumsecade moş Dupont !

— Să terminăm odată, domnule, spuse Onésime, ridicîndu-se. După cele ce mi-aţi spus, nu mai putem comunica între noi decît prin intermediul a doi amici ai mei.

— Cum ? Ce spuneţi ? întrebă negustorul din Dijon cu nevinovăţie şi copleşit de uimire.

— Spun, domnule, că voi avea onoarea să vă trimit martorii mei, care îşi vor face datoria de a lua legătura cu martorii dumneavoastră.

— Nu vă înţeleg.

— Poate că nu am fost destul de clar, domnule. Scuzaţi-mă. Vă trimit martorii pentru că l-aţi insultat pe părintele meu.

— Eu să-l insult pe părintele dumneavoastră, cu care sînt prieten de zece ani, un confrate pe care-l stimez, pe care-l onorez ! Nu-ţi dai seama ce spui, tinere !

— L-aţi insultat, domnule, declarînd că vă poate face rabat la tariful mărfurilor ; aţi insinuat, prin urmare, că beneficiile sale sînt excesive şi, în consecinţă, arbitrare, deoarece, după

părerea dumneavoastră, le poate reduce cînd i-o cereţi. Mai înseamnă că vă înşeală luîndu-vă mai mult atunci cînd nu-i cereţi rabat, acuzîndu-l astfel de o comportare nedelicată faţă de dumneavoastră. Prin urmare, l-aţi insultat. Cred că de astă dată am fost destul de explicit.

Auzindu-l cum vorbeşte, negustorul din Dijon căscă gura şi holbă ochii. Imposibilitatea de a înţelege ceva din toate aceste argumente îl năucise, dar ceea ce îl înfricoşa cel mai mult era liniştea, blîndeţea cu care le înşira. Onésime Dupont vorbea într-adevăr cu acel glas lent şi melodios cu care avea să susţină mai tîrziu la club şi în Adunarea Naţională moţiunile cele mai îngrozitoare.

— Tinere, spuse pălind negustorul din Dijon, un lucru e sigur : unul din noi doi e nebun. Dar sînt încredinţat — şi aş putea jura la nevoie — că cel nebun eşti dumneata. Nu plec din Paris pînă nu-l văd pe tatăl dumitale, să mă lămuresc cu el. Ceea ce mi s-a întîmplat acum e atît de straniu încît nu mi-am închipuit că mi s-ar putea întîmpla aşa ceva nici mie, şi dealtminteri nici altcuiva.

Ieşi atît de uluit, încît simţea că se îmbolnăveşte. Şi, într-adevăr, se băgă în pat, la hotelul Victoria, din strada Coq-Héron.

În timpul acesta, Onésime Dupont anunţă prin cîte o scrisoare pe doi subofiţeri de la cazarma din Château d'Eau că avea să le ceară un serviciu. Erau doi tineri sergenţi romantici, care foloseau în mod obişnuit ca martori redactorilor de la *National* şi membrilor clubului *Espérance.*

Dar începînd chiar de-a doua zi, bătrînul Dupont își reluă locul la biroul său. Continuă să îmbătrînească în dosul grilajului, renunță la grădinărit — și numai el știe cît de mult își dorise ocupația asta — și nu mai altoi nici un păr. Onésime, eliberat din funcțiile sale comerciale, se devotă numai intereselor publice și fondă societatea secretă *Truelle et Niveau*[1], care nelinişti guvernul din iulie prin neîncetatele sale atacuri, punîndu-l de trei ori în pericol.

[1] Mistrie și nivelă (franc.).

Cartea a doua

NOTE SCRISE DE PIERRE NOZIÈRE pe marginea volumului său, în format mare: PLUTARH

Răsfoiam deunăzi *Meritul Femeilor*, într-un frumos exemplar legat în marochin de culoarea cireşei şi aurit pe margini, pe care l-am găsit, după moartea bunicii mele, în scrinul acestei minunate femei, unde îşi păstra cele mai scumpe amintiri.

Cotorul este uzat în foarte multe locuri, şi se găsesc flori uscate între foile cărţii. E cert că bunică-mea, pe vremea cînd era tînără, citea poemul acesta cu emoţie. Găsea în poem ceea ce eu nu reuşesc să găsesc. Era pentru dînsa un izvor viu şi o sursă de miresme. Ar fi absurd să nu-i

dăm dreptate. Graţioasa făptură ştia ce citeşte. Era tînără, şi cartea nouă.

Deşi a scris, cu ochii îndreptaţi spre posteritate (a spus-o el însuşi şi e poziţia pe care o ia în portretul său), Gabriel Legouvé, cînd a compus poemul, în 1801, a făcut-o, desigur, pentru bunică-mea, pe atunci o frumoasă copilă, în rochia ei de muselină albă ; în orice caz, mai curînd decît pentru dumneata sau pentru mine, care nu ne născuserăm încă. Iată de ce sînt înclinat să cred că *Meritul Femeilor* a fost un excelent poem, care s-a alterat ulterior. Altfel, nu mi-aş putea explica de ce bunică-mea a vîrît între foi flori uscate.

E adevărat că nu prea ştiu la ce s-o fi gîndit ea cînd citea *Meritul Femeilor*. Probabil că nu se gîndea la ceea ce citea. Avea poate mai multe de spus cărţii decît cartea avea să-i spună ei. Dar poeţii sînt obişnuiţi cu asemenea confidenţe ; nu i-am iubi atîta dacă nu ar fi destinaţi mai mult să ne asculte decît să ne vorbească. Ei sînt confidenţii noştri atunci cînd nu sînt mijlocitorii noştri.

Cu-adevărat drăguţ în *Meritul Femeilor* sînt florile pe care le-a pus în carte bunică-mea.

* * *

Raţiunea, superba raţiune este crudă şi capricioasă. Sfînta nevinovăţie a instinctului nu înşală niciodată. În instinct se află singurul adevăr, acea certitudine fără seamăn, pe care umanitatea o poate găsi în viaţa noastră iluzorie, în care trei

sferturi din suferinţe le datorăm gîndirii noastre.
Bătrînul meu prieten Condillac spune că făpturile cele mai inteligente sînt şi cele mai susceptibile de a se înşela.

* * *

Morala şi ştiinţa nu sînt necesarmente legate între ele. Acei care cred că-i pot face pe oameni mai buni, instruindu-i, nu sînt foarte buni observatori ai naturii. Ei nu văd că din pricina cunoştinţelor, sînt distruse prejudecăţile, fundamentul moravurilor. E foarte hazardată încercarea de a demonstra în mod ştiinţific adevărul moral cel mai universal recunoscut.

* * *

Au fost pedanţi ridicoli care au pretins că pot stabili reguli pentru cei ce vor să scrie, ca şi cum ar exista alte reguli decît datina, gustul şi pasiunile, virtuţile şi viciile noastre, toate slăbiciunile şi toate forţele noastre.

Socotesc o calamitate publică existenţa gramaticilor franceze. A-i pune pe şcolari să înveţe din cărţi limba lor maternă — cînd te gîndeşti bine — e un lucru monstruos. Să studiezi ca o limbă moartă o limbă vie, ce absurditate. Limba noastră este mama şi doica noastră : ea ne alăptează. Gramaticile sînt nişte biberoane. Şi Virgil a spus că acei copii care sînt hrăniţi cu biberonul nu sînt demni nici de masa zeilor, nici de patul zeiţelor.

* * *

* * *

Tocmai am aflat de moartea vechiului meu camarad Champdevaux. A fost un omuleţ gras şi rotofei care-şi plimba prin lume imperturbabila mulţumire. Pe obrazul său lat, trăsăturile păreau aşa de mărunte încît abia le distingeai şi nu-i vedeai de fapt pe faţă decît un zîmbet larg, care o acoperea pe de-a-ntregul. Obrazul lui semăna cu un fruct copt. Fericit din naştere, viaţa nu prea i-a contrazis înclinaţia naturală spre fericire. Era de acord cu universul şi admira lumea, din care se considera o parte însemnată. Nu că n-ar fi avut şi el neplăcerile lui — oricum, era şi el om, şi un om cumsecade. Dar la dînsul suferinţa venea ca o surpriză : surprizele sînt trecătoare. La acest om simplu, mîhnirea nu ţinea decît atît cît să-şi frece cu pumnii ochişorii holbaţi. Se căsătorise cu o persoană tînără, bine crescută, chiar mai mică decît el, numai fălci, şi care semăna cu dînsul, parcă i-ar fi fost soră. O iubea. A murit. Champdevaux s-a mirat. De astă dată mirarea a durat. Plîngea ca un copil : îţi făcea rău să vezi lacrimi pe figura lui fericită. Un preot de treabă, prieten al familiei, a încercat să-l consoleze.

— Dumnezeu a dat, Dumnezeu a luat, i-a spus el.

— Nu mi-aş fi închipuit niciodată că are să-mi facă aşa ceva, mie, îi răspunse Champdevaux.

După vreo trei luni, avînd drum prin Tours, unde locuia, m-am dus să-l văd. Era primăvară. L-am găsit cu o pălărie mare de pai pe cap, stropind straturile din grădină ; părea că a crescut

şi el din pămînt. A pus stropitoarea deoparte, mi-a întins mîna ; fără un cuvînt, şi-a îndreptat spre mine obrazul lui de om bun şi placid, rugîndu-mă, din priviri, să alung orice gînd trist.

Apoi, ridicîndu-şi spre cer cele două braţe scurte, mi-a spus :

— Vezi, dragul meu, asta-i firea mea, înverzesc mereu !

Vă spun sincer : Champdevaux era, în simplitatea sa, mai aproape de natură decît orgolioşii care o jignesc prin interminabile amintiri şi sublime revolte.

Omul acesta fericit a găsit în anul următor, aproape fără să iasă din grădina lui de zarzavaturi, o femeie care semăna într-un chip miraculos cu aceea pe care o pierduse, numai că era şi mai mică, şi mai fălcoasă. A luat-o de nevastă şi a fost pe deplin fericit pînă la moarte, care a survenit după patru ani de la căsătorie. În timp ceşi tundea copacii, l-a lovit apoplexia. A fost ultima lui surpriză.

* * *

Dacă am privi, aşa cum privim figurile geometrice, şi figurile spirituale, nu am simţi mai multă ostilitate faţă de o minte prea strîmtă decît un matematician faţă de un unghi care, în lipsa a cinci sau şase grade, nu are proprietăţile unghiului drept.

* * *

Nu cred că mai există ceva pe lumea asta comparabil cu iuţeala cu care femeile uită ceea ce a

fost totul pentru ele. Prin această înfricoşătoare putere de a uita, ca şi prin facultatea de a iubi, ele sînt adevărate forţe ale naturii.

* * *

Am luat astăzi prînzul la N ***, fost ministru al Instrucţiunii publice şi al Artelor, a cărui casă e frecventată de o mulţime strălucită de pictori, sculptori, literaţi, savanţi, oameni politici şi oameni mondeni. M-am întîlnit cu pictorul Jarras, cu sculptorul Lataille, cu N ***, marele actor, cu deputatul B *** şi doi sau trei academicieni, persoane foarte diferite ca intelect şi moravuri, dar semănînd toţi între ei prin acea înfăţişare potolită pe care ţi-o dă obişnuinţa celebrităţii. Cei mai mulţi dintre ei ţineau regim, astfel că masa era plină de sticle cu apă minerală. Fiecare îşi mărturisi meteahna lui : o boală de stomac, de ficat sau de rinichi. Toţi se interesau de starea sănătăţii fiecăruia dintre ei, şi o comparau cu a lor. S-au atacat toate subiectele : teatru, literatură, politică, artă, afaceri, scandaluri, noutăţile zilei, dar în treacăt şi cam superficial. Bărbaţii aceştia, odată cu vîrsta, au căpătat maniere foarte blînde. Timpul i-a şlefuit la suprafaţă. Practicarea savantă a ideilor şi indiferenţa pe care i-o inspira fiecăruia orice gînd care nu era al său le dădea aparenţa binevoitoare a toleranţei. Dar îţi dădeai repede seama că, în fond, părerile lor erau împărţite cu privire la toate problemele importante ca : religia, statul, societatea, arta, astfel că nu subzistau între ei alte legături morale decît pru-

dența și nepăsarea și că, dacă din întîmplare cădeau vreodată de acord, era vorba de vreun loc comun pe care, din lipsă de atenție, de înțelegere sau de curaj, nu-l examinaseră niciodată. Mai observai încă ceva : dacă descopereau la unul din opozanți — fie în cea mai abstractă teorie, fie într-o utopie din cele mai puțin realizabile — vreo amenințare la liniștea sau la interesele lor, aruncau cît colo obișnuita lor bunăvoință, și deveneau feroci. Astfel, Jarras, care avea o clientelă aristocratică, pălea de oroare și se roșea de mînie numai la auzul cuvintelor : socialism și colectivism. În afară de asta, era cel mai amabil om din lume.

Aveam ca vecin de masă pe decanul prînzului, un bătrîn faimos prin știința și prin curtoazia sa, orientalistul Antonin Furnes, membru al Academiei de Inscripții. După ce m-a fixat un timp cu o gravitate malițioasă, mi-a șoptit la ureche :

— Faceți ca mine : urmați-mi exemplul ! Și veți vedea că sînt foarte atent să sparg oul numai la capătul lui mai lat.

— De ce ?

— Pentru a fi un om corect. Am călătorit mult în viața mea. Am trăit printre tot felul de oameni. Am remarcat un lucru : corectitudinea înseamnă a te conforma uzanțelor. Am ajuns la concluzia că dacă te conformezi lor — chiar celor mai mărunte — ești un om perfect cinstit. De aceea, vă sfătuiesc, domnule Nozière, să spargeți oul la capătul lat.

— Vă sînt recunoscător pentru sfatul acesta atît de preţios, răspunsei eu. Sînt gata să-l urmez. Într-adevăr, sînt încredinţat, ca şi dumneavoastră, că dacă eşti politicos şi respecţi regulile, o scoţi la capăt şi pe lumea asta, şi pe cealaltă, dacă mai există vreuna. Dar scuzaţi-mă, sînt un om distrat.

— În cazul acesta, îmi spuse bătrînul orientalist, nu-i frecventaţi pe puternicii zilei şi căzniţi-vă să nu aveţi nevoie de nimeni.

Pe măsură ce masa continua, conversaţia devenea tot mai gălăgioasă şi mai nedesluşită, astfel că n-am mai cules nimic remarcabil. Dar, după dejun, pe cînd îşi sorbea cafeaua, domnul Antonin Furnes mi-a depănat o povestire interesantă, pe care o redau aproape în termenii folosiţi de el :

— Acum vreo treizeci de ani, fiind la Paris, am primit vizita unui arab, pe care-l cunoscusem cu un an înainte, la Mascote, unde fusesem trimis într-o misiune de guvernul nostru. Era un bărbat frumos şi un literat. Avea o inteligenţă destul de vie, dar ermetic închisă la tot ce nu făcea parte din geniul rasei sale. Din întregul Orient, numai armenii sînt apţi să înţeleagă ideile europene. Turcii nu sînt capabili de aşa ceva, iar arabii şi mai puţin. Arabul acela, care îmi făcuse o admirabilă primire în casa lui din Mascote, era cel mai politicos, mai discret şi mai ceremonios bărbat pe care l-am întîlnit în viaţa mea. V-am spus că era literat. Se ocupa, mai ales, de istorie. Cred că era şi cea mai cultă persoană din Mascote, aproape tot atît de filozof ca Froissart al nostru. Îl compar bucuros cu Froissart pentru că

arabul acesta semăna destul de bine prin puerilitatea cavalerească cu seniorii noştri din secolul al XIV-lea. Se numea Djeber-ben-Hamsa. Cu o perfectă politeţe, mă lămuri ce aştepta de la mine. Venise în Europa să studieze moravurile occidentalilor, şi începea cu Franţa, care-l interesa mai mult decît orice altă ţară, întrucît ea îşi manifestase, cu o incomparabilă strălucire, puterea şi justiţia în Orient. Se gîndea să viziteze apoi Anglia şi Germania. Voia să vadă societatea cea mai bună. Şi venise să mă roage să-i fac favoarea de a-l introduce în saloanele ultraselecte din Paris. Ceea ce i-am făgăduit cu multă plăcere. Era pe atunci la Paris o societate încîntătoare. Şi acum, cînd îmi amintesc că am trăit şi eu în mijlocul ei, viaţa mi se pare dulce. Nici nu vă puteţi închipui ce a însemnat arta conversaţiei în acea epocă îndepărtată. E adevărat că Djeber-ben-Hamsa nu putea gusta deloc plăcerea de a-i asculta pe domnul Guizot sau pe domnul de Rémusat, pe doamna *** şi pe doamna ***. Engleza o înţelegea bine. E o limbă destul de familiară arabilor din Oman, de cînd englezii s-au stabilit la Aden. Dar nu ştia nici zece cuvinte franţuzeşti. Aşa încît avui grijă să-l duc de preferinţă la baluri şi concerte. Se dansa mult pe atunci şi se puteau vedea nenumărate femei frumoase, într-adevăr demne de admirat. Îl duceam la cele mai strălucite baluri ale sezonului, la doamna X..., la doamna Y..., la doamna Z... Frumuseţea trăsăturilor, gravitatea ţinutei, gestul graţios cu care-şi ducea mîna la frunte şi la buze

în semn de devotament, limbajul metaforic prin care exprima, în limba lui, profunda sa gratitudine, şi pe care-l traduceam cît mă pricepeam mai bine stăpînei casei, în fine, toate manierele sale, ciudate şi frumoase, inspirau curiozitate, interes, un anume respect şi simpatie. I-am înlesnit să fie invitat şi la un bal la Tuileries. A fost prezentat împăratului şi împărătesei. Nimic nu-l mira. Niciodată nu mărturisea vreo surpriză. După şase săptămîni de petreceri, ne-a părăsit pentru a cutreiera restul Europei.

Îmi ieşise complet din minte, cînd, după vreo cinci sau şase ani, am primit o descriere a călătoriei sale, pe care îmi făcuse onoarea să mi-o trimită din Mascote. Cartea, imprimată în caractere arabe, ieşea de sub tiparul firmei *Wilson and Son*, editori la Aden. O răsfoii, cu destulă indiferenţă, gîndindu-mă că nu voi găsi nimic deosebit. Totuşi, un capitol îmi atrase atenţia. Avea drept titlu „Baluri şi dansuri". Îl citii şi descoperii un pasaj destul de ciudat, al cărui sens mă voi strădui să vi-l redau întocmai. Djeber-ben-Hamsa spunea acolo :

„Există un obicei la occidentali, şi în special la francezi de a organiza ceea ce ei numesc *baluri.* Iată în ce constă obiceiul. După ce îşi determină femeile şi fiicele să se prezinte cît mai aţîţătoare, punîndu-le să-şi descopere braţele şi umerii, să-şi parfumeze părul şi veşmintele, să-şi acopere pielea cu o pudră fină, le încarcă cu flori şi bijuterii şi le instruiesc să surîdă chiar atunci cînd n-au poftă, se duc cu ele în nişte săli

spaţioase şi încălzite, luminate de lumînări cît stelele pe cer, prevăzute cu covoare groase, fotolii adînci şi pernuţe moi. Acolo, beau lichioruri fermentate, schimbă cuvinte amabile şi se dedau cu aceste femei la nişte dansuri rapide, la care am asistat şi eu de cîteva ori. Apoi, la un moment dat îşi satisfac cu mare furie poftele lor carnale, fie după ce au stins luminile, fie după ce-au aranjat tapiseriile într-un anumit fel, ca să-şi poată realiza scopurile. Şi în felul acesta fiecare posedă femeia pe care o preferă sau care-i este atribuită. Garantez că aşa se întîmplă. Nu că aş fi văzut cu ochii mei, ghidul scoţîndu-mă de fiecare dată din salon înainte de începerea orgiei, dar ar fi absurd şi absolut imposibil ca lucrurile pregătite după cum am arătat să aibă altă urmare".

Această reflecţie a lui Djeber-ben-Hamsa mi s-a părut destul de interesantă. I-am comunicat-o şi soţiei unuia din confraţii de la Academie, frumoasa doamnă ***. Cum ea nu părea să se fi emoţionat prea mult, am stăruit să-mi răspundă, crezînd că o pun în încurcătură, spunîndu-i : „În fine, doamnă, de ce, după cum remarcă arabul meu, vă parfumaţi umerii goi, de ce vă încărcaţi cu bijuterii de aur şi pietre scumpe şi de ce dansaţi ?" Ea mă privi cu compătimire : „De ce ? Pentru că am două fiice de măritat".

* * *

Dacă omul depinde de natură, apoi şi natura depinde de el. Ea l-a făcut ; el o reface. El plă-

mădeşte din nou — fără încetare — creatoarea lui antică şi-i dă o înfăţişare pe care n-a avut-o înaintea lui.

* * *

Ariste, Polyphile şi Dryas

POLYPHILE

Cum poţi afirma, Ariste, că inteligenţa este o caracteristică esenţială a omului ? Nu-i deloc aşa ! Inteligenţa, la gradul superior al dezvoltării sale actuale, adică facultatea de a concepe cîteva raporturi fixe în diversitatea fenomenelor, este rară şi precară la animalele din speţa noastră. Nu prin ea subzistă omul. Ea nu reglează funcţiile vieţii organice ; nu satisface nici foamea, nici nevoia de dragoste ; nu intervine în circulaţia sîngelui. Străină naturii, este indiferentă faţă de morală, atunci cînd nu-i ostilă. Nu a determinat instinctele profunde ale fiinţelor, sentimentele unanime ale popoarelor, moravurile, uzanţele. N-a instituit sfînta religie, nici legile auguste care s-au format, într-o fază solemnă a antichităţii, în urma exercitării în comun a funcţiilor vieţii elementare. Ceea ce spun n-are drept scop să micşoreze măreţia instituţiilor divine şi umane, te rog să mă înţelegi. Emoţionanta splendoare a cultelor e alcătuită din rămăşiţele informe ale farmaciilor primitive : teologiile au ca origine venerabila neinteligenţă şi spaima sacră a strămoşilor noştri săl-

batici în fața spectacolului universului. Legile nu sînt altceva decît o administrare a instinctelor. Ele sînt supuse obiceiurilor pe care pretind să le supună ; asta le dă puterea de a fi suportate de comunitate. Odinioară li se spunea cutume. Fundamentul lor e foarte străvechi. Inteligența a început să mijească în minți după ce omul își făurise deja credința, moravurile, iubirile și urile, imperioasa sa idee despre bine și rău. Ea există de ieri, de alaltăieri. Datează abia de la greci, de la egipteni, sau, dacă vreți, de la arcadieni sau chiar de la atlanți. S-a născut în urma moralei, dar ce spun ? s-a născut după născocirea flautului și a esenței de trandafiri. Ea apare la acest bătrîn animal ca o noutate încîntătoare și totodată demnă de disprețuit. A aruncat ici-colo destul de frumoase lumini, nu zic nu. Strălucește în mod agreabil la un Empedocle și la un Galileu, care ar fi trăit mai fericiți dacă ar fi avut mai puține aptitudini să sesizeze raporturi fixe în infinita diversitate a fenomenelor. Inteligența are oarecare grație, un farmec al ei, sînt de acord. Îți place la unele persoane. Rară cum este astăzi, și izolată la un mic număr de oameni disprețuiți, rămîne inocentă. Dar nu trebuie să ne înșelăm : este contrarie geniului speței. Dacă, printr-o nenorocire care nu-i de temut, ar pătrunde deodată în masa umană, ar avea același efect ca o soluție de amoniac asupra unui furnicar. Viața s-ar opri brusc. Oamenii nu supraviețuiesc decît cu o condiție : să înțeleagă prost puținul pe care-l înțeleg. Ignoranța și eroarea sînt necesare

vieţii ca pîinea şi apa. Inteligenţa trebuie să fie, în societate, excesiv de rară şi de slabă pentru a rămîne inofensivă.

Ceea ce, realmente, se întîmplă. Nu că totul ar fi organizat pe lumea asta în vederea conservării fiinţelor, ci pentru că fiinţele nu se conservă decît în condiţiuni favorabile. Trebuie să recunoaştem că umanitatea, în ansamblul ei, urăşte din instinct, inteligenţa. O împinge la aceasta sentimentul obscur şi profund al interesului său.

ARISTE

Inteligenţa, aşa cum ai definit-o, este evident inteligenţă speculativă, aptitudinea pentru filozofia ştiinţelor. Mie mi se pare că această facultate nu-i atît de nouă, după cum spui, ci dimpotrivă, e tot atît de veche cît omenirea. Omul care a fript pentru întîia oară o ciozvîrtă de urs pe piatra din vatră nu a fost numai un bucătar ; a fost şi chimist, şi nu era cu totul străin de filozofia ştiinţelor. Adevărul este că oamenii trag din principiile cele mai juste consecinţele cele mai false. Nu inteligenţa este nefastă pentru omenire, ci erorile inteligenţei. Facultatea de a înţelege universul într-un anumit fel depinde de organele înseşi ale animalului ce sîntem, iar omul s-a născut savant. Mă felicit că am rămas în sînul bunei naturi, ocupîndu-mă de lucrările mele de chimie agricolă şi de arheologie. Şi acum, după cele zise, voi fi de acord cu dumneata, Polyp-

hile, că aptitudinea semenilor noştri pentru divagaţii este mare şi că facultatea de a greşi e aceea pe care omul o exercită cu cea mai mare vigoare.

DRYAS

Şi asta pentru că abia intrăm în perioada pozitivă.

POLYPHILE

Cel puţin, vei recunoaşte, odată cu mine, că atît credinţele cît şi morala şi legile nu derivă dintr-o interpretare raţională a fenomenelor naturii, că o înţelegere liberă a acestor fenomene slăbeşte prejudecăţile necesare şi că facultatea de a cunoaşte multe este o monstruozitate funestă.

DRYAS

Asta nu-i deloc adevărat.

POLYPHILE

E atît de adevărat încît teologii, care-l concep pe Dumnezeu ca o fiinţă de o inteligenţă suverană, nu pot admite că-i şi o fiinţă morală. Astfel încît ideea unui Dumnezeu moral este de-a dreptul ridicolă.

DRYAS

Morala s-a bazat pînă acum pe ideile teologice. Am cunoscut o morală fetişistă, o morală politeistă şi o morală monoteistă. Aceasta din

urmă a fost aspră. A venit timpul să instituim o morală pe baze științifice.

POLYPHILE

N-am să-ți reproșez opoziția dintre științe și religii. Dar, dacă ar fi să le privim mai de-aproape, Dryas, ce sînt religiile, te rog, ce sînt ele dacă nu niște științe vechi : astrologie, aritmetică, meteorologie, cunoștințe medicale învechite, deformate, confuze, străvechi ordonanțe polițienești, rețete de bucătărie amestecate cu reguli de igienă, precepte de agricultură primitivă și civilitate sălbatică. Noțiunile pozitive și practicile raționale, care cu vremea devin stranii și misterioase, se transformă în dogme ale credinței și în ceremonii ale cultului.

Știința noastră va produce și ea superstiții. Din asta nu se poate ieși. Natura umană are oroare de inteligență. Nasc religii sub ochii noștri. Spiritismul își elaborează în momentul acesta dogmele și morala. Are practicile sale, conciliile sale, preoții săi și milioane de aderenți. Or, spiritiștii își bizuie credința lor pe chimie, așa cum a creat-o Lavoisier ; ei se laudă că posedă cele mai noi teorii cu privire la constituția materiei. Pretind că au la îndemînă o bună, o excelentă fizică. „Noi sîntem savanții !“ țipă ei. Așa cum spunea Ariste : „Se trag consecințele cele mai false din principiile cele mai adevărate“.

ARISTE

Observ, Polyphile, că cerţi inteligenţa ca un îndrăgostit. O copleşeşti de reproşuri pentru că nu-i regina lumii. Imperiul ei nu-i deloc absolut. Dar e o doamnă de caritate care se bucură de consideraţie în multe case oneste şi a cărei blîndă putere acţionează chiar şi în acest oraş al nostru, situat pe marginea unui fluviu larg, într-o vale roditoare.

Cartea a treia

PLIMBĂRILE LUI PIERRE NOZIÈRE ÎN FRANȚA

I

Pierrefonds

E un ţinut care-ţi dă o mare desfătare acest Valois pe care-l străbat acum ; şi ce bucuros i-aş săruta ţărîna. Valois e doar prin excelenţă ogorul hrănitor al poporului nostru.

Toate generaţiile şi-au lăsat aici amprentele şi ţinutul a devenit cutia cu moaşte a patriei noastre, dar într-un cadru tînăr şi fermecător. Simt că-i al meu pămîntul acesta pe care l-au

semănat moşii şi strămoşii mei. Orice provincie a Franţei este, desigur, la fel de franceză : s-a stabilit o uniune indisolubilă între acelea care au făcut parte cîndva din domeniul primilor regi monahi ai dinastiei a treia şi acelea care au intrat ultimele în această sacră reuniune. Dar, fie-i îngăduit unui vechi arheolog parizian să iubească cu o dragoste deosebită Ile-de-France şi regiunile învecinate, acest centru venerabil al Franţei noastre, a tuturor. Aici s-a format încîntătorul dialect — dialectul *d'oïl* — limba lui Amyot şi a lui La Fontaine, limba franceză. În puţine cuvinte, aici e patria mea în marea patrie.

Sînt la Pierrefonds, într-o odaie închiriată la ţărani ; în odaia mobilată se află un dulap de nuc şi un pat ascuns sub perdele de stambă albă, cu zurgălăi. Pe policioara îngustă a căminului e o cunună de mireasă sub un glob. Pe pereţii daţi cu var sînt atîrnate poze colorate — în rame mici, negre — care datează de pe vremea regimului din iulie : *Clemenţa lui Napoleon faţă de Saint-Simon*, cu această legendă : „Ducele de Saint-Simon, emigrant francez, prins cu arma în mînă şi condamnat la moarte, urma să-şi primească pedeapsa ; cînd fiică-sa îl rugă pe Napoleon să-l graţieze, acesta i-a zis : «Îi acord viaţa părintelui dumitale şi nu-i dau altă sancţiune decît remuşcarea de a fi purtat armele împotriva patriei sale»" ; *Mirele* şi *Mireasa*, aşezate simetric de o parte şi alta a oglinzii : *Păstoriţa Estelle*, cu o panglicuţă roză prinsă pe bîta ei ciobănească,

Joséphine, avînd pe frunte o diademă cu piatră prețioasă. Un distih destăinuie secretul Joséphinei :

Căci în balul ce te-așteaptă, pui întreaga-ți fericire.
De plăcere inima-ți palpită fără de oprire,

Toată această imagistică a murit. A ucis-o fotografia. Aici, în jurul meu sînt vreo douăzeci de portrete — format cărți poștale, încadrate în rame înguste ; oameni cu părul lins și cu ochii ieșiți din cap, veri și verișoare (se observă numaidecît) ; copii — cei mai mici țipă cît îi ține gura — toți cu ochii aproape închiși, se strîmbă. Țăranii nu mai cumpără *Estelle*, se trag în poză. Singurele rame noi atîrnate pe pereții camerei cuprind atestatele de primă comuniune, semnate de preot ; se înșiruie rînduri de băieți mici și de fetițe, îngenunchind în fața altarului, în timp ce Părintele Etern îi binecuvîntează din înaltul cerului întredeschis.

De la fereastra mea văd lacul, pădurea și castelul. La vreo sută de pași de mine e un pîlc frumos de fagi care freamătă la cea mai ușoară bătaie a vîntului. Soarele, care-i scaldă, împrăștie pe cărare pete de lumină. Se găsește și zmeură în pădurile astea, dar trebuie să știi unde s-o cauți ; tufele de zmeură sălbatică, cu frunze verzi pe o parte și albe pe cealaltă, se ascund la marginea poienilor calde.

Există în aceste păduri flori sălbatice pe care le prefer celor cultivate, formele lor sînt mai

delicate şi mireasma lor mai dulce ; şi au şi denumiri foarte drăguţe. Ele nu poartă, ca trandafirii grădinărilor noştri, nume de generali. Ci se numesc : floare-broştească, coronişte, dumbeţ, zambile, oglinda Venerei, chica-voinicului, ceapa ciorii, coada-cocoşului, pieptenele-Venerei, urecheaursului, nemţişor-de-cîmp.

La stînga mea se înalţă măreţul chip de piatră al castelului Pierrefonds. La drept vorbind, castelul Pierrefonds nu mai este astăzi decît o imensă jucărie. Cînd a fost nou „mult prea uşoară îi era apărarea, fiind bine înzestrat şi înţesat cu tot felul de lucruri ce-s de trebuinţă în rezbel". Din nefericire, odiosul praf de puşcă a fost inventat înainte de a se fi terminat castelul în întregimea lui. El a îndurat, dispreţuitor, aversa primelor ghiulele de fier şi de piatră ; dar, la începutul secolului al XVII-lea, focul a treizeci de tunuri a spart repede zidurile ; şi turnurile au fost dărîmate. Pentru noi, pe care progresul civilizaţiei ne-a familiarizat cu tunurile Krupp, turnurile castelului au un aer naiv.

Fiecare turn poartă pe o latură a sa chipul unui viteaz. Sînt opt la număr şi opt viteji : Carol cel Mare, Cezar, Artur, Alexantru, Godefroy de Bouillon, Iosua, Hector şi Iuda Macabeul. Aceşti opt viteji, din epoci şi ţări diferite, dar din familii de seamă şi buni cavaleri, poartă toţi acelaşi costum, care este costumul războinicilor de la începutul secolului al XV-lea.

Ei seamănă — în chenarul lor de foi de ilex — cu figurile unui vechi joc de cărţi. Meşterul sculptor care i-a cioplit nu avea nici cea mai mică idee despre culoarea locală. Nu i-a fost deloc greu să-l îmbrace pe Hector din Troia ca pe Godefroy de Bouillon, şi pe Godefroy de Bouillon ca pe ducele Louis d'Orléans. Pe vremea aceea, domnul doctor Schliemann nu căuta încă pe cîmpia unde a fost Troia armele celor cincizeci de fii ai lui Priam. Nu existau arheologi şi nimeni nu-şi bătea capul să descopere cum trăiau oamenii de altădată. Aceasta e o preocupare a secolului nostru. Noi voim să-l arătăm pe Hector în jambiere de metal şi să dăm tuturor personajelor din legende şi istorie adevăratele lor caractere.

Ambiţia, fără îndoială, e mare şi generoasă. Am resimţit-o şi eu, în urma maeştrilor. Şi astăzi încă am o admiraţie nemărginită pentru talentele viguroase care se străduiesc să reînvie trecutul în poezie şi în artă. Ne-am putea întreba, totuşi, dacă există vreo posibilitate de reuşită completă într-o astfel de tentativă şi dacă cunoştinţele noastre privitoare la trecut sînt suficiente pentru a-l face să renască în forma, culoarea şi viaţa sa proprie. Mă îndoiesc. Se spune că noi, cei din secolul al XIX-lea, avem un simţ istoric foarte dezvoltat. Aş vrea să fie aşa. Dar, în fine, acesta-i simţul pe care-l avem. Cei care vor veni după noi nu vor avea simţul nostru, vor avea unul mai bun sau mai rău, nu ştiu — şi nu asta-i problema. Un lucru e sigur, că vor avea un simţ al lor. Ei vor vedea altfel trecutul, şi vor crede, fără pic de

îndoială că ei văd mai bine decît noi. Aşa încît reconsiderările noastre în domeniul poeziei şi al picturii le vor provoca probabil mai multă surpriză decît admiraţie. Gustul se învecheşte repede.

Într-o zi, un mare filolog, trecînd împreună cu mine prin faţa bisericii Notre-Dame de Paris, îmi arătă figurile regilor care ornează faţada principală, şi-mi spuse :

— Vechii sculptori au vrut să-i facă pe regii Iudeii, şi au făcut nişte regi din secolul al XIII-lea, şi ei prin asta mi-au stîrnit interesul. Căci nu zugrăveşti bine decît pe tine şi pe ai tăi.

Tot astfel au procedat şi sculptorii cetăţii. Artur, care se vede aici, fusese un brav cavaler. Simţindu-şi moartea apropiată, n-a vrut ca invincibila lui sabie să încapă pe mîini nedemne de a o purta. Îi porunci scutierului său s-o arunce în mare. Or, scutierul său era un mişel : văzînd că-i o sabie foarte preţioasă, o ascunse în firida unei stînci, se întoarse şi-l încredinţă pe viteazul Artur că sabia zace în fundul mării. Dar Artur, zîmbind dispreţuitor, îi arătă cu degetul fidela lui sabie care se înapoiase la dînsul pentru a nu fi complicele unui trădător.

Turnul patronat de acest viteaz, a cărui sabie a fost atît de loială, este un turn dezonorant şi mişel. El ascunde, jos, nişte temniţe. Viollet-le-Duc le descrie în următorii termeni : „Dedesubtul parterului este o încăpere boltită în arcuri-ogive şi, dedesubtul acesteia, o pivniţă cu o adîncime de şapte metri, avînd o boltă eliptică.

Nu se poate coborî în pivniță decît printr-o lucarnă perforată în partea superioară a bolții, adică ajutîndu-te fie de o scară, fie de o frînghie cu noduri : în mijlocul pardoselii acestei pivnițe circulare, e săpat un puț adînc de paisprezece metri, puț a cărui gură de lățimea unui metru și jumătate corespunde lucarnei practicată în bolta eliptică a pivniței. Pivnița, care nu primește lumina și aerul de afară decît printr-o ferestruică îngustă, are și un scaun de latrină practicat în grosimea zidului. Era deci destinată unei ființe omenești, iar puțul din mijlocul ei era probabil un mormînt mereu deschis..."

Cei opt viteji sînt așezați fiecare în cîte o nișă încadrată de frunziș, aflate toate sub metereze. Frunzișul este o minunăție a arhitecturii gotice din perioada secolelor XII-XV. Sculptorul din acele vremuri nu cunoștea decît flora pădurilor și a cîmpiilor sale : nu știa de talpa-ursului, binecunoscută la greci, și nici de nobila eleganță a volutelor corintiene. Dar știa să atîrne cu grație ghirlande de ilex, de iederă, de urzici, de scaieți de capitelul colonadelor ; se pricepea să pună tufe înflorite de fragi și să suspende ghirlande din frunze de stejar pe ziduri.

Nișele vitejilor, deși plasate puțin cam sus, ne apar în modul acesta înflorate. E destul să le privești cu un mic binoclu ca să vezi că fiecare are altfel de frunziș.

În epoca așa-zis gotică, domnea — cu o suveranitate fermecătoare — o mare varietate în sculp-

tura decorativă. Astfel că Viollet-le-Duc, care avea să reconstituie toate motivele ornamentale ale castelului Pierrefonds, s-a străduit să le diversifice la infinit. Nu există două frize, două rozase la fel. Această diversitate dă un farmec cu totul deosebit construcţiilor anterioare renaşterii ; şi renaşterea, în perioada sa de înflorire, n-a rupt cu acest plăcut obicei de a varia motivele.

Într-adevăr, există mult prea multe sculpturi noi la Pierrefonds. Sînt convins că restaurarea întreprinsă de Viollet-le-Duc, în 1858, şi terminată pe baza proiectelor sale, a fost precedată de studii serioase. Sînt încredinţat că donjonul, castelul şi toate fortificaţiile exterioare şi-au reluat aspectul lor primitiv. Dar, în fond, pietrele vechi, martorii vechi nu se mai află acolo, adevăratul castel al lui Ludovic de Orléans a dispărut ; nu vezi decît o reprezentare în relief şi în mărime naturală a acestui castel feudal. Au fost distruse ruinele, ceea ce constituie un fel de vandalism.

II

Orăşelul

Desroches, examinînd cîmpia cu luneta.

— Ei, dar pe cît pot să-mi dau seama, cu miopia mea, împrejurimile sînt destul de plăcute.

Delille. — Nu ţi-am spus ? ! Uită-te la orăşelul acesta aşezat la jumătatea coastei.

Desroches. — S-ar zice că-i pictat pe povîrnişul colinei.

Delille. — Şi rîul care-i scaldă zidurile !

Desroches. — Şi care curge apoi prin această minunată pajişte !

Delille. — Şi pădurea asta deasă care-l fereşte de vînturile reci şi de crivăţ...

PICARD, *Orăşelul*, actul I, scena III

E un orăşel învecinat cu Beauvaisis şi Normandie, din vechiul ţinut Vexin. Sena, mărginită de sălcii şi plopi, curge la picioarele sale ; de jur împrejurul lui sînt păduri. E un orăşel ale cărui acoperişuri de ardezie, cu reflexe albăstrui în soare, sînt dominate de turnul rotund şi cele trei clopotniţe ale vechii biserici.

Vreme îndelungată orăşelul s-a războit şi a fost învingător. Dar şi-a scos centura de piatră şi iată-l acum, tăcut şi liniştit, odihnindu-se în pace, după luptele sale de odinioară. E un orăşel al Franţei : stafiile strămoşilor noştri mai bîntuie şi azi pe lîngă zidurile sale cenuşii şi pe aleile boltite de tei arcuiţi ; e înţesat de amintiri. E venerabil şi-i plăcut.

Dacă vreţi să-i ştiţi numele, priviţi stema lui sculptată pe faţada Casei Domnului, fondată de sfîntul Ludovic. Capul stemei e azuriu şi se văd în relief trei flori de crin, făcute din aur, fiind vorba de un oraş regal ; şi mai poartă trei mănunchiuri de creson, în email roşu.

Oamenii de rînd de odinioară nu erau stînjeniţi cînd aveau să explice originea acestor trei mănunchiuri de creson. Într-o zi, spuneau ei, Ludovic al IX-lea, aflîndu-se între zidurile cetăţii noastre pe o vreme foarte călduroasă, şi făcîndu-i-se sete, i s-a oferit o salată de creson, pe care a găsit-o cît se poate de răcoritoare : a mîncat-o cu mare plăcere. Ca recompensă pentru această salată, puse trei mănunchiuri de creson pe blazonul devotatului său oraş.

Nu voi surprinde pe nimeni spunînd că savanţii de astăzi nu dau nici un fel de crezare legendei. Ei au văzut sigiliile din secolul al XIII-lea şi ştiu că pe atunci armele oraşului şi ale domeniilor feudale nu erau acestea pe care le vedem noi astăzi, şi care datează din secolul al XIV-lea. În timpul războiului de o sută de ani, oraşul a avut mult de suferit, dar s-a purtat vitejeşte, S-a întîmplat că într-o zi fusese gata să cadă, pe neaşteptate, în mîinile englezilor. Dar un locuitor de prin părţile locului, deghizat în ţăran, şi ducînd în spate o încărcătură de legume, pătrunse în oraşul fortificat. El îi avertiză pe apărători, care luară măsurile de rigoare şi îl respinseră pe inamic. Erudiţii din acest ţinut presupun că în ziua aceea au apărut cele trei mănunchiuri de creson pe stema oraşului. Le voi face plăcerea de a fi de acord cu ei, socotind istorioara destul de onorabilă, deşi e şi foarte incertă. Dealtfel, emblema cresonului convine modestiei oraşului, care nu se mîndreşte decît cu grădinile şi fîntînile sale. Bla-

zonul lui e însoţit de o deviză latină, care dă să se înţeleagă, printr-un ingenios echivoc, că primăvara nu-i totdeauna verde, dar că orăşelul este întotdeauna înfloritor. *Ver non semper viret, Vernon semper viret.*

Căci orăşelul prin care v-am purtat nu este altul decît Vernon. Sper că nu regretaţi scurta plimbare, făcută pe aici. Fiece oraş al Franţei, chiar cel mai umil, este un giuvaer pe veşmîntul verde al patriei. Mi se pare că nu te poţi uita la nici una din clopotniţe, pe care vremea le-a înnegrit, ciobindu-le dantela din piatră, fără să te gîndeşti la miile de strămoşi necunoscuţi, şi fără să-ţi iubeşti, cu o dragoste şi mai filială, Franţa.

Acei care au citit *Rob-Roy* (nu ştiu dacă mai sînt mulţi) îşi amintesc de scena în care romantica eroină a lui Walter Scott, frumoasa şi mîndra Diana, îi arată vărului său portretele de familie pe care se etalează în litere gotice deviza lorzilor scoţieni din Vernon.

— Vedeţi, spune Diana, cum ştim noi să reunim două sensuri într-un singur cuvînt.

Într-adevăr, această deviză este tocmai deviza orăşelului nostru. S-ar putea ca bătrînii baroni care l-au urmat pe ducele Wilhelm în Anglia s-o fi luat cu ei. E o problemă frumoasă, care merită să fie studiată de un arheolog. Mie mi se pare îndoielnică. În domeniul istoriei, trebuie să te hotărăşti să ignori multe.

Oricum ar fi, cum spun arheologii după fiecare dizertaţie, oraşul Vernon este menţionat pentru

întîia oară în istorie cu ocazia morții sfintei Onoflette, sau Noflette, petrecută dintre cei vii cam pe la mijlocul secolului al VII-lea al erei creștine. E interesantă povestea acestei sfinte, așa cum ne-a fost relatată de un bătrîn legendar, cu o naivitate pe care mă voi strădui s-o redau în măsura pe care mi-o îngăduie deosebirea de epoci.

Istoria preafericitului Longis și a preafericitei Onoflette

Sub domnia lui Clotar al II-lea, trăia în Maine un preot cu numele de Longis : el a ctitorit o abație aproape de Mamers. Or, se întîmplă că văzînd o fecioară de pe acele meleaguri, tînără și liberă, pe nume Onoflette, simți o mare admirație pentru virtuțile și adînca pietate descoperite la ea. Dornic să smulgă o făptură atît de prețioasă din mijlocul răutății veacului și a primejdiilor din această lume, o conduse în abația sa, convingînd-o să-și pună vălul de fecioară creștină. Ca mulți alți sfinți de pe vremea lui, Longis avea o voință aprigă și nestăpînită. În ardoarea zelului său, nu se gîndise să-i consulte și nici măcar să-i vestească pe părinții Onoflettei.

Aceștia se arătară foarte jigniți și îl acuzară pe Longis că le-a sedus fiica, pură și cinstită pînă atunci, și că întreține cu ea relații nepermise, în abație, judecînd purtarea sfîntului numai după aparențe și numai la lumina rațiunii. Privită în

felul acesta, comportarea lui Longis putea părea suspectă. Astfel încît acuzaţia lor fu sprijinită de vecini şi de prieteni. O vie indignare se stîrni în tot ţinutul împotriva abatelui. Longis era la doi paşi de pierzanie. Dar el nu disperă ; avea dealtfel, de partea lui, mărturia Onoflettei însăşi care, departe de a-i reproşa ceva, susţinea nevinovăţia piosului ei învăţător, fiindu-i recunoscătoare că a condus-o pe calea salvării. Preotul plecă la Paris împreună cu ea, spre a se dezvinovăţi. „Dumnezeu, povesteşte legenda, a susţinut adevărul spuselor sale prin miracolele pe care le-au făcut în prezenţa regelui şi a seniorilor. „Cei doi fură achitaţi de orice pedeapsă, şi părinţii Onoflettei, acoperiţi de ruşine, recunoscură ei înşişi mîrşăvia calomniilor lor.

Cînd se întoarseră la mănăstire, Longis şi Onoflette mai vieţuiră cîtva timp într-o desăvîrşită împăcare, stimulîndu-şi unul altuia cucernicia. Dar, cum viaţa este trecătoare, Onoflette muri la Vernon-sur-Seine, în timp ce făcea un drum prin oraş. Longis, aflînd de moartea pioasei sale oiţe, îi ridică trupul şi-l înhumă lîngă mănăstire, într-un loc unde s-a zidit apoi o biserică parohială.

Biserica a trecut în rîndul sfinţilor săi pe preafericitul Longis şi preafericita Onoflette.

Pe vremea cînd îşi căutau împreună mîntuirea în singurătatea pădurilor, mai existau nimfe lîngă izvoarele sacre ; tablouri votive şi icoane atîrnau

de crengile stejarilor sacri. Umilii zei ai țăranilor nu fugiseră toți din fața semnului crucii și a apei sfințite. E foarte probabil că niște fauni rustici, neînsemnați și ignoranți, neștiind nimic de bunavestire, îi spionau printre ramuri pe Onoflette și pe Longis, și, luîndu-i drept un păstor de capre și o ciobăniță, cîntau cu nevinovăție din fluier la trecerea lor.

A fost nevoie de multe exorcisme pentru alungarea măruntelor divinități. Mai subzistă și azi, în împrejurimile Vernonului, cîteva vestigii ale ceremoniilor păgîne. În ajunul primei duminici din postul paștilor, locuitorii satelor se duc de cu seară pe cîmpii și se plimbă printre copaci, cu felinare în mîini, intonînd vechi invocații. Credincioși, fără s-o știe, străbunei lor Ceres, acești oameni de treabă reproduc în felul acesta anticile mistere, simbolizînd într-o manieră încă ușor de recunoscut pe zeița care o căuta pe fiică-sa Proserpina la lumina flăcărilor de pe Etna. Am relatat faptul pe baza mărturiei domnului Adolphe Meyer, savantul istoric al orașului Vernon.

Monumentele cele mai mărețe nu sînt totdeauna cele mai apropiate de spiritul nostru ; de multe ori ochii minții abia se pot desprinde de o modestă piatră, cioplită cu o daltă primitivă. Există în vechiul Vernon, aproape de vechea biserică (cu un corp de canonici), astăzi biserică parohială, o străduță pustie care duce spre Sena. De o parte și de alta, șiruri de căsuțe într-o rînă se sprijină cu greu unele de altele. În mijlocul

acestor dărăpănături se ridică o clădire de piatră despre care se spune că a fost cîndva locuită de controlorul drepturilor regale asupra mărfurilor transportate pe fluvii și rîuri.

Are două ferestre și o ușă. Deasupra ușii un sculptor modest, de pe vremea lui Henric al IV-lea, sau poate a regelui Ludovic al XIII-lea, a înfățișat, sub un fel de boltă, o barcă în care se află două personaje. Unul are ca insignă o cîrjă și o mitră. Îl recunosc imediat pe Hugues, arhiepiscop la Rouen în 1130. Celălalt, cu pletele care-i flutură pe umeri, este însuși sfîntul Adjutor. O a treia figură a pierit sub vitregia vremurilor : era bietul barcagiu care-i transporta pe episcop și pe sfînt. Oricare marinar al ținutului poate explica, fără să se poticnească, subiectul acestui basorelief. Marinarii n-au uitat că sfîntul Adjutor, însoțit de episcopul Hugues, a astupat cîndva o prăpastie ce s-a format în albia fluviului, în dreptul schitului Madelenei. Apele învolburate de deasupra prăpastiei scufundau toate bărcile. Numeroase echipaje își găsiseră moartea în dreptul schitului, iar malurile fluviului începuseră să fie bîntuite noaptea de suflete chinuite. Sfîntul Adjutor a astupat prăpastia, aruncînd în ea lanțurile cu care fusese legat odinioară, pe nedrept, de unii necredincioși. Cîteva inele de fier sînt, desigur, prea puține ca să umple un abis. Dar el aruncase în fluviu, odată cu lanțurile, și suferințele celor drepți, și

răbdarea celor sfinţi. Acuma, milostivirea nu mai face asemenea miracole; trebuie folosită draga.

Miracolul acesta a fost pus în versuri în secolul al XVII-lea, într-un lamentabil stil de baladă.

Adîncul Senei odat' s-a deschis,
Piereau, vai, oameni şi bărci în abis.
În a' sale vînzolite valuri
Trăgea la fund totul de pe maluri.

Adjutor însă nu mai îndură
Prea mult timp această lovitură.
Îl ia pe Hugues, ce e prelatul său,
Şi într-o bărcuţă ei coboară,
Duşmanul repede îl doboară,
Şi-astfel sfîrşitu-s-a cumplitul rău.

Marele sfînt Adjutor aruncă — aşa după cum am mai spus — lanţurile sale „în undele vrăjmaşe“, care deveniră deîndată line şi potolite.

Văzut-aţi voi ce miracol ?!
Apare-odat' la un secol !
De-atunci primejdi'-a trecut
Şi valurile au tăcut.
Pe lume nu s-a mai ivit
Un rîu atît de liniştit !
Luntraşul poate naviga
Făr' ca de ceva să-i pese,
Vîslele din mîini să lese,
Căci liberă e calea sa.

Sfîntul Adjutor este venerat sub numele de Ajoutre și de Astre. Acest sfînt, Adjutor, Ajoutre sau Astre, trebuia să fi fost un om într-adevăr extraordinar. E imposibil astăzi să ne închipuim adevărata lui fizionomie. Dar, judecînd după amprenta profundă pe care a lăsat-o în imaginația populară, Adjutor din Vernon a avut o inimă generoasă, plină de ardoare.

Istoria sfîntului Adjutor

Descendent al unui aghiotant de-al lui Rollon, fiul ducelui Jean și al ducesei Rosamonde de Blaru, a fost crescut de sfîntul Bernard, abate de Tiron, în practicile cele mai riguroase ale religiei creștine. Se pare că el a adus, în noua credință, spiritul aventuros și visător care-i inspirase pe străbunii lui, pe vremea cînd își conduceau cîntînd bărcile pe mare.

Se povestește că și-a petrecut adolescența în mijlocul pădurilor, vînînd cu pasiune, apoi, deodată, a fost vrăjit de viziuni extatice. Pe vremea ceea, Petru Sihastrul predica organizarea cruciadei împotriva necredincioșilor. Adjutor din Vernon luă crucea în 1095. Urmat de două sute de oameni înarmați, plecă spre locurile sfinte și străbătu Palestina, în rugăciuni și lupte. Doi ani mai tîrziu, ajuns la Niceea, după cucerirea Ierusalimului, continuă să se războiască. Căzînd într-o ambuscadă, în împrejurimile Tambirului,

reuşi să-şi facă apariţia în mijlocul sarazinilor, care lăsară mii de cadavre pe cîmpul de luptă.

În timpul acesta, necredincioşii puseseră mîna pe mormîntul lui Isus Cristos. După şaptesprezece ani de strădanii şi lupte, Adjutor din Vernon fu prins de turci şi închis la Ierusalim. Legat foarte strîns, se consola, gîndindu-se că era prizonier, cu trupul, în acelaşi loc în care Fiul Domnului îşi avea mormîntul. Şi, în închisoare, nu înceta să se roage.

Or, într-o noapte, pe cînd dormea, văzu apărînd la dreapta lui pe sfînta Magdalena şi la stînga pe preafericitul Bernard din Tiron, pe care-i invocase. Ei îl eliberară şi-l transportară în aceeaşi noapte de la Ierusalim pînă în apropierea oraşului Vernon. Asemenea călătorii nu erau rare la acea epocă.

Ajunşi în pădurea din Vernon, Magdalena şi Bernard din Tiron îl lăsară pe Adjutor, spunîndu-i :

— Aici ţi-am ales locul tău de odihnă.

Cavalerul recunoscu cu surprindere şi bucurie pădurile în care îşi petrecuse tinereţea. Zărind un tînăr păstor care îşi păzea turma de oi pe o costişă, nu departe de el, îl chemă la dînsul şi-i porunci să se ducă la castelul Blaru ca să-i vestească ducesei Rosamonde întoarcerea fiului ei.

Păstorul făcu întocmai, după poruncă. Dar Rosamonde nu dădu crezare mesajului.

Ci îi răspunse păstorului :

— Fiul meu a murit la Ierusalim, şi nu mi-e dat să văd ziua întoarcerii lui.

Şi rămase în casă.

Păstorul, înapoindu-se la acela care-l trimisese, îi repetă cuvintele ducesei.

— Du-te din nou la Blaru, îi spuse Adjutor, şi anunţ-o pe ducesă că cele trei clopote ale bisericii se vor porni să sune de la sine pentru a vesti sosirea mea.

Într-adevăr, nu trecu mult de cînd păstorul îi comunicase toate acestea ducesei, şi clopotele se puseră în mişcare. Dar Rosamonde dădu din cap a neîncredere şi afirmă :

— Clopotele nu sună pentru a vesti întoarcerea fiului meu.

Păstorul se înapoie la Adjutor, şi acesta îl trimise a treia oară la Blaru.

— Vei vesti încă o dată întoarcerea mea, îi spuse el ; şi dacă mama tot nu vrea să creadă, cocoşul care se află pe frigare în bucătăria castelului va cînta de trei ori.

Păstorul raportă aceste cuvinte, şi cocoşul care era pe frigare începu să cînte.

Auzindu-l, Rosamonde fu, în sfîrşit, convinsă de venirea fiului său. Se duse în pădure să-şi îmbrăţişeze copilul, care-i fusese redat în chip atît de miraculos. Dar întîrziase prea mult. Lui Dumnezeu nu-i place să se îndoiască cineva de puterea şi milostenia lui. Şi îl rechemase pe servitorul său.

Cînd Rosamonde sosi la locul din pădure indicat de păstor, Adjutor tocmai îşi dădea ultima răsuflare, împlinindu-se făgăduinţa sfintei Magdalena şi a sfîntului Bernard, care-i spuseseră :

— Aici am ales locul tău de odihnă.

Renumele sfinţiei sale se răspîndi ca o mireasmă în tot ţinutul. Rosamonde de Blaru intră la mănăstire ; şi după moarte, împărţi mormîntul cu fiul ei.

Mormîntul sfîntului Adjutor mai există şi astăzi. Pe piatra funerară sînt gravate două flaute aşezate cruciş. Este emblema lorzilor din Vernon. Nu l-a întrebat oare frumoasa Diana, de care ne-am amintit adineauri, pe vărul ei :

— Recunoşti aceste două flaute, stema noastră ?

Trebuie să deducem de aici că nu numai deviza, ci şi stema nobililor seniori din Vernon au fost aduse din Franţa de vreun aghiotant al ducelui Wilhelm ? Nu ştiu ce legătură de rudenie există între preasfîntul Adjutor şi frumoasa Diana. Nu-i cazul s-o cercetez acum. Rămîne numai să explic cum de-a putut sfîntul Adjutor, care a trecut în lumea cealaltă chiar în ziua întoarcerii sale la Vernon, să-şi arunce lanţurile în fluviu pentru a umple abisul. Dificultatea nu-i decît aparentă. Pentru a face miracolul acesta sfîntul s-a întors pe pămînt.

Vreţi să descoperim în plimbarea noastră lucruri cît mai proaspete şi totodată amintiri mai puţin vechi ? Să străbatem oraşelul — ceea ce se face în cinci minute — şi să ne aşezăm sub copacii cei mari, tunşi, care formează un zid al parcului Bizi. Un erou i-a sădit aici. Mareşalul de Belle-Isle, care a moştenit dărnicia lui

Fouquet, bunicul său, a plantat în scurtele sale răgazuri, acest parc Bizi. Cînd nu se afla la Metz, spune Barbier, era pe moşia lui, aproape de Vernon, comandînd o armată de terasieri, zidari, grădinari şi decoratori. „Nu-i puteţi invidia splendida odihnă dacă vă gîndiţi la eforturile pe care le-a făcut." Nu aveţi decît să citiţi relatarea despre retragerea din Praga, cînd mareşalul, încercuit de inamic, a ieşit din oraşul fortificat, în fruntea a cincisprezece mii de oameni, pe care a reuşit, ca să spunem astfel, să-i facă invizibili, şi pe care i-a condus la Egra, timp de şapte zile, într-o iarnă din cele mai crîncene. Ofiţeri şi soldaţi, înfăşurîndu-se în mantale, dormeau pe jos, în zăpadă. Bătrînul mareşal, care suferea de gută, dormea într-un rădvan adăpostit lîngă un perete de zăpadă. Operaţia a fost dintre cele mai delicate, după cît se pare, şi a cerut o abilitate desăvîrşită. Dar reuşita unei retrageri nu-i apreciată decît de oamenii de meserie. Publicul nu se lasă niciodată emoţionat de aşa ceva. După retragerea din Praga a crescut în acelaşi timp şi gloria şi, nepopularitatea mareşalului de Belle-Isle. S-au compus multe cîntece despre acest mare luptător. Printre nenumăratele cîntece cu care a fost asurzit sînt şi unele destul de amuzante. Iată, de pildă, un cuplet, în care se află şi un pic de spirit :

Belle-Isle, pe cînd se strecura,
Noaptea,
Din Praga, pe furiş,

Şoptea
Spre lună :
O, luminos astru al meu
Şi-al meu noroc, fii bună
Şi condu-mi paşii mereu !

Admirabilul duce de Penthièvre locuia la Bizi. Tufele de fragi aduc mărturia candorii şi bunătăţii sale. Căci ducele scria în 1777 intendentului său :

„Am aflat... că locuitorii din Vernon sînt adînc mîhniţi de faptul că nu-s lăsaţi să culeagă fragi din pădure...

Se va găsi astfel un motiv ca să fiu urît şi asta îmi provoacă una din cele mai vii dureri care m-ar putea lovi."

Citatul l-am luat după textul inserat de domnul Adolphe Meyer în volumul său de istorie a Vernonului. E într-adevăr scrisoarea unui om de treabă.

Printr-o miraculoasă ciudăţenie, ducele de Penthièvre unea credinţa creştină cu virtuţile filozofice. El aparţinea prin naştere vechiului regim, dar prin moravurile sale satisfăcea exigenţele spiritului nou. Cum, dealtfel, nu se amesteca în afacerile publice, binefacerile lui i-au asigurat printr-un privilegiu rar, în toiul revoluţiei, dragostea şi respectul foştilor vasali. În schimbul unor titluri care i s-au luat printr-un decret al Adunării Naţionale, a primit titlul de comandant al gărzii naţionale din Vernon. Trei ani mai tîrziu, la 20 septembrie 1792, municipalitatea orăşelu-

lui s-a mutat la Bizi şi a plantat acolo un arbore al Libertăţii, de care a fost agăţată această inscripţie : „Omagiu virtuţii".

Totuşi, bietul om se stingea de durere. N-a trăit decît puţine zile după moartea înfiorătoare a nurorii sale, prinţesa de Lamballe.

În apropierea parcului, la capătul unui bulevard cu pomi, mărginit într-o parte de ultimele case ale oraşului, iar în cealaltă de vii şi livezi, se ridică o piramidă de granit, un fel de menhir geometric, cu o înfăţişare de monument eroic şi totodată funebru. Într-adevăr, aici se află un mormînt glorios, pe care sînt gravate stemele oraşelor Vernon şi Privas, împreună cu această inscripţie :

GĂRZILOR
MOBÍLE
DIN ARDÈCHE

Vernon, 22—26 noiembrie 1870

Invazia înainta. Évreux căzuse în mîna germanilor. Patru companii din batalionul 2 din Ardèche, precum şi batalionul 3, cu un efectiv de o mie cinci sute de oameni, plecaseră din Saint-Pierre-de-Louviers la 21 noiembrie, ora unsprezece noaptea, avînd ordin de a acoperi oraşul Vernon, care urma să fie atacat a doua zi. Trenul în care se urcaseră mergea cu o viteză mică ; toate luminile semnalizatoare fuseseră stinse. Se opri cam pe la ora trei noaptea, pe o vreme ploioasă, în beznă, la o leghe de oraş. Trupele

coborîseră deîndată și se îndreptaseră spre înălțimile împădurite de la Bizi, care acoperă orașul în partea dinspre Pacy, unde sosiseră din ajun puternice forțe inamice.

Locotenent-colonelul Thomas se ghidase în pădure cu ajutorul localnicilor. Pe marginile tuturor aleilor postase, în hățișuri, trăgători, interzicîndu-le să deschidă focul fără ordin. Intenția lui fusese de a-i lăsa pe prusaci să treacă prin pădure, pentru ca apoi să-i domine și să-i împresoare la Vernon. După ce se luaseră toate aceste măsuri, în zorii zilei, un uruit asurzitor de care și sunete de goarne vestiseră sosirea armatei dușmane. Trecerea lor durase aproape o oră. Cînd capul coloanei pătrunsese în oraș, fusese întîmpinat cu gloanțe de pușcă de către gărzile naționale. Această primire îi neliniștise: numai un singur detașament își făcuse intrarea, grosul trupelor rămînînd în afara orașului.

Aflară, curînd, pe baza informațiilor aduse de spioni, că francezii ocupau pădurea. Atunci, dîndu-și seama cît de critică era poziția lor, nu se mai gîndiră la altceva decît la retragere. Cavaleria porni îndată pentru explorarea trecerilor și recunoașterea celor libere. Tot căutînd, reuși să descopere niște drumuri secundare, care nu erau păzite. Se grăbiră să-și strecoare artileria pe acolo, în timp ce infanteria, luînd-o pe drumul mare, încerca să forțeze înaintarea cu orice preț. După o oră de intense împușcături, se împrăștiară, și, aruncîndu-se din toate părțile asupra pădurii, se îmbulziră în direcția Pacy. Pierdură, atît în luptă

cît și în retragerea lor dezordonată, vreo sută cincizeci de soldați și mai mulți ofițeri, și abandonară douăsprezece furgoane, încărcate cu alimente și muniții.

Timp de trei zile, inamicul nu dădu nici un semn de viață. Gărzile mobile din Ardèche, care rămăseseră la Bernay, sosiră la Vernon, unde se aflau adunate cele trei batalioane. În dimineața de 26, compania a 6-a din batalionul al 3-lea, în avanpost la două sute de metri de pădure, pe drumul spre Ivry, în cătunul Cantemarche, fu asaltată, pe neașteptate, de o coloană de opt sute de oameni. În pofida caracterului brusc al atacului și al numărului superior al inamicilor, gărzile mobile nu-și pierdură cumpătul. Dar, temîndu-se că lucrurile ar putea lua o întorsătură proastă, bătură în retragere pînă la liziera pădurii. Acolo, adăpostindu-se în spatele terasamentelor căilor ferate, traseră pînă la epuizarea completă a munițiilor. Atunci, căpitanul Rouveure strigă : „La baionetă, copii !“ Și se aruncă primul înainte. Căzu, lovit mortal, din prima clipă. Mica trupă năvăli asupra inamicului, care dădu înapoi. În acel moment, două batalioane de întărire veniră în ajutor, și, camuflate de pădure, îi atacară cu străşnicie pe germani. Aceştia puseră la bătaie mai multe piese de campanie. Dar, la ora patru, se retraseră, lăsînd două sute de morți pe teren. Gărzile mobile pierdură opt oameni, și douăzeci fură răniți. Corpul căpitanului Rouveure rămase în mîinile germanilor, care îi dădură ultimele onoruri. Un detașament de cavalerie, comandat de un

ofiţer superior, participă la înmormîntarea rămăşiţelor sale pămînteşti. Sicriul era încununat cu lauri.

La ştirea capitulării din Rouen, gărzile mobile din Ardèche primiră ordin să părăsească oraşul Vernon, pe care-l apăraseră cu atîta devotament. Iată amintirile pe care le trezeşte monumentul din Bizi.

Am vrut, răsfoind ca o carte orăşelul Vernon, să rezum două-trei din paginile sale de piatră. Oraşele nu sînt oare nişte cărţi, cărţi frumoase cu imagini, în care îi vedem pe strămoşii noştri ?

III

Saint-Valéry-pe-Somme

Saint-Valéry-pe-Somme
vineri, 13 august

Din camera unde scriu se zăreşte întregul golf al Somme-i, al cărui nisip se întinde la orizont pînă la liniile albăstrui ale Crotoy-ului şi Hourdel-ului. Soarele, asfinţind, aprinde marginile norilor mari şi întunecaţi. Marea a şi început să se umfle şi vasele de pescuit înaintează în larg odată cu valurile. Sub fereastra mea, bărcile legate de şenal, au pe catarg, în loc de vele, năvoade puse la uscat. Vreo cinci-şase pescari, cufundaţi pe jumătate în apa puţin adîncă, stau la pîndă, aşteptînd peştii, pe care bătăiaşii din jurul lor îi

sperie, izbind apa cu lovituri puternice de vergi. Pescarii sînt înarmaţi cu nuieluşe ascuţite în vîrf, pe care le înfig drept în pradă. De cîte ori scot din apă arma lor flexibilă, se vede lucind la capăt o limbă-de-mare străpunsă.

Un vînt sărat îmi zboară hîrtiile de pe masă şi-mi aduce un miros acru de maree. Nenumărate cîrduri de raţe înoată pe marginea şenalului şi, cu ciocurile larg deschise, îşi aruncă în aer *mac-mac*-ul satisfăcut. Bătăile de aripi, felul cum se cufundă în nămol, legănarea lor cînd umblă în cîrd pe nisip, totul spune că sînt mulţumite. Una din ele se odihneşte, izolată, cu capul sub aripă. E fericită. De fapt, zilele astea va fi mîncată. Dar trebuie să termine viaţa cu bine ; viaţa are timpul limitat. Şi apoi, nenorocirea nu e să fii mîncat. Nenorocirea e să ştii că vei fi mîncat ; iar raţa nu are nici un fel de bănuială. Pe cînd noi, noi ştim că vom fi cu toţii devoraţi ; înţelepciunea noastră constă în a şti să uităm.

S-o luăm de-a lungul digului, în timp ce marea, care a acoperit bancurile de nisip din Cayeux şi Hourdel intră în golf, mînîndu-şi curenţii repezi şi readucînd flotila pescarilor de creveţi. La stînga noastră se află meterezele, pe care Somme şi marea le scăldau odinioară, şi a căror gresie veche a fost acoperită de stropi de rugină aurie. Biserica îşi înalţă deasupra acestor metereze cele cinci turle ascuţite — în care s-au scobit, prin secolul al XV-lea, mari goluri de ferestre ogivale — acoperişul său de ardezie, în formă de carenă răsturnată, şi cocoşul clopotniţei. În se-

colul al XI-lea, fusese aici o altă biserică, ce avea și ea morișca ei de vînt. În septembrie 1066, Wilhelm Bastardul venea aici în fiece dimineață și consulta, nerăbdător, cocoșul clopotniței. Oastea sa, compusă din șaizeci și șapte de mii de combatanți, fără a mai pune la socoteală auxiliarii, lucrătorii și servanții, aștepta în preajma orașului ; flota, care scăpase de un prim naufragiu, ancora în golf. Vreme de cincisprezece zile, vîntul, suflînd din Nord, reținea în port mulțimea de oameni și de bărci. Bastardul, dorind să cucerească Anglia cît mai grabnic, prin înfrîngerea lui Harold și a saxonilor, era mîhnit de această întîrziere, în timpul căreia ambarcațiunile se puteau avaria și armata să se disperseze. Pentru a obține un vînt favorabil, ordonă să se facă rugăciuni publice și porunci să se plimbe pe cîmpie racla sfîntului Valéry. E neîndoios că preafericitul nu-i iubea pe saxoni, căci, fără zăbavă, vîntul făcu cale întoarsă și flota putu să-și vadă de drum.

La un semn, patru sute de nave cu vele mari și mai mult de o mie de vase de transport părăsiră malul. Vasul, în care se afla ducele, era în frunte, purtînd în vîrful catargului drapelul de război, trimis de papă, și o cruce pe pavilion.

Pînzele erau de diferite culori și pe multe din ele se vedeau pictate cîte trei lei, însemnul Normandiei. La proră se afla o statuetă de copil, care ținea în mînă un arc întins, cu săgeata gata să-și ia zborul.

Plecarea avusese loc la 29 septembrie. Opt zile mai tîrziu, Wilhelm cuceri Anglia.

O rampă şerpuitoare urcă spre o poartă veche a oraşului, rămasă în picioare, flancată de două turle, fără creneluri, pe care înfloresc mici garoafe roşii. Una din cele două turle mai păstrează, sub buruieni şi flori sălbatice, coroana sa de meterez. O femeie seamănă varză la marginea ruinelor. Iarna, plouă cu pietre mari în grădină. Căsuţa ei, aşezată pe un vechi teren, are pereţii crăpaţi şi-ţi face impresia, la fiecare zdruncinătură, că se prăbuşeşte. Totuşi, această făptură cumsecade e plină de admiraţie faţă de poarta lui Wilhelm ; o iubeşte. „Sînt sigură că într-o zi mă va ucide, îmi spune ea, dar ce falnică e.“

După ce am străbătut o uliţă de ţară — cu case joase, acoperite de paie, ale căror ziduri văruite în albastru-deschis îi dau o înfăţişare veselă — ajungem la vîrful promontoriului Cornu. Aici se ridică o capelă pe jumătate ascunsă sub un pîlc de ulmi seculari. E o construcţie cu totul modernă, în stil roman, corcit. Dar zidurile de bolovani amestecaţi cu pietricele rotunjite de valurile mării par ca nişte table de şah şi amintesc, din pricina asta, de vechile edificii normande. Această capelă, denumită Saint-Valéry sau capela marinarilor, a luat locul unui edicul mai vechi şi adăposteşte mormîntul apostolului din Vimeu.

E un loc de pelerinaj, foarte des vizitat de marinari. Vreo patru sau cinci nave mici au şi fost atîrnate de bolta capelei celei noi de către pescarii care au supravieţuit naufragiilor. Aceşti

oameni de treabă şi-l închipuie pe Dumnezeu violent şi pueril, aşa cum sînt ei înşişi. Ei ştiu că e cumplit la mînie, dar că nu trebuie să-i porţi pică din pricina asta. Îi cîştigă prietenia făcîndu-i mici daruri. Îi aduc jucării ca să se amuze. E adevărat că jucăriile sînt jucării simbolice şi că navele de copii reprezintă arca pe care Domnul a salvat-o în chip atît de miraculos. Mă gîndesc că bunul şi sfîntul Valéry îşi ia şi el partea sa din aceste modeste daruri ; micile bărci sînt menite să-i placă, deoarece atunci cînd trăia pe lumea asta a fost prietenul luntraşilor de pe Somme.

Promontoriul Cornu e măreţ şi sălbatic, şi e plin de amintiri. Aici ar trebui să ne oprim. Aici, sub ulmii aceştia înalţi care freamătă la suflarea vîntului din larg, la poalele capelei marinarilor, la cîţiva paşi de vîrful avansat al promontoriului, de unde se zăresc la stînga falezele ţinutului Caux, la dreapta golful Somme-i, apoi coastele joase ale Picardie-i şi, drept în faţă, largul mării ; aici aş vrea să amintesc, în cîteva cuvinte, de omul puternic al zilelor de odinioară, care a lăsat, în trecerea sa pe aceste meleaguri o urmă atît de adîncă.

Istoria sfîntului Gualaric sau Valéry

Gualaric sau Walaric, căruia i s-a spus mai tîrziu Valéry, nu este originar din ţinutul maritim, unde două oraşe şi nenumărate biserici îi poartă numele. S-a născut într-o familie de ţărani săraci,

în provincia Auvergne. În copilărie a fost cioban, şi toată viaţa lui nu a avut drept bunuri decît o sapă pentru grădinărit. Dar a avut alte bogăţii : a simţurilor, a spiritului, a pietăţii.

A părăsit curînd locul natal, pentru a intra în slujba sfîntului episcop din Auxerre : Germain. Apoi a devenit monah în abaţia din Luxeuil, pe vremea cînd se afla sub înţeleapta cîrmuire a sfîntului Colomban din Irlanda. Totuşi, călugării scuturară jugul păstorului, şi sfîntul Colomban, alungat de oiţele sale, luă drumul exilului. Odată cu el, dispărură şi pietatea, şi modestia, şi sobrietatea din Luxeuil. Valéry, profund îndurerat, părăsi la rîndul său portul acesta salvator, devenit o capcană periculoasă, şi se hotărî să trăiască în singurătate, departe de mişei.

— Mă voi duce acolo unde va voi Dumnezeu să mă duc, declară el.

După cîteva zile se afla pe malul fluviului Somme, şi umblînd de-a lungul lui, ajunse la ţărmul mării. Sleit de puteri, se opri lîngă o fîntînă şi îşi scutură praful de pe încălţări. Pe acest praf s-a ridicat mai tîrziu oraşul Saint-Valéry.

O pădure deasă cobora atunci pînă la plaja mării, pădure în care mişunau iepurii. Ea ascundea smîrcurile în care se adăposteau nagîţi, becaţe, raţe şi lişiţe. Pescăruşii îşi depuneau ouăle pe piatra goală a ţărmului abrupt. Ţipătul ascuţit al bîtlanului şi vaietul fluierarului-gulerat se înălţau de pe prundişul gălbui, unde lebăda, gîsca sălbatică şi bodîrlăul, alungaţi de gheţuri, veneau să-şi petreacă iarna pe nisipurile marine. Puţini

oameni locuiau în aceste ţinuturi sălbatice : doar cîţiva bieţi luntraşi, care pescuiau la gura fluviului Somme, unde se afla peşte din belşug. Aceştia erau păgîni. Adorau arborii şi fîntînile, în zadar veniseră să-i evanghelizeze sfinţii Quentin, Mellon, Firmin, Loup, Leu şi, mai recent, sfîntul Berchund, episcop de Amiens. Credeau în ce crezuseră şi părinţii lor. Credeau în duhuri pămînteşti şi în sufletul lucrurilor.

Pe aceşti simpli pescari îi cuprindea o spaimă sacră de cîte ori pătrundeau în adîncul pădurilor ce acopereau pe atunci toată întinderea ţărmului. Peste tot vedeau zei rustici. La margine de izvoare, unde fremătau razele lunii, ei zăreau nimfe, zîne, femei miraculoase ; li se închinau şi le aduceau, tremurînd, ghirlande de flori. Credeau că aşa trebuie : să le iubească, au nu erau frumoase ?

E neîndoios că izvorul, din care cobora un şuvoi de-a lungul unei coaste înverzite, la care s-a oprit piosul Valéry, era unul din acele izvoare sacre, cărora oamenii aceştia le aduceau ofrande. Şuvoiul curge şi astăzi la poalele capelei, în partea dinspre golf. Ca în zilele de odinioară, apa e rece şi foarte limpede. Dar acum nu mai cîntă. Nu mai e liberă, aşa cum fusese pe vremea cînd era divinitate rustică. A fost întemniţată într-un bazin de piatră spre care cobori pe mai multe trepte. Pe vremea sfîntului Valéry era o nimfă. Nici o mînă n-o putea prinde, o zbughea mereu sub sălcii. Asemenea multor pîraie din văile ţinutului, forma din loc în loc mici lacuri, în care dormita, pe un pat plutitor de frunze verzi, cîte o palidă floare de

nufăr. Aici, în preajma acestor izvoare din păduri, s-au refugiat ultimele nimfe, alungate de episcopi. Aceste zeițe rustice erau urmărite fără milă. Un articol din ordonanțele regelui Hildebert glăsuia : „Acela care aduce jertfe izvoarelor, arborilor și pietrelor va fi anatemizat".

Valéry socoti locul acesta prielnic scopurilor sale. Obținuse de la regele francilor permisiunea de a se stabili în orice loc al regatului unde îi va plăcea să locuiască. Cu propriile sale mîini își construi o chilie, consacrîndu-se rugăciunilor și meditațiilor. I se atașară cîțiva discipoli, dornici să ducă aceeași viață, nutrindu-se din pioasele sale pilde. Aceștia își făcură cîte o chilie în apropierea lui, la extremitatea pădurii, pe marginea unei rîpe care dădea în mare.

Episcopul Berchund, după cum se spune, venea să-și petreacă în fiecare an sfîntul post al Paștelui în locul acesta singuratic.

Valéry — după cît putem ghici din trăsăturile sale sufletești zugrăvite de pana timidă și stîngace a pioșilor lui istorici — era plin de forță și, în același timp, de blîndețe. Se povestesc despre el fapte izvorîte din bunătatea inimii, rare în viața aspră a apostolilor din barbarul occident. Se spune că — întocmai ca Francisc din Assisi mai tîrziu — își revărsa preaplinul sufletului pînă și asupra bietelor animale. Păsările veneau să-i mănînce din palmă.

— Copiii mei, le spunea învățăceilor săi, nu le faceți nici un rău, lăsați-le să se îndestuleze cu fărîmiturile pîinii voastre.

Însă împotriva nimfelor din păduri și din preajma izvoarelor, sfîntul își îndrepta cumplita-i mînie. Nimfele nu aveau, totuși, nici o vină. Vor fi venit păcătoasele și sătencele, pe ascuns, să le roage să dea naștere la copii frumoși. Dar ce rău era în asta ? Aceste nimfe, aceste zeițe, aceste femei erau drăguțe și aduceau un pic de grație în adîncul inimilor rustice. Erau niște divinități foarte mărunte cu care oamenii de rînd se puteau ușor împăca. Dar sfîntul Valéry le considera niște demoni periculoși, și se hotărî să-i distrugă. Ca să izbîndească, părăsi viața de meditație, atît de plăcută inimii sale rănite, și străbătu ținutul, ținînd predici păgînilor și purtînd Evanghelia din sat în sat.

Într-o bună zi, trecînd prin apropierea orașului Eu, văzu un copac de ale cărui ramuri atîrnau statuiete din lut prinse cu panglici roșii. Icoanele reprezentau Iubirea, pe zeul Hercule și maici. Maicile erau foarte venerate în toată Galia occidentală. Olarii nu încetau să modeleze figurile acestor zeițe din care se mai găsește încă un mare număr în pămînt, fie pe țărmul Oceanului, fie pe malurile fluviilor, de la Somme pînă la Loara. Deseori sînt îngemănate, și două maici stau una lîngă alta, ținînd fiecare cîte un copil în brațe. Alteori, nu există decît o singură maică și, țăranii care o descoperă în timp ce muncesc la cîmp, o iau drept Fecioara Maria. Dar nu-i decît un idol de-al păgînilor.

Pe sfîntul Valéry îl supăra ceea ce vedea și se gîndea în sinea lui : „De crengile acestor copaci

atîrnă demonii ca nişte fructe primejdioase".

Apoi ridică toporişca pe care o purta la brîu şi, ajutat fiind şi de călugărul Valdolène care-l însoţea, doborî copacul cu icoanele sfinte, adăpostite printre frunzarele sale. Cînd oamenii de prin partea locului văzură zăcînd la pămînt arborele-zeu, încărcat cu mulţimea de daruri, şi seva sa sîngerînd pe trunchiul mutilat, fură copleşiţi de durere şi cuprinşi de o mare spaimă. Iar atunci cînd sfîntul Valéry le strigă : „Eu am răsturnat copacul pe care voi l-aţi adorat în mod nelegiuit", se aruncară asupra lui şi-l ameninţară că-l vor doborî şi pe el aşa cum a doborît dînsul domul cel verde.

Atunci apostolul întinse braţele şi spuse :

— Dacă Domnul vrea să mor, facă-se voia Domnului.

Fie că oamenii au simţit că are ceva sfînt în el, fie din cu totul alte motive, l-au lăsat să plece în pace.

Dar el voi să rămînă printre ei ca să le predice Evanghelia. Căci, drept era să le dea un alt Dumnezeu în schimbul celor pe care li le luase, căci e o mare cruzime să nimiceşti speranţa din sufletul omului. Apoi, după ce-şi termină pioasa-i misiune, Valéry se întoarse în singurătatea pe care şi-o alesese. Munca apostolatului său era adesea anevoioasă. Într-o zi de iarnă, spune biograful, pe cînd acest prieten al Domnului se întorcea pe jos dintr-un loc denumit Cayeux, la mănăstirea sa, din pricina frigului prea aspru, se

opri întîmplător la casa unui preot ca să se mai încălzească. Acesta, împreună cu vizitatorii aflaţi la el, care ar fi trebuit să primească un asemenea oaspete cu toată cuviinţa, începură, dimpotrivă — laolaltă cu judecătorul de prin partea locului — să arunce împotrivă-i nişte cuvinte nelalocul lor şi neruşinate. Credincios obiceiului său de a aşterne peste plăgile purulente şi respingătoare leacul izbăvitor al cuvîntului divin, încercă să-i dojenească, spunîndu-le :

— Fiii mei, n-aţi văzut în Evanghelie că în ziua judecăţii de apoi veţi avea a răspunde pentru orice vorbă deşartă ?

Dar ei, dispreţuindu-i dojana, îşi înteţiră batjocurile grosolane şi impudice. Atunci el, scuturîndu-şi praful de pe încălţări, le zise :

— Din pricina frigului, am intrat să-mi încălzesc puţin trupul ostenit. Dar cuvintele voastre vrednice de ocară mă silesc să plec şi mai îngheţat decît înainte.

Şi ieşi din casă.

Povestea aceasta, privită de la distanţă, parcă n-ar avea nici un rost. Aici însă, pe ţarina unde s-a născut şi al cărei dor l-a păstrat, o găsesc plină de savoare şi respir cu plăcere mireasma ei sălbatică.

În anul 622, plin de zile şi opere de binefacere, într-o zi de decembrie, Gualaric, căruia i se mai zicea şi Valéry, se sculă dis-de-dimineaţă din patul lui de frunziş uscat şi-i duse pe ucenicii săi pînă la ulmul înconjurat de mărăcini, la rădăcina căruia avea obiceiul să-şi facă rugăciunea : acolo,

înfigînd două bețe în pămînt, însemnă un loc de lungimea corpului său și zise :

— Atunci cînd se va face voia Domnului și nu voi mai pribegi pe pămînt, aici să mă îngropați.

Așa obișnuiau sfinții gali : să-și aleagă ei singuri locul de mormînt. În ținutul Tréguier, sfîntul Renan, neexprimîndu-și voința în această privință înainte de a muri, discipolii i-au așezat trupul într-un car tras de boi și au lăsat boii să meargă în voie : a fost îngropat în locul în care s-au oprit de la sine.

Sfîntul Valéry și-a dat obștescul sfîrșit în duminica ce a urmat zilei cînd și-a ales singur culcușul de veci. I s-a respectat întocmai voința ; la înhumarea preafericitului a slujit episcopul Berchund.

Dar istoria unui sfînt nu se termină cu moartea și înmormîntarea lui. Ea continuă în mod obișnuit cu relatarea minunilor săvîrșite pe mormîntul său. Am văzut că Wilhelm-Bastardul a poruncit să fie plimbată racla sfîntului Valéry pînă la obținerea unui vînt favorabil. Optzeci de ani mai tîrziu, trăia un conte de Flandra, pre nume Arnould, supranumit Piosul. Avea o neclintită credință în virtutea sfinților și o venerație deosebită pentru moaștele preafericitului Valéry. Ceea ce dovedi din plin, năvălind cu oastea lui în orașul sfîntului Valéry, masacrînd pe locuitori și devastînd abația ca să poată pune mîna pe relicvele preasfîntului. După care le-a transpor-

tat în comitatul său împreună cu oasele sfîntului Riquier, pe care le-a luat cu sine în același timp, convins fiind că și-a asigurat astfel protecția divină, într-atît de puternică îi era credința.

În vremea aceea, Hugues Capet era conte de Franța. Într-o zi, pe cînd adormise într-o grotă, i s-au înfățișat în vis două personaje îmbrăcate în veșminte albe.

— Sînt sfîntul abate Valéry, spuse primul. Înainte de moarte locuiam pe țărmul mării. Oasele mele și ale sfîntului Riquier, aici de față, au fost răpite și acum sînt captive pe pămînt străin ; dar a sosit vremea să fie readuse în locurile în care am viețuit. După ce, cu ajutorul Domnului, mă voi vedea iar în vechiul meu mormînt, îți prezic că vei fi rege, și că neamul tău va purta coroana peste șapte secole.

Zise și se făcu nevăzut, împreună cu tovarășul său. Contele Hugues îi ceru lui Arnould Piosul să-i dea înapoi prețioasele relicve, ca să le restituie abației Sfîntul Valéry și să devină astfel rege.

Făgăduiala preafericitului se adeveri. Dar unii autori cred că profeția a fost născocită abia după ce-au avut loc evenimentele istorice.

Pentru a termina cu zugrăvirea acestui tablou poetic, aș mai avea și alte minuni de povestit. Dar e timpul să-mi amintesc că nu sînt hagiograf. Dacă sub bătrînii ulmi ai promontoriului Cornu, am desenat cît m-am priceput mai bine figura

marelui apostol din Vimeu, am făcut-o pentru că această figură seamănă, în trăsăturile sale esențiale, cu oricare din vechii predicatori evanghelici ai galilor. Şi de aceea ar trebui să fie luată în considerație cu toată atenția de către toți acei care se interesează de istoria patriei noastre.

Călugări şi coloni, ei au frămîntat cu mîinile lor aspre şi pămîntul pe care trăim, şi sufletele vechilor locuitori ; ei au lăsat în solul Franței urme de neşters. Nu ne este indiferentă existența acestor apostoli. Le datorăm ceva. Au rămas în patrimoniul fiecăruia dintre noi cîteva părticele din bunurile pe care le-au lăsat moştenire strămoşilor noştri. Ei au luptat împotriva barbarilor cu o energie feroce. Au desțelenit pămîntul ; i-au învățat pe sălbaticii noştri străbuni primele modalități ale artei de a trăi şi le-au insuflat mari speranțe.

— Dar, veți spune voi, au ucis, vai ! duhurile pădurilor şi ale munților. Sfîntul Valéry cel bun a omorît nimfa izvoarelor. Păcat !

— Da, mare păcat. Dar nu vă mai necăjiți. Am să vă spun ceva în şoaptă : n-a pierit nici cea mai mică zeitate din pricina acestor pioase personaje. Sfîntul Valéry n-a ucis nici o nimfă, căci demonii cei buni pe care îi alunga dintr-un copac treceau într-altul. Duhurile, nimfele, zeițele se ascund uneori, dar nu mor niciodată. Înfruntă sfeştocul sfinților.

Am citit într-o carte voluminoasă că, după moartea sfîntului Valéry, locuitorii din golful Somme au recăzut în idolatrie. Vedeau din nou

apariţii misterioase în preajma izvoarelor, şi au revenit la dragostea lor dintîi. Atîta timp cît vor exista păduri, pajişti, munţi, lacuri şi rîuri, atîta timp cît ceaţa alburie a dimineţii se va ridica deasupra apelor, vor exista nimfe şi driade, vor exista zîne. Ele sînt frumuseţea lumii : de aceea nu vor dispare niciodată.

Iată, se lasă noaptea peste acoperişuri. Un farmec tihnit, trist şi încîntător învăluie lucrurile şi sufletele. Palide siluete plutesc sub clarul lunii. Sînt nimfele care vin să cînte în cor şi să danseze, să intoneze imnuri de dragoste în jurul mormîntului sfîntului Valéry cel bun.

Saint-Valéry-pe-Somme
14 august

Sîntem într-un ţinut aspru. Marea e gălbuie ; abia dacă devine ceva mai albastră, departe, şi asta rareori în larg. Pădurile dese de pe ţărm sînt sumbre. Ce cenuşiu şi ploios e cerul ! Apa nu surîde şi nici o adiere nu mîngîie. Golful acesta în care intră vîntul de nord odată cu goeletele norvegiene încărcate de scînduri şi fier brut, golful Saint-Valéry nu le place străinilor. Şi pentru asta oamenii de prin partea locului îl iubesc. Aici ai marea, aici sînt marinarii ; aici vezi acel du-te-vino din micile porturi comerciale şi din golfurile pline de peşte. Aici trăieşti în mijlocul pescarilor. Sînt oameni simpli, oameni de treabă. Ei stau în cartierul Courgain. Numele i se potriveşte de minune,

spun oamenii de pe aceste meleaguri, căci cei care locuiesc acolo nu cîştigă mare lucru. Courgain se întinde în spatele străzii de la Ferté, de-a lungul unei rampe destul de primitive. Căsuţele, care ar părea nişte jucării, dacă ar fi ceva mai noi, se îndeasă una într-alta, desigur ca să nu le sufle vîntul. La toate uşile vezi cîte un cap drăguţ şi mînjit de copil şi, ici-colo, la soare, cîte un bătrînel care repară un năvod, sau cîte o femeie care coase la geam, după oala cu muşcate de pe pervaz. Mi se spune că populaţia are mult de îndurat în clipa de faţă.

E ruinată de pescăriile străine care aruncă din belşug peşte pe pieţele noastre. Oamenii aceştia simpli n-au alte arme în lupta pentru existenţă decît barca şi plasa. Sînt nişte copii mari care cunosc toate vicleniile peştilor, dar nu le cunosc pe ale oamenilor. Cînd îi vezi, simţi pentru ei simpatie şi prietenie. Viaţa îi roade aşa cum timpul roade pietrele, fără să ajungă pînă la inimă. Nici bătrîneţea nu-i face zgîrciţi. Se ajută unii pe alţii. Sînt singurii săraci care nu se ocolesc între ei. Tocmai văd trecînd pe sub fereastra mea un veteran al ţinutului. Seamănă cu moş Corot. E îmbrăcat curat ; poartă un ineluş de aur la ureche. Sarea mării i-a tăbăcit pielea ; greutatea năvodului l-a gîrbovit.

Văzîndu-l, nu m-am putut feri de-o amintire. Repet în sinea mea epitaful pe care o poetesă greacă l-a făcut — pe vremea muzelor — unui biet pescar din Lesbos. Are puţine cuvinte. Stilul

auster şi pur al versurilor atestă originea sa antică. Traduc literal distihul funerar :

Aici e mormîntul pescarului Pelagon.
Vintirul şi plasa săpate în piatră
sînt monumente din aspra lui viaţă.

Aşa grăit-a, în senina ei compătimire, această muză greacă, care nu plînge, pentru că lacrimile i-ar strica frumuseţea. Bătrînul Pelagon îşi arunca plasele la poalele albelor promontorii. În timpul grelelor sale munci, îl văzuse pe uncheşul mărilor, îngrozitorul Proteu, ridicîndu-se din sînul valurilor ca un nor. Poate că auzise sirenele cîntînd în marea albastră. Canalul Mînecii nu are sirene pe nisipurile sale primejdioase. Albul Proteu nu mai rătăceşte la poalele falezelor abrupte. Dar bătrînul lup de mare, care trece în acest moment pe chei, a văzut sufletele naufragiaţilor zburînd ca pescăruşii peste crestele talazurilor ; a văzut focuri cereşti pe pămînt, şi poate că i s-a arătat şi Maica Precista în negura oceanului. Vai ! după cîte osteneli i-a surîs cerul ! Astăzi, ca şi pe vremea lui Sapho, barca şi năvodul sînt monumentele unei vieţi aspre.

Ieri un copil de unsprezece ani s-a înecat în golf. Originar din Cayeux. Cayeux este un port de pescari la trei leghe de Saint-Valéry. Portul este lipsit de apărare în faţa vînturilor din vest şi nord-vest — care suflau odinioară atîta nisip pe străzi că te înfundai pînă la genunchi. Astăzi pietrişul pe care marea l-a îngrămădit pe ţărm

formează un dig natural şi proteguieşte casele, ca şi o bună parte a ogoarelor. Aici preasfîntul Valéry era să moară de osteneală şi de frig, şi a bătut la uşa unei case în care un preot se încălzea în tovărăşia unui judecător. Viaţa nu-i uşoară pentru nimeni. Sărmana familie de care vorbesc a suferit îngrozitor. I-au murit mai mulţi copii. Unul din ei, printr-o întîmplare de neînţeles, s-a înecat într-o putină. Cînd tatăl şi mama veniră să se stabilească la Saint-Valéry, din nouă copii cîţi avuseseră nu-l mai aveau decît pe acela care a murit ieri, şi pe cel mai în vîrstă care a fost luat în armată. Mama, crezînd cu îndărătnicie în nefericirea ei şi socotind că viitorul va avea înfăţişarea tot atît de întunecată ca şi trecutul, exclama înspăimîntată, în fiece zi :

— Ştiu că se va îneca şi el, ca toţi ceilalţi.

Asemenea accidente sînt rare la Saint-Valéry. Golful şi bancurile de nisip abia dacă fac o victimă sau două pe an. Totuşi, biata mamă îşi plîngea dinainte feciorul, în fiecare zi.

Vineri, la ora patru, pornise singur în barcă, deşi părinţii îl opriseră. S-a înecat pe o vreme cu soare strălucitor, cînd marea era calmă, chiar în faţa casei, unde îl aştepta mamă-sa. Mareea a adus la ţărm barca şi hainele. Timp de opt ore, părinţii au stat cu ochii pironiţi la apele liniştite care acopereau leşul fiului lor. În sfîrşit, la miezul nopţii, după ce marea se retrăsese, vreo cincisprezece sau douăzeci de pescari se împrăştiară, cu lanternele, prin nisipuri, în căutarea corpului. Îl

găsiră într-o groapă. Crabii îi mîncaseră o ureche și-i ciupiseră obrazul.

Astăzi a fost dus micul sicriu într-un giulgiu alb, la biserica cea veche, care domină marea. Femeile din Cayeux împreună cu părinții copilului mort erau în fruntea cortegiului ; purtau șube negre, portul obișnuit de odinioară al tuturor femeilor din Picardia și Flandra. Cum mergeau astfel, pe drumul plin de hîrtoape ce duce la biserică, semănau cu acele femei sfinte pe care le pictau maeștrii flamanzi, la poalele Calvarului, avînd modelele sub ochii lor. Aceste șube mari au rămas moștenire de la mame la fiice, și unele din ele au văzut, poate, mai mult de un secol de umile dureri. Tinerele de azi din Saint-Valéry se uită cu dispreț la acest veșmînt tradițional. Ele poartă, la zile mari, pălării după moda pariziană și se cred grozave în mantourile lor garnisite cu mărgele de jad, pe care își încrucișează mîinile înroșite.

Cortegiul intră sub vechiul pridvor și slujba morților începu. În spatele sicriului — acoperit cu postav alb, ale cărui lente le țineau patru băieți, țepeni în îmbrăcămintea lor de postav gros și negru — tata și mama se țineau de braț. Bărbatul nu mai plîngea. Dar se vedea că i-au curs multe lacrimi pe pielea arămie a obrajilor. Cu capul dat pe spate, suspina. Suspinele îi scuturau lunga barbă cenușie și umerii înalți. Gura lui căpăta parcă un zîmbet fals, îngrozitor la privit. Se clătina tot timpul ca un om beat și adăuga, la cîntările de psalmi și rugăciunile preotului oficiant, un vaiet ușor, repetat și molcom ca o arie din acele cîn-

tece cu care mamele își adorm copilașii. Era doar ca un murmur, dar umplea toată biserica. Iar ea, mama, dreaptă, nemișcată, mută în străvechea ei șubă, își trăsese gluga pînă la bărbie și, sub vălul acesta, se lăsa în voia durerii.

După slujba morților, cortegiul se îndreptă spre Cayeux. Aici, unde sufla vîntul mării, voiau să se odihnească băiatul lor. Își închipuie cumva că pămîntul acesta, atît de aspru cu cei vii, va fi mai îndurător cu morții ? Sau mai curînd dragostea duioasă pentru acest ținut dur, unde s-au născut, îi îndeamnă să-i aducă astăzi tot ce au mai scump ? Am văzut apoi cum încet-încet, pîlcul s-a risipit pe drumul bolovănos. În ce mă privește, n-am contemplat niciodată un asemenea spectacol, atît de măreț. Deoarece nu-i nimic mai măreț pe lumea asta decît durerea. În oraș, ea se ascunde. Aici am văzut-o în plin soare, pe o colină care semăna cu Calvarul.

În duminica asta străzile sînt împodobite. Se sărbătorește orașul. Afișe mari, galbene, anunță regatele organizate sub patronajul Yacht-Clubului din Franța. Vor concura nave din Saint-Valéry și Cayeux. Pe chei s-au ridicat tribune împodobite cu stemele orașelor rivale. Locuitorii, îmbrăcați în negru, se grupează în jurul ofițerilor municipali. La ora unsprezece și jumătate, o lovitură de tun vestește începerea serbării nautice. Din țeava tunului se înalță spre cer, în atmosfera calmă, o trîmbă albă de fum. Lumea se teme că, din pricina lipsei vîntului, pînzele navelor vor rămîne nemișcate. Dar, pe cînd iahturile și cliperele manevrează,

o briză bunicică începe să bată din direcţia nord-vest, şi navele de pescuit din Saint-Valéry şi Crotoy se aliniază, ca atunci cînd e vreme prielnică. Ele sînt obişnuite cu tot felul de intemperii. În fiece zi, o pornesc cînd marea e în reflux. Vor întinde năvodurile pe bancurile care se văd în depărtare apărînd la suprafaţă pe măsură ce scade apa, formînd insuliţe galbene în marea verde sau albastră. Pescuiesc crevete cenuşii care se găsesc din abundenţă pe aceste bancuri dintre limba de pămînt denumită Hourdel şi dunele de la Saint-Quentin. Aceste nave mici însufleţesc golful ; ele sînt viaţa lui, prin urmare bucuria lui. Valurile le readuc la ţărm. E o plăcere să distingi de departe culoarea pînzelor lor cenuşii, albe sau negre, atunci cînd se întorc toate deodată, sosind ca un stol de păsări.

16—18 august

La şcoala de fete azi s-au distribuit premiile. La ieşire, ne întîmpină o vijelie. Cununile de laur şi frunzele de stejar, din pricina ploii, îşi pierd din culoare, care se prelinge pe fruntea şi obrajii fetiţelor, făcîndu-le îngrozitor de livide. Sărutîndu-şi părinţii înduioşaţi, le dăruiesc aceeaşi culoare. Toată lumea e verde.

Există la Saint-Valéry două şcoli comunale de fete conduse de „surorile Providenţei“. Augustinele au un pension particular în oraş. Nu există nici o şcoală laică de fete.

Şi, dimpotrivă, nu există şcoală religioasă pentru băieţi. Cele două şcoli comunale de băieţi au fost laicizate nu de mult. „Fraţii“ nu au deschis nici o şcoală particulară. Ei s-au retras din oraş, spulberînd astfel speranţele secrete ale celor de la municipalitate, care-şi închipuiseră că prin angajarea unui institutor laic se va stîrni o fecundă emulaţie între învăţămîntul municipal şi cel particular.

Cît despre învăţămîntul obligatoriu, n-a avut aici nici un rezultat practic. Mizeria constituie o mare forţă. Ce poate să facă legea împotriva ei ? Cum să împiedici nişte puşti care mor de foame să fure cartofi în loc să înveţe ? Am auzit dezbaterea de la Senat în jurul învăţămîntului obligatoriu. A fost o discuţie solemnă. Şi a rezultat o lege măreaţă. Dar acum îmi dau seama cît de greu e să impui această lege unor copilaşi nefericiţi care nu au nici măcar pantaloni să tragă pe ei ca să se ducă la şcoală.

Generoasa grijă de azi de a da învăţătură copiilor nu era atît de străină de preocupările strămoşilor noştri, aşa cum se crede de obicei. Am găsit în această privinţă o nouă dovadă în registrul-copier de scrisori şi în ordonanţele relative la oraşul Saint-Valéry, păstrate în arhiva primăriei, şi pe care domnul Vanier, consilier municipal, ni le-a pus la dispoziţie. În registrul acesta se află o scrisoare pe care cardinalul de Bourbon, guvernator la Vimeu, a redactat-o pe la 1536 — adresînd-o „scumpilor şi preaiubiţilor“ primar şi magistraţi municipali din Saint-Valéry, — privind

şcolile din oraş. Le reaminteşte că înţelege să-şi păstreze „dreptul de şcolarizare" care-i revine. Vrea ca şcolile să fie „prevăzute cu oameni respectabili şi de litere". Şi nu mai pretinde nimic altceva. Dacă persoana pe care i-o propune „magistratura municipală" corespunde, el o acceptă. „Deoarece, adăugă el, doresc prin excelenţă ca ai voştri copii să fie instruiţi cum se cuvine, căci acesta e un bun public al vostru".

Registrul, pe care îl am acum sub ochi şi care îmbrăţişează prima jumătate a secolului al XVI-lea, conţine o foarte curioasă ordonanţă, datînd din 1533, referitoare la „păcatul de adulter". Am s-o reproduc în întregime. Dar trebuie mai întîi să reamintesc că, în secolul al XVI-lea, Saint-Valéry era un port de cabotaj foarte important. Dacă oraşul a fost de vreo douăzeci de ori ruinat de războaie, golful a rămas un izvor permanent de bunuri. La acea epocă, în care navigaţia născîndă — deja îndrăzneaţă, graţie descoperirii busolei — şi comerţul, la primul său avînt, făceau să se reverse belşugul pe coastele noastre, se poate spune că marea era de aur. Îmbogăţindu-se, locuitorii din Saint-Valéry se grăbeau să se bucure de avutul lor şi desfăşurau un lux nebănuit de vitejii apărători de odinioară ai fortăreţei împotriva englezilor. Doamnele purtau stofe şi blănuri aduse din India sau America, mătăsuri, strălucitoare veşminte de lînă. Împodobite astfel, bărbaţii le găseau mai drăguţe. Şi le iubeau mult, iar ele se lăsau iubite. Aşa încît moravurile deveniseră foarte libere în oraşul

care astăzi e atît de simplu, de grav, de modest. De aceea municipalitatea a emis în 1533 următoarea ordonanță.

Reproduc cu fidelitate textul original, așa cum l-am găsit în registrul care mi-a fost încredințat cu atîta bunăvoință :

„Luînd în considerațiune atît dreptul ecleziastic cît și cel mirean, precum și împrejurarea că Domnului Nostru Isus Cristos i se aduc zilnic, în această parohie, jigniri, prin multele crime și vicii fără de margini, care se comit aici, și mai cu osebire prin păcatul adulterului săvîrșit de mai multe persoane, bărbați și femei măritate, toate faptele fiind publice și vădite. Că pentru aceste crime și rușinoase păcate, fiind amenințați de mînia lui Dumnezeu, am căzut de acord și am hotărît atît noi, monseniorul judecător ecleziastic cît și noi, bailivii și primarul orașului, ca să se vestească tuturor, atît în biserică cît și în locuri publice, ca nici un bărbat și nici o femeie măritată să nu mai comită vreun adulter sub pedeapsa de a fi agățați de un levier deasupra unuia din rezervoarele de apă ale orașului și cufundați cu capul și cu trupul. Să se știe că, cei care s-au făcut vinovați pentru întîia oară de adulter sau acei care vor fi găsiți într-un loc în care s-ar fi putut face vinovați de un asemenea viciu, vor fi cufundați de trei ori în rezervorul de apă și vor plăti șaizeci de gologani, bătuți la Paris, drept amendă, care bani vor fi dați săracilor, precum și denunțătorilor și acuzatorilor unor asemenea crime. Iar pen-

tru a doua oară, vor fi biciuiţi pe la răspîntiile oraşului de mîna călăului şi alungaţi din zisul oraş şi parohia lor, iar bunurile le vor fi confiscate, în speranţa că prin asemenea pedepse mînia Domnului Nostru se va potoli".

Ar fi poate necesar să precizez ce este acela un *levier*, de care se agăţau victimele pasiunilor amoroase. Un levier este, în limbajul din Picardia, o pîrghie care serveşte ca să pună în mişcare pistonul pompei de pe vase. Cît despre „rezervoarele" oraşului, sînt nişte cisterne mari. Magistraţii din Saint-Valéry pedepseau prin cufundare în apă aceleaşi „păcate" pe care Dante le-a văzut pedepsite în infern cu suflul vîntului. Cisterna care servea pentru pedepsirea celor vinovaţi de păcate trupeşti se mai vede şi azi lîngă poarta Wilhelm. De curînd s-a scos apa din ea. Municipalitatea a hotărît ca rezervorul să fie conservat ca monument istoric.

Serbarea comunală de la 15 august a atras cîţiva actori de bîlci care s-au instalat în mica piaţă des Pilotes. Somnambule şi ghicitoare şi-au deshămat trăsura înzestrată cu un pat alb. A venit şi femeia sălbatică. O pictură ce se desfăşoară de-a lungul întregii baraci o reprezintă devorînd carnea, care palpită încă, a unui alb. În realitate, femeia sălbatică este o fată care a fost văcsuită ca o gheată şi care păstrează, sub stratul de cremă, înfăţişarea ei candidă şi nevinovată. Are ochi albaştri, de o blîndeţe nedezminţită nici o clipă. E imaginea vie a fragilităţii, a suferinţei înăbuşite şi

a resemnării, şi face pe femeia antropofagă ! E un exemplu grăitor al dezordinei care domneşte pe pămînt.

Flaşneta de la căluşei sforăie toată seara în piaţa des Pilotes, şi ariile ei de la balurile de mahala se amestecă cu zgomotul valurilor care se izbesc de ţărm. Căluşeii, pe care s-au năpustit drăguţele domnişoare din Paris şi micii pescari zdrenţăroşi, se învîrtesc fără oprire.

Am meditat îndelung asupra căluşeilor. Aş vrea să-i studiez metodic. Dar mă înspăimîntă măreţia subiectului. Mai întîi mă împiedic de o mare dificultate. Dacă te străduieşti să defineşti feluritele senzaţii care afectează în mod dureros organismul uman, poţi spera că ai să reuşeşti. Cînd spunem, de pildă, că o durere este ascuţită sau surdă, că te pătrunde sau te înjunghie, ne facem destul de bine înţeleşi. Şi dimpotrivă, încercăm o greutate pe care n-o putem depăşi, cînd vrem să redăm în cuvinte senzaţii plăcute ; chiar şi acelea care rezultă din jocul firesc al organelor, care sînt deci obişnuite şi frecvente, scapă aproximaţiilor limbajului articulat. A spune că aceste senzaţii sînt vii sau agreabile înseamnă a nu spune nimic ; termenii, foarte des folosiţi, ca : „delicios“, „nespus de plăcut“, sînt vagi. S-ar părea deci că pentru corpul nostru plăcerea este mai puţin distinctă decît durerea. Din această pricină, desigur, mi-am pierdut speranţa de a reda în mod foarte sensibil, numai prin mijlocul vorbirii, plăcerea pe care o procură căluşeii. E cert, totuşi, că ei produc o mare plă-

cere. Din cercul lor, în continuă mişcare, izbucnesc adesea ţipete de voluptate, care străpung larma orgii şi a tromboanelor. Abia a pornit mecanismul, şi numai după cîteva învîrtituri nu vezi decît ochi scăldaţi în lacrimi de plăcere, buze umede, capete leşinate. Pe feţele tinerelor femei se aşterne expresia pe care sculptorii antici o dădeau bacantelor. Mai puţin pricepuţi în tainele voluptăţii, copiii mici, ţepeni şi cu obrajii îmbujoraţi, stau gravi, pradă parcă unui zeu necunoscut. Nu vorbesc de cei cărora li se face rău. Sînt şi din aceştia. Dar sînt cazuri particulare. Eu mă opresc la general. Mari şi mici, încearcă un sentiment delicios, deşi vag.

În căluşei, pe tobogan, în scrînciob, toţi sînt clătinaţi, scuturaţi, agitaţi, întreaga lor fiinţă vibrează, sîngele curge mai repede ; le pare mult mai bine că trăiesc. Îi bucură jocul facil al organelor, suspină, răsuflă ; mîngîieri invizibile, mîngîieri interioare îi fac să tresară : sînt fericiţi.

Căluşeii vor dura cît omenirea, pentru că răspund unui instinct profund din anii copilăriei şi ai adolescenţei, dorinţei de mişcare, nevoii de a se ameţi, unei pofte ascunse de a fi dus, legănat, transportat, pe care o încearcă fiecare în unele clipe din copilărie, în clipele de nevinovăţie. Mai tîrziu ne temem de aceste maşini ale mişcării ; ne e frică de cel mai mic şoc, ca nu cumva să trezească în noi vreo suferinţă amorţită. Dar în epoca divină a căluşeilor, orice zguduire trezeşte o voluptate.

Saint-Valéry,
22 august

Astăzi am văzut de la fereastra mea celebrîndu-se sfinţirea unei nave. Era o mică şalupă de pescuit. La catarg flutura pavilionul francez. Se vedea, la bord, pe o faţă de masă albă, o torţă, o sticlă de vin şi pahare. Un preot, precedat de un ţîrcovnic, intră în ambarcaţiune ca s-o binecuvînteze. Un dascăl şi un ministrant au luat loc în spatele lui, după care veneau patronul şalupei şi nevastă-sa. Aceşti doi oameni de treabă păstrau, în sărăcăcioasele lor veşminte de sărbătoare, o rigiditate simplă şi o gravitate naivă. Nici unul din ei nu mai era tînăr. Arşi de soare şi înăspriţi de muncă, îţi aduceau aminte, prin severa simplitate a atitudinii, de statuile vechilor evuri. Preotul luă de pe o tavă, pe care i-o întinse ministrantul, un pumn de sare şi unul de grîu, şi le împrăştie în barcă, semănînd astfel forţa şi abundenţa. Apoi, muie în apa sfinţită o ramură de merişor — imaginea crenguţei pe care porumbelul a adus-o în arcă —, stropi barca şi, spunîndu-i pe nume, o sfinţi.

Dascălul intonă atunci un *Te Deum.* Cîntă apoi psalmul 106 şi *Ave Maria stella.* După ce termină, nevasta pescarului tăie tortul care fusese sfinţit odată cu barca ; turnă vin în pahare şi îl pofti pe preot şi pe ceilalţi participanţi să bea şi să mănînce.

E un obicei ca, la sfinţirea vaselor mari, să se spargă pe etravă o sticlă plină cu vin. Obiceiul

acesta nu-i respectat de bieţii proprietari ai micilor nave de pescuit. Ei spun că-i mai bine să bei vinul decît să-l verşi. L-am întrebat pe un marinar bătrîn ce semnificaţie are spargerea unei sticle pline. Mi-a răspuns rîzînd că etrava alunecă mai bine pe apa mării dacă a fost mai întîi bine stropită. Apoi, reluîndu-şi obişnuita gravitate, a adăugat :

— E semn rău cînd sticla nu se sparge. Acum vreo zece ani am fost la sfinţirea unei nave mari. Sticla a alunecat pe etravă şi nu s-a spart. Vasul s-a pierdut la prima călătorie.

Şi de ce se sparge o sticlă înainte de a lansa un vapor la apă ? De ce ? Pentru acelaşi motiv care l-a făcut pe Policrat să-şi arunce inelul în mare : pentru a-i da şi nenorocului partea sa. I se spune nenorocului : „Poftim, ia ce-ţi dau. Şi cu asta trebuie să te mulţumeşti. Primeşte vinul, dar să nu mai ceri nimic altceva". Tot astfel, evreii credincioşi veechilor tradiţii sparg o ceaşcă la ceremonia căsătoriei. E o şiretenie de copil şi de primitiv, isteţimea omului sărman care vrea să întreacă în viclenie destinul.

Eu, 23 august

Urcînd pe înălţimea colinei Saint-Laurent, ne apare deodată oraşul Eu, lungit alene în patul adînc al văii. Cu acoperişurile sale ţuguiate, cu străzile întortocheate şi clopotniţa de cherestea a elegantei sale biserici, Eu e un oraş fermecător.

Îl contemplăm într-un fel de extaz. Cînd vezi un oraş drăguţ, în linie dreaptă, ai în faţa ta un spectacol care te absoarbe şi te emoţionează, în care ţi se desfată sufletul. Odată cu fumul acoperişurilor se ridică la cer şi gîndurile oamenilor. Unele triste, altele vesele ; dar ele se amestecă, şi toate laolaltă îţi inspiră o tristeţe surîzătoare, mai plăcută chiar decît veselia. Te pierzi în reflecţii.

Casele acestea, atît de mici în lumina soarelui încît, dacă întind o singură mînă, le acopăr pe toate, au cunoscut veacuri de-a rîndul iubirea şi ura, plăceri şi suferinţe. Ele adăpostesc secrete îngrozitoare, ştiu multe despre viaţă şi despre moarte. Dacă pietrele ar putea vorbi, ne-ar spune nişte lucruri care ne-ar face să plîngem şi să rîdem. Şi pietrele pot vorbi, dar numai acelora care ştiu să le asculte. Orăşelul spune călătorilor care-l privesc de pe înălţimea colinei :

„Uitaţi-vă la mine, sînt bătrîn, dar ce frumos sînt ; pioşii mei copii mi-au brodat pe mantie turle, clopotniţe, coamele dantelate ale zidurilor şi turnuri cu clopote de alarmă. Sînt un părinte bun, i-am învăţat pe toţi meşteşugurile şi artele din vremurile de pace. I-am hrănit pe copiii mei. Apoi, după ce şi-au făcut datoria, s-au dus unul cîte unul, să se culce la picioarele mele ; acum dorm sub iarba pe care o pasc oile. Ei s-au petrecut din lumea noastră, dar eu am rămas să le păstrez amintirea. Eu sînt memoria lor. De aceea ei îmi datorează totul, deoarece omul nu-i om decît pentru că are darul de a-şi aduce aminte. Cînd e vreme de război, mi se sfîşie mantia şi mi

se străpunge pieptul cu săgeţi. Am căpătat răni, despre care s-a spus că sînt mortale. Dar am trăit mai departe, fiindcă nu mi-am pierdut speranţa. Învăţaţi de la mine să păstraţi sfînta speranţă, care este salvatoarea patriei. Gîndiţi-vă la mine, căci astfel gîndurile voastre vă duc mai departe de voi înşivă. Priviţi fîntîna, spitalul, piaţa, pe care părinţii le-au lăsat moştenire fiilor. Munciţi pentru copiii voştri aşa cum străbunii au muncit pentru voi. Fiecare din pietrele mele constituie o faptă bună şi vă învaţă ce e datoria. Uitaţi-vă la catedrală, uitaţi-vă la casa comunală, uitaţi-vă la spitalul nostru central, şi veneraţi trecutul. Dar gîndiţi-vă şi la viitor. Fiii voştri să ştie ce giuvaieruri aţi montat la rîndul vostru pe mantia mea de piatră."

Dar, în timp ce ascultam oraşul vorbind, caii noştri o luară la vale, coborînd coasta şi iată acum brecul străbătînd strada principală, dominată de tăceri şi de singurătate. S-ar zice că oraşul Eu doarme de o sută de ani. În hanul unde am descins, focul nu mai arde la maşina de gătit. Cînd i-am cerut hangiului să ne servească masa de prînz, l-am văzut destul de încurcat.

Aşa încît oraşul Eu are puţine puncte de atracţie pentru vizitatori, astăzi, după ce castelul şi parcul au fost închise. Nimeni nu se mai plimbă pe sub fagii plantaţi pentru ducii de Guise. Parcul, accesibil odinioară marelui public în fiece joi şi duminică, e închis acum. Castelul nu se mai poate vizita. Trebuie să te mulţumeşti să-i admiri

fațada printre zăbrelele gardului de fier. Fațada — cărămidă și piatră — își datorează aspectul monumental înaltelor sale acoperișuri. E plată, greoaie și vulgară. Astfel a conceput-o Fontaine, care a restaurat castelul în 1821 pentru ducele de Orléans.

Fontaine avea de obicei prea puțin respect pentru operele vechilor maeștri constructori. El socotea că fațadele castelului din Eu au fost făcute fără nici o metodă și, așa cum afirma el însuși, le-a rectificat. Le-a rectificat atît de bine încît castelul a căpătat înfățișarea unei cazarme. De la Percier și Fontaine încoace, gusturile noastre s-au schimbat foarte mult. Nici un castel nu-i destul de vechi pentru noi, dar arhitectul nu are mai puține ocazii decît altădată ca să-și practice funesta artă. Odinioară, dărîma spre a înnoi, acuma dărîmă spre a învechi. Se reface monumentul, așa cum a fost inițial. Ba mai mult : se reface așa cum ar fi trebuit să fie.

Se naște întrebarea dacă Viollet-le-Duc și discipolii săi, prin arta și metoda folosite, n-au adunat — într-un număr mic de ani — mai multe ruine decît au făcut — din ură și dispreț — timp de mai multe veacuri, prinții și popoarele, din dezgust față de urmele unui trecut ce li se părea barbar. Se naște și o altă întrebare : dacă bisericile noastre din evul mediu nu au avut de suferit mai crunt din pricina zelului indiscret al noilor arhitecți decît au suferit din pricina acelei îndelungate nepăsări care le lăsa să se învechească în liniște. Viollet-le-Duc aplica orbește o idee cu adevărat in-

umană cînd își propunea să refacă un castel sau o catedrală după planul inițial, care fusese modificat de-a lungul veacurilor, și care, de cele mai multe ori nici nu fusese respectat. Strădania lui ducea la adevărate cruzimi. Mergea pînă acolo încît sacrifica opere venerabile și fermecătoare, și transforma, cum a făcut cu Notre Dame de Paris, o catedrală vie într-o catedrală abstractă. O asemenea inițiativă provoacă oroare oricui este animat de dragoste față de natură și viață. Rareori un monument vechi are un singur stil în toate părțile sale componente. Deoarece a trăit și cît timp a trăit, s-a schimbat mereu. Deoarece schimbarea este condiția esențială a vieții. Fiecare epocă i-a imprimat amprenta sa. E o carte în care fiecare generație a scris cîte o pagină. Nu trebuie alterată nici una din paginile ei. N-au toate același scris fiindcă nu-s toate de aceeași mînă. E de prost gust și un semn de falsă știință încercarea de a le aduce pe toate la un același tip. Mărturiile sînt felurite, dar toate sînt la fel de veridice.

Există mult mai multă armonie în artă decît poate concepe filozofia arhitecților restauratori. Pe fațada laterală a unei biserici, între potcapurile mari de episcop ale celor două vechi arcuri care se întretaie, se înalță un elegant portic renașcentist, în stilul lui Vitruviu, însoțit de îngeri grațioși, în tunici ușoare. Totul e de o frumoasă armonie. Sub o cornișă din tufe de fragi și urzici, sculptate pe vremea sfîntului Ludovic, o ușă mică *Louis XV* își etalează frivolele sale imitatii de stîncă și scoici, devenite cu timpul austere. Și asta constituie o

frumoasă armonie. Un naos măreţ din secolul al XIV-lea este sprinten încălecat de o galerie fermecătoare de pe vremea dinastiei Valois ; pe o latură a transeptului, sub ploaia de pietre scumpe a unui vitraliu din timpuri străvechi, un altar al decadenţei îşi înalţă coloanele răsucite — din marmură roşie străbătută de sus pînă jos cu ornamente din frunze de viţă şi ciorchini de aur. Şi aici găseşti armonie. Ce poate fi mai armonios decît acele morminte de toate stilurile, din toate epocile, cu mulţimea de imagini şi simboluri de sub bolţi, deţinînd de la geometria din care provin o frumuseţe absolută ?

Îmi amintesc că am văzut pe unul din naosurile laterale ale bisericii Notre-Dame din Bordeaux un contrafort care, prin ansamblu şi aşezarea sa, nu diferă mult de contraforturile mai vechi din împrejurimi. Dar, din punct de vedere al stilului şi al ornamentaţiilor, iese cu totul din comun. Nu are nici acele vîrfuri şi ornamente piramidale, nici acele arcade oarbe, lungi şi strîmte, care fac mai subţiri şi mai uşoare contraforturile vecine. E decorat numai de două ordine antice reînnoite de medalioane, de vaze. Astfel le-a conceput un contemporan al lui Pierre Chambiges şi al lui Jean Goujon, care a fost conducătorul lucrărilor de la Notre-Dame, după ce unul din arcurile sale primitive se rupsese. Muncitorul acesta, avînd mai multă simplitate decît arhitecţii noştri, nu s-a gîndit — aşa cum ar fi făcut ei — să se orienteze după vechiul stil dispărut, întrucît n-a încercat o pastişă savantă. S-a conformat geniului său şi

timpului în care trăia. Şi a procedat astfel cu multă chibzuială. Nu s-a simţit în stare să lucreze după gustul constructorilor din secolul al XIV-lea. Dacă ar fi fost mai instruit, n-ar fi realizat decît o copie îndoielnică, lipsită de semnificaţie. Din fericire, ignoranţa l-a silit să aibă spirit inventiv. A conceput un fel de edicul, templu sau mormînt, un fel de capodoperă impregnată de suflul renaşterii franceze. Şi astfel a adăugat vechii catedrale un detaliu încîntător, fără să dăuneze cu nimic ansamblului.

Zidarul acesta necunoscut era mult mai aproape de adevăr decît Viollet-le-Duc şi şcoala sa. E un miracol că, în zilele noastre, nu s-a găsit un arhitect foarte instruit, care să dea jos contrafortul acesta al renaşterii pentru a-l înlocui cu un contrafort din secolul al XIV-lea.

Dragostea pentru regularitatea liniilor i-a împins pe arhitecţii noştri la acte de vandalism furibund. Am găsit chiar la Bordeaux, în dreptul unei porţi în canaturi, două capitele cu figuri, care serveau drept borne. Mi s-a explicat că proveneau de la mănăstirea *** şi că arhitectul însărcinat cu restaurarea mănăstirii le smulsese pentru motivul că unul din capiteluri data din secolul al XI-lea şi celălalt din secolul al XIII-lea, lucru intolerabil, întrucît mănăstirea fiind clădită în secolul al XII-lea, trebuia să fie refăcută aşa cum a fost. Drept care arhitectul a înlocuit capitelurile prin altele două din secolul al XII-lea, în stilul acelui secol. Nu prea îmi place o operă din secolul al XII-lea,

executată în secolul al XIX-lea. Asta se numește fals. Și orice fals e demn de ură.

Pricepuți în a distruge, discipolii lui Viollet-le-Duc nu se mulțumesc numai să anihileze tot ce nu-i din epoca adoptată de ei. Înlocuiesc pietrele vechi și înnegrite cu pietre albe, fără nici o rațiune, fără un pretext măcar. Substituie niște imitații noi unor motive originale. Nici asta nu pot să le-o iert : mă doare să văd cum dispare pînă și cea mai măruntă pietricică a unui monument vechi. Chiar și piatra înlăturată de un biet zidar grosolan și stîngaci este o operă pe care a desăvîrșit-o cel mai viguros sculptor : timpul. Timpul n-are nici daltă, nici ciocan de lemn cu două capete ; instrumentele lui sînt : ploaia, clarul de lună și vîntul de nord. El finisează de minune munca practicienilor. Ceea ce adaugă el ar fi greu de definit, dar valoarea contribuției sale este infinită.

Didron, un iubitor al vechilor pietre, a scris, puțin înainte de moarte, într-un album al unui prieten, acest precept înțelept și disprețuit : „În privința monumentelor vechi, e mai bine să fie consolidate decît reparate, mai bine reparate decît restaurate, mai bine restaurate decît înfrumusețate ; în nici un caz nu trebuie să li se adauge nimic, și nici să se taie ceva din ele".

E foarte frumos spus. Dacă arhitecții s-ar mulțumi să consolideze vechile monumente și nu să le refacă, ar merita recunoștința tuturor spiritelor care respectă amintirile trecutului și monumentele istoriei.

Le Tréport, 23 august

Sîntem înmărmuriţi de frumuseţea priveliştei. Avem în faţa noastră Mers şi alba lui faleză ; la dreapta, păşuni şi o costişă pe care pasc vaci şi oi ; la stînga, marea, pe care alunecă bărci cu pînzele înnodate ca ghirlandele. La picioarele noastre e zăgazul. Faleza e acoperită de mulţimea felurit colorată a înotătorilor şi a înotătoarelor. Berete roşii, albe şi albastre, rochii de culoare deschisă, pălării de pai strălucesc în lumina soarelui. Şi sclipesc de veselie. Deodată izbucnesc exclamaţii zgomotoase, şi zboară pălării în aer. Un torpilor părăseşte portul, străbate ecluza şi porneşte în larg spre Boulogne. Au trecut trei torpiloare, şi de trei ori a fost acelaşi entuziasm. De trei ori s-a strigat, de trei ori s-a salutat, de trei ori s-au fluturat pălăriile, batistele, umbrelele.

Torpiloarele sînt populare. Oamenii le iubesc, desigur, pentru că au o înfăţişare fioroasă, şi pentru că satisfac dulcea speranţă a masacrului, care surîde, în adîncul inimii tihnite de burghez. Într-adevăr, frumoase nu sînt, s-ar zice că sînt nişte balene, dar nişte balene cum nu mai există : balene cuirasate, care aruncă prin orificii, în loc de apă, un fum gros şi negru.

Cîndva, văzînd un torpilor care ancorase în apele Senei, în dreptul cheiului Orsay, Renan şi-a exprimat dorinţa de a se încredinţa comanda torpiloarelor nu marinarilor, ci savanţilor şi filozofilor, pentru ca în aşteptarea momentului săririi în aer să poată medita la adevărurile eterne. Pre-

zența acestor bărbați deosebiți ar fi conciliat inconciliabilul. Soldații aceștia contemplativi și-ar fi atins idealul în viață și realul în moarte. Ideea e excelentă, dar ea nu va intra ușor în capul unui ministru al marinei. Și de asemenea mă tem că filozofii nu se vor grăbi să intre — precum Iona — în burta acestor vase-pești.

IV

Notre-Dame de Liesse

Saint-Thomas,
11 august

Colțul acesta din Laonnais e lipsit de orizonturi largi. Dar pămîntul are ondulații grațioase, acoperite cu pîlcuri de copaci. Drumeagul albicios, care trece prin fața ușii mele, se scaldă în mireasmă de mentă, pe măsură ce se adîncește într-o poiană umedă ; apoi se îndreaptă prin cîmpul de trifoi, ovăz și sfeclă spre pădurea în care Scufița Roșie mai culege și acum alune. E o plăcere să urmărești în fiece dimineață cărarea strîmtă și întortocheată, și să te gîndești că o asemenea plimbare constituie o mare bucurie, mai ales că te poți făli că ai vizitat-o pe însăși regina pășunilor, în modesta ei maiestate, și că ai respirat mireasma caprifoiului care își atîrnă în tufișuri ghirlandele aromitoare.

Ieri am dat, în mijlocul cărării, peste un mic arici care stătea ghem. Se rănise. L-am băgat în buzunar şi l-am dus acasă ; cu un pic de lapte l-am însufleţit. Şi-a arătat rîtul negru care părea tăiat dintr-o trufă. A deschis ochii şi am avut slăbiciunea să mă cred bunul Samaritean. Azi-dimineaţă, prietenul meu alerga prin grădină, adulmecînd pămîntul umed ; toţi ţepii din spate îi străluceau. Întîlnirea cu un arici, ba chiar găsirea unui pic de cimbrişor la liziera pădurii, sau numai citirea unui vechi epitaf într-un cimitir de ţară ajunge ca distracţie pentru întreaga zi a unui solitar.

Avem aici o tabără a lui Cezar şi un mic munte pe care într-o bună zi Gargantua l-a lăsat să cadă din coşul său prins în spate. Dar lucrul cel mai demn de admirat este un fag foarte înalt, cu o coroană de o perfectă rotunjime, al cărui jir, are un gust delicios, dacă pot să iau drept bun ce-mi spun ţăranii. Nici fagul din Domremy [1] — asaltat de zîne şi de care fecioarele din sat atîrnau ghirlande şi coroane de flori — nu era mai frumos şi mai venerabil. Regret vremurile cînd exista cultul copacilor şi al fîntînilor. Dacă apucam acele timpuri, atîrnam şi eu, cu toată pioşenia, de crengile acestui fag frumos, statuiete din argilă arsă prinse cu panglici de lînă, şi poate aş fi reuşit chiar să agăţ de trunchiul lui o inscripţie votivă, în versuri, imitată după Ausonius. Fagul acesta, celebru în toată ţara, creşte pe înălţimea

[1] Locul de baştină al Ioanei D'Arc, în Lorena.

dintre Saint-Thomas şi Saint-Erme, care are o biserică sărăcăcioasă, dar fermecătoare, cu clopotniţa ei strîmtă de ardezie, cu acoperişul rustic, cu pridvorul în stil renascentist, care se fărîmă sub acţiunea ploilor, şi cu morişca ei de vînt pe care îl vezi pe preasfîntul Antoniu şi porcul său, decupaţi cu mare fineţe. Înăuntru, în naosul ciuntit şi gol, pe un capitel romanic, o pasăre ciuguleşte un ciorchine de strugure : este singurul martor al zilelor cînd biserica din Saint-Erme se înălţa în mantia-i albă în faţa ochilor poporului credincios. Din secolul al XI.-lea pînă în al XV-lea, bisericile din Soissons, Reims şi Laon înfloreau în toată splendoarea în Galia creştină, şi pentru cei ce se simt înclinaţi să retrăiască trecutul, regiunea Laonului place prin vestigiile sale străvechi. Aici pietrele vorbesc de sub muşchiul şi micsandrele ce le acoperă. La o leghe depărtare, pe drumul spre Soissons, se află Corbeny, unde veneau regii Franţei cînd se întorceau de la încoronare, ca să-i atingă pe cei scrofuloşi, spre a-i vindeca. La trei leghe spre nord, pe tărîmul Picardiei, se găseşte Notre-Dame de Liesse, loc de pelerinaj foarte frecventat în Franţa de odinioară.

Belleforest spune în primul volum al Cosmografiei sale, publicată în 1575 :

„Nu departe de Laon, se află acea localitate denumită Lyance sau Lyesse, atît de renumită pentru sfîntul templu al glorioasei Maici a Domnului Nostru, Fecioara Maria, vechi loc de pelerinaj al regilor noştri, şi unde Dumnezeu face mari

minuni din iubirea şi pentru meritele aceleia pe care şi-a ales-o ca mamă".

Ca să ajungi de aici la Liesse, mergi pe un drum cretos care străbate o cîmpie seacă, presărată de vechi mori de vînt cu aripile descărnate, şi întretăiat ici-colo de pîlcuri de mesteceni. Lanurile de ovăz pitic se încovoaie la suflarea vîntului. În timp ce birjarul îşi îndreaptă vîrful biciului spre orizontul scund şi trist, şi îmi povesteşte de un morar care s-a spînzurat în moară şi de un perceptor asasinat pe drum, zărim la stînga noastră, printr-o perdea de arbori, castelul Marchais, zidit sub domnia lui Carol al IX-lea de către cardinalul de Lorrena. La mai puţin de doi kilometri, întîlnim, la dreapta noastră, trei ulmi care umbresc o capelă mică, zăbrelită, ce poartă numele de Cei-Trei-Cavaleri. Deodată, roţile cabrioletei răsună pe caldarîmul pustiu al unei uliţe de ţară, mărginită de căsuţe joase, cu coama zidurilor mare. Sîntem la Notre-Dame de Liesse, atît de frecventată odinioară, iar acum părăsită şi lăsată cu totul de izbelişte. Notre-Dame de Lourdes a făcut o mare nedreptate celei din Liesse, precum şi tuturor sfintelor Fecioare din cuprinsul vechii Franţe. Frumoasa doamnă din Lourdes, cu eşarfa ei albastră, atrage în oraşul balnear pe toţi pelerinii ; nu se vorbeşte decît de ea. O femeie pioasă, care regretă vechile sanctuare, îmi spunea : „Nu se poate nega : această Fecioară e îndatoritoare, serviabilă, pricepută, curtenitoare, aş spune chiar servilă. Face orice, numai ca să fie de folos. Vindecă pe bolnavi, îi încurajează pe tinerii care dau

examene, mijlocește căsătorii, vinde ciocolată. Fie vorba între noi, mi se pare şi puţin intrigantă".

Fecioara din Liesse însă nu se pricepe aşa de bine în afaceri. Şi de aceea a fost uitată ; asta se vede numaidecît, cum intri în satul adormit. Mi se spune că se va trezi luna viitoare, cu ocazia marilor pelerinaje ; dar, sînt sigur că ea, cîndva vizitată de regi, nu mai atrage, chiar cînd e în toată splendoarea, decît nişte femei oarecare din Reims, Laon sau Saint-Quentin.

A avut şi ea zilele ei glorioase. Dar totul trece ; chiar şi Notre-Dame de Lourdes va fi uitată. Reflecţia aceasta e bună ca s-o consoleze pe Notre-Dame de Liesse în declinul ei fără leac. Praful, un praf care se lasă domol, se aşterne pe micile dughene, vecine cu biserica ; la geamurile lor spălăcite sînt expuse medalii, icoane, mătănii, tunici călugăreşti. În secolul al XV-lea, sub streşinile acestor căsuţe, se vindeau frumoase medalii de plumb de cositor ajurate pe margini, pe care oamenii de rînd şi le coseau la pălăriile de vînătoare. Ludovic al XI-lea făcea la fel, şi fiţi siguri că printre medaliile înfipte la bonetă se afla şi Notre-Dame de Liesse, pentru care piosul rege avea o devoţiune ieşită din comun.

Cel mai ciudat lucru care se găseşte azi în aceste dughene sînt nişte butelii astupate, în care înoată în apă, agăţate cu fire de sticlă de nişte sfere goale, insemnele Patimilor lui Crist : o cruce, cuie, un burete cu fiere, o lance, un sceptru de trestie, o coroană de spini, sfîntul obraz, şi soarele care s-a acoperit, şi luna care a apărut după

ce s-a săvîrşit misterul. Aceste mici obiecte de sticlă colorată au aspectul naiv al jucăriilor de copil. Te amuză gîndul că sînt atîtea suflete nevinovate care admiră o astfel de minunăţie barbară. Biserica, din care mai subzistă cîteva părţi din secolul al XV-lea, este destul de mică. Portalul, cu o fereastră largă şi arcuită deasupra şi o coamă de zid flancată de două ornamente piramidale, are o înfăţişare atrăgătoare şi, dacă-ţi plac pietrele vechi, poţi admira pe contraforturi, de o parte şi de alta a ferestrei, cîte un coif sculptat care, datorită craniului ţuguiat, nasului ca un cioc de pasăre, buzei maliţioase şi gîtului enorm, îţi face impresia unui obraz uman. Dar prea ne ocupăm de asemenea fleacuri : se vede cît de colo că sîntem în vacanţă.

Intrînd în biserică, privirea ne este atrasă de o frumoasă galerie, stil renaştere, care-şi întinde în naos arcul elegant de piatră albă şi marmură neagră. Pe balustrada galeriei se înalţă patru statui pictate. Sînt concepute în gustul înfiorător al restauraţiei şi reprezintă trei cavaleri, cu falnice panaşuri, şi o frumoasă domnişoară îmbrăcată după moda turcească. Toţi patru sînt extrem de ridicoli şi par a juca *Zaïre* în faţa ducesei d'Angoulême. Am să povestesc mai încolo cine sînt aceşti trei cavaleri şi tînăra musulmană. Mulţumiţi-vă pentru moment să ştiţi că odată cu ei a venit din Egipt o icoană miraculoasă, venerată de atunci în biserica în care ne aflăm.

Trebuie să treci pe sub galerie ca s-o vezi pe mica Fecioară din Liesse, stînd în strană în faţa

altarului. E o Fecioară neagră. Dintotdeauna mi-au plăcut foarte mult şi mi-au stîrnit curiozitatea Fecioarele negre, care toate sînt foarte vechi. Au nişte mantii în formă de abajur. Sînt late şi scunde. Asta din pricină că şed, şi sînt îmbrăcate de parcă ar sta în picioare — e o neglijare surprinzătoare a formelor omeneşti. Grecii aveau şi ei idolii lor negri. Ca şi statuile noastre făcute din lemn, erau diforme şi peste măsură de mari. Atribuiau originea lor lui Dedal şi venerau grosolanele icoane înnegrite de vreme. Le acopereau şi ei cu văluri preţioase. Cultele se aseamănă mult mai mult decît s-ar crede. Dacă, printr-o operaţie magică, bătrîna ţărancă, pe care o văd aici bolborosindu-şi rugăciunea sub gluga de lînă, ar fi transportată subit la Pessinonte, în sanctuarul dedicat misterelor antice, şi-ar termina, fără să-şi dea seama, la picioarele Bunei Zeiţe, rugăciunea începută în faţa Sfintei Fecioare. Trebuie să vă spun tot : adevărata Fecioară neagră din Liesse a fost arsă în 1793 şi asta, care o înlocuieşte, nu este — după gustul meu — nici destul de naivă, nici destul de străveche. Ni s-au dat asigurări că s-a descoperit o bucată din lemnul celei vechi, — salvată din foc — care a fost înglobată în cea nouă ; iar elavioşii se consolează într-un fel, socotind lemnul acesta cu mult mai preţios decît acela din care a fost făcută arca lui Noe. Dar cine va restitui micul idol, îmbrăcat cu un abajur, acelora care — împreună cu episcopul Synesius — găsesc că toate antichităţile sînt venerabile ?

În fundul bisericii, la stînga, în sacristia zidită sub domnia lui Ludovic al XIII-lea, se află tezaurul, astăzi destul de sărăcit, rămas de la Notre-Dame de Liesse : inimi de argint aurit, ceasuri, împreună cu lanțurile lor, ornice groase de argint, cărora li se zice cepe, o pendulă ornamentală, bastoane și cîrje, cîteva vechi cruci de onoare, un grumăjer de căpitan, două perechi de epoleți.

Am descoperit, înduioșat, într-un colț al sacristiei, una din acele butelii cu gîtul astupat de care am vorbit adineauri, în care înoată embleme de sticlă. E neîndoios că femeia credincioasă, după ce i-a dat Fecioarei negre darul, a adăugat : „Pentru micuțul dumneavoastră, doamnă !“ Și, într-adevăr, Notre-Dame de Liesse are pe genunchi un Isus-copil, care stă în picioare, cu brațele deschise. Dar, zadarnic ar căuta cineva în acest tezaur sărăcăcios, acoperit de pînză de păianjen, inima de aur, adusă de stareța din Juarre, orașele de argint oferite de cetățile din Bourges, Reims, Mézières, Amiens, Laon și Saint-Quentin, nava municipalității din Dieppe, brațul de argint al căpitanului de Hale, nava trimisă de Henriette de Franța, regina Angliei, și mamela de aur a reginei Poloniei. Darurile acestea prețioase au dispărut. Ludovic al XIV-lea a poruncit în 1690 să fie topit și trimis la Monetăria Statului ceea ce a mai rămas din tezaurul de la Notre-Dame de Liesse. Trebuia salvată patria. A mai trebuit să fie salvată și în 1792. Aceleași necesități impun aceleași soluții.

Fecioara neagră din ţinutul Laon s-a îmbogăţit mai ales lecuind pe cei bolnavi. Mai şi alunga diavolii din cei posedaţi. Se povesteşte că o femeie din Vervius, pe nume Nicole, care dădea semne a fi posedată, a fost adusă la Liesse, unde a simţit o mare uşurare. Dar eliberarea ei n-a fost desăvîrşită — ne asigură preafericitul canonic Villette, care a trăit pe la finele secolului al XVII-lea — decît mult mai tîrziu, în catedrala din Laon, prin strădania episcopului. Belzebut a apărut atunci în faţa Monseniorului şi a făcut această mărturisire, care desigur l-a costat :

— Fecioara, i-a spus el confidenţial, mi-a răpit douăzeci şi şase din ajutoarele mele, alungîndu-i din trupul acestei femei.

Maica Domnului din Liesse i-a redat nobilului feudal din Couci cei doi copii pe care-i pierduse. Ea e aceea care, invocată de un hoţ în timp ce-l spînzurau, l-a susţinut — cu braţele ei care-l purtaseră pe Isus — timp de trei zile cît a stat agăţat. Dar, şi cred că nu mă înşel, miracolul acesta, pus în rime de truveri, a fost atribuit şi Maicii Domnului din Chartres. Fecioara din Liesse uşura evadarea prizonierilor şi împiedica, bucuroasă, executarea hotărîrilor judecătoreşti. N-o condamn pentru asta : dimpotrivă, îi aduc laude, socotind că-i mai bună iertarea decît osînda. Timp de patru sau cinci secole, a fost mereu asaltată de solicitatori. Pelerinii, venind aici din toate colţurile regatului, o implorau, cu mîinile împreunate, pe frumoasa Maică din Liesse să nu doarmă în timp ce-i vorbeau. Acum doarme liniştită în

sanctuarul ei pustiu. Să nu-i tulburăm odihna şi să venerăm în fiinţa ei credinţa, speranţa şi caritatea atîtor suflete care au păşit înaintea noastră pe tărîmul pe care păşim noi acum.

Dacă vii dinspre castelul Marchais, după cum am mai spus, zăreşti pe drumul care duce la Liesse, în partea dreaptă, trei ulmi în jurul unei capele cu grile. Li se zice Cei-Trei-Cavaleri, în amintirea celor trei fii ai doamnei d'Eppes, care au adus din Egipt în Picardia icoana miraculoasă, venerată mai tîrziu în localitatea Liance, denumită ulterior Liesse.

Iată acum povestea celor trei cavaleri d'Eppes şi a frumoasei Izmeria :

Povestea celor trei cavaleri d'Eppes
şi a frumoasei Izmeria

În vremea aceea, Foulques, conte d'Anjou, de Touraine şi de Mayenne, rege al Ierusalimului, luă cu asalt Cezareea, vechiul oraş al lui Dan, situat la una din marginile regatului său. El reclădi castelul din Bersabe, care se afla la marginea opusă, restabilind astfel în întregime regatul lui David şi al lui Solomon, care se întindea, spune Scriptura, de la Dan la Bersabe.

Paza castelului din Bersabe fu încredinţată cavalerilor Sfîntului Ion din Ierusalim, instituit ca ordin militar înainte cu vreo treizeci de ani, sub domnia lui Baudouin I. Or, printre aceşti cavaleri se aflau trei fraţi din ilustra familie d'Eppes,

din Picardia ; cel mai vîrstnic se numea cavaler d'Eppes, al doilea cavaler de Marchais și cel mai tînăr cavalerul cu arme albe. Doamna d'Eppes, mama lor, poseda întinse și frumoase terenuri în ținutul Laon. Dar ei își puseseră pe veșminte crucea pelerinului și duseră în țara sfințită de sîngele lui Isus stindardul familiei d'Eppes, cu pui de vulturi țesuți în fir de aur. Și fiindcă erau prea bine cunoscuți pentru prudența și curajul lor, Foulques d'Anjou le încredință apărarea castelului din Bersabe care, situat la șaisprezece mile de Ascalon, era sub continua amenințare a sarazinilor.

Într-adevăr, Ascalon, vechi oraș al filistenilor, era în mîna califului Egiptului care trimitea acolo de patru ori pe an, pe uscat sau pe mare, arme, merinde și trupe proaspete. Populația acestui oraș era numeroasă și foarte războinică. Fiecare copil de sex bărbătesc primea de la naștere, din tezaurul califului, solda unui ostaș în campanie. Garnizoana, compusă din oșteni foarte crînceni, făcea dese incursiuni prin împrejurimi.

Într-o zi, cei trei feciori ai doamnei d'Eppes, pe cînd călăreau nu departe de castelul din Bersabe, fură surprinși de o trupă de cavaleri sarazini și, cu toată rezistența lor înverșunată, fură capturați și duși la Cairo.

Califul se afla acolo. Aflînd că cei trei prizonieri creștini erau de o nemaipomenită frumusețe, fu curios să-i vadă și porunci să fie aduși în grădina unde se plimba, printre tufișuri de trandafiri, ascultînd murmurul fîntînilor. Fiii doamnei

d'Eppes întreceau cu un cap turbanele păzitorilor lor şi aveau umerii foarte largi ; califul recunoscu că i se spusese adevărul. Vrînd să se asigure că mintea le e pe măsura chipului lor frumos, le puse mai multe întrebări la care ei răspunseră cu înţelepciune şi o modestie care-l încîntară. Dar nu lăsă să se citească nimic pe obrazul lui ; dimpotrivă, se prefăcu că n-are decît dispreţ pentru ei şi porunci să fie puşi în lanţuri şi băgaţi într-o temniţă întunecoasă.

Scopul lui era să-i silească, prin grele cazne, să abjure de la religia lui Cristos şi să îmbrăţişeze cultul idolului Mahom, căruia i se închina ca orice sarazin. Iată de ce poruncise ca cei trei cavaleri să stea înlănţuiţi într-o temniţă deasupra căreia curgea fluviul Nil.

Apoi le trimise vorbă printr-unul din vizirii săi că le-ar dărui un palat, cu grădini, arme preţioase, un cal sirian înşeuat şi sclave dintre cele mai frumoase, care cîntă la ghitară, dacă ar consimţi să-l adore pe idolul Mahom.

Unii călători, întrebaţi fiind, au afirmat că păgînii de sarazini nu-şi cioplesc chipuri după asemănarea lui Mahom. Dacă acesta-i adevărul, trebuie să înţelegem că acel calif le-a făcut promisiuni cavalerilor cu condiţia să îmbrăţişeze credinţa în Mahom, ceea ce nu schimbă cu nimic veridicitatea povestirii de faţă.

După ce vizirul le spuse ce le oferă califul si în ce condiţiuni, cavalerul d'Eppes se gîndi la grădinile cu izvoarele lor vii şi suspină ; cavalerul de Marchais se gîndi la frumoasele sclave

şi rămase visător: cavalerul cu armele albe se gîndi la calul sirian şi la săbiile de Damasc şi un strigăt ascuţit izbucni ca o flacără din pieptul său. Dar toţi trei respinseră darurile oferite de calif.

În zadar paznicul închisorii, care era un bătrîn foarte guraliv, le povestea cele mai frumoase istorioare arabe pentru a-i convinge să se lepede de credinţa creştină, ei nu se lăsară amăgiţi de poveştile lui iscusite, şi nici de pilda unui baron normand care, devenind adoratorul lui Mahom, trăia la Smirna, mîncînd numai fructe zaharisite, înconjurat de o duzină de femei, pe care le vindea pe măsură ce nu-i mai plăceau.

Din tot ce i se raporta cu privire la statornicia lor, califul înţelese că cei trei feciori ai doamnei d'Eppes nu vor fi atraşi la religia sarazină nici prin teama de supliciu, nici prin momeala bogăţiilor şi a plăcerilor. Se făli atunci că-i va convinge prin dialectică. Trimise în temniţa cavalerilor pe cei mai învăţaţi doctori arabi, care zilnic le aduceau argumente din ce în ce mai subtile. Doctorii aceştia îl cunoşteau pe Aristotel: excelau în matematici, în medicină şi în astronomie. Cei trei feciori ai doamnei d'Eppes nu aveau idee nici de astronomie, nici de medicină, nici de matematici, nici de Aristotel, dar ştiau pe de rost Tatăl Nostru şi alte frumoase rugăciuni. Şi din această pricină, savanţii arabi nu-i putură convinge şi se retraseră foarte ruşinaţi.

Califul, îndărătnic din fire, nu se consideră învins, după eşecul cu Aristotel şi marii învăţaţi.

Recurse la un artificiu, încredinţat că-i va aduce cel mai mare succes. Trebuie să ştiţi că acest calif avea o fată, frumoasă şi bine făcută, talentată muziciană, şi care avea un mod de a raţiona mult mai subtil decît al doctorilor. Se numea Izmeria. Tatăl ei îi porunci să-şi pună veşmintele cele mai bogate, să se ungă cu uleiuri balsamice şi apoi să-i viziteze pe cei trei cavaleri în temniţa lor.

— Du-te, fiica mea, o îndemnă el. Desfăşoară-ţi toate graţiile, foloseşte-ţi toate farmecele pentru a-i cîştiga pe creştini.

Zelul religios îl încălzi atît de tare, că-i recomandă fiicei sale să sacrifice chiar ce-avea mai scump, dacă sacrificiul acesta putea să-i convertească în favoarea lui Mahom.

Recomandările califului au părut excesive unora dintre autorii care au relatat această istorie. Dar canonicul Villette a atras atenţia că ele sînt foarte fireşti din partea unui idolatru. Astfel, a adăugat el, la povaţa detestabilă a falsului profet Balaam, fecioarele din Madion şi Moab au fost trimise spre a-i perverti pe copiii lui Israel, pentru a-i prăbuşi în idolatrie. Tot astfel, fiicele lui Ammon au tulburat pînă într-atît inima lui Salomon, încît l-au determinat să adore zeii rasei lor.

Aşadar, prinţesa Izmeria se prezentă în faţa celor trei feciori ai doamnei d'Eppes, care fură uluiţi cînd o văzură. Şi începu să le vorbească. Gura ei era mult mai periculoasă decît ceea ce spunea. Cei trei fraţi admirară frumuseţea femeii ; dar se temeau de ea mai mult decît s-au temut de

vizir şi de doctori ; şi, ca să nu le schimbe credinţa, se hotărîră s-o schimbe pe a ei.

— Să-i vorbim despre dreapta credinţă, că e demnă să asculte învăţătura noastră, spuse cavalerul d'Eppes fraţilor săi. Deşi sîntem mai puţin iscusiţi la vorbă decît la mînuirea lancei, vom găsi totuşi argumente convingătoare, cu ajutorul Domnului Nostru Isus Cristos, care le-a grăit astfel apostolilor săi : „Dacă va fi să depuneţi mărturie despre mine, să nu vă îngrijaţi de ce aveţi să spuneţi. Eu însumi voi pune în gura voastră cuvinte pline de înţelepciune".

Cei doi fraţi fură de acord cu cel mai vîrstnic dintre ei, şi toţi trei se apucară deîndată s-o instruiască pe fata califului în religia creştină.

Îi expuseră dogmele privitoare la miracole şi la profeţii. Îi vorbiră mai ales de sfînta Fecioară Maria, faţă de care aveau o evlavie deosebită şi-i povestiră despre miracolele pe care le-a înfăptuit în toată creştinătatea, mai cu osebire în ţinutul Laon. Cele spuse despre regina cerurilor i se părură atît de remarcabile tinerei Izmeria, încît îi întrebă dacă n-ar putea s-o vadă pe Fecioară în vreo icoană, aşa cum este reprezentată ea în lăcaşurile creştinilor. Cei trei cavaleri răspunseră că nu aveau în temniţă o asemenea icoană, dar că dacă li s-ar aduce un lemn, se vor strădui să-i cioplească chipul, după pilda bunilor iconari din ţara lor.

Vorbeau astfel, mînaţi de zelul inimii. Dar, atunci cînd prinţesa Izmeria le aduse un buştean, împreună cu o daltă şi un ciocan de lemn, se

simţiră foarte încurcaţi : arta de a ciopli o icoană care să pară că trăieşte şi respiră nu se dobîndeşte decît după o îndelungată ucenicie. Lemnul nu se lăsa nici măcar crestat. Trebuie să vă spun că era trunchiul unuia din acei arbori care provin din paradisul terestru şi pe care Nilul îi aduce pe valurile sale pînă la malurile din Egipt.

Cei trei feciori ai doamnei d'Eppes adormiră în faţa buşteanului, fără să-i smulgă măcar o aşchie.

Cînd se treziră, fură uluiţi văzînd că sarcina le fusese îndeplinită şi că icoana Fecioarei strălucea în celula lor, împrăştiind o lumină suavă, minunată. În faţa lor o vedeau pe Maica Domnului, stînd pe un tron, cu copilul divin în braţe. Cei trei feciori ai doamnei d'Eppes nu văzuseră încă, din Laon pînă în Soissons, o sculptură atît de frumoasă. Fecioara era cioplită din lemnul adus de prinţesa Izmeria, şi lemnul acesta era negru, pentru a simboliza bezna în care se afla învăluit încă sufletul fetei. Dar era înconjurat de o lumină celestă, ca semn că lumina va alunga funestele umbre. Şi mai era ceva care incita la meditaţie : lemnul acesta venind din ţinutul Evei era înnegrit de păcatul primei femei, dar figura Sfintei Fecioare apărea în toată splendoarea ei, pentru că greşeala Evei a fost răscumpărată de aceea căreia îngerul i-a zis *Ave*. Astfel de idei, puţin accesibile oamenilor de azi, erau uşor de priceput de călugării care duceau o viaţă de meditaţie prin mănăstiri şi deşerturi.

La vederea acelei minunate icoane, cei trei frați scoaseră în același timp cîte o exclamație, întrebînd pe fiecare din ceilalți doi cum de a putut săvîrși într-o noapte o operă atît de uluitoare. Dar toți trei jurară cu mare jurămînt că n-au contribuit cu nimic. Și, într-adevăr, nu era de crezut ca vreunul din ei să fi fost în stare să termine atît de repede o sarcină atît de grea.

Nu rămîne decît să admitem că acest chip a fost cioplit de îngeri sau, lucru și mai demn de crezare, de însăși preafericita Fecioara Maria, pentru care cei trei feciori ai doamnei d'Eppes nutreau o devoțiune deosebită și pe care au invocat-o în acea împrejurare. Cînd prințesa Izmeria intră din nou în temniță, văzînd-o pe Fecioară radioasă și neagră, plînse și o adoră. Și în aceeași clipă simți o mare dezamăgire față de falsa religie a lui Mahomet și fu convertită la credința în Isus Cristos. Cei trei feciori ai doamnei d'Eppes, prevestind că această icoană îi va elibera, îi dădură numele de Maica Liesse, adică aducătoare de bucurie.

Între timp, califul o întreba în fiece zi pe fiică-sa dacă i-a reușit convertirea celor trei cavaleri, iar prințesa Izmeria răspundea cu prudență că-i mai rămînea încă puțin de făcut. Vorbea astfel pentru a-i fi îngăduit să se întoarcă în temnița cavalerilor. Dar ea se și hotărîse să le asigure evadarea și să fugă împreună cu ei.

Cînd totul fu pregătit pentru executarea acestui plan, fata califului luă cu ea toate pietrele prețioase și toate bijuteriile pe care le găsi în pa-

lat şi ieşi noaptea printr-o poartă secretă a grădinii.

Pentru a preţui cum se cuvine purtarea prinţesei, trebuie să ţinem seama de faptul că tatăl ei era sarazin şi păgîn, şi să nu uităm că bijuteriile luate de ea urmau să slujească mai tîrziu la ridicarea sanctuarului Maicii Liesse. Cu giuvaierurile asupra ei, Izmeria se duse de-i eliberă pe prizonieri şi-i conduse pînă la malul Nilului, unde-i aştepta un luntraş care îi trecu pe toţi patru pe ţărmul celălalt. Adormiră cu toţii. Cînd se treziră, cei trei cavaleri zăriră catedrala de pe munte din Laon şi tot ţinutul laonez. Fuseseră transportaţi în mod miraculos — împreună cu prinţesa Izmeria — în timpul nopţii.

Fecioara Neagră era cu ei : ea îi condusese tot drumul. Pe locul unde a atins pămîntul, a ţîşnit un izvor care vindeca frigurile.

Cavalerii văzură bucuroşi fumul ridicîndu-se din nou de pe acoperişul casei lor, precum şi pe doamna mama lor încăruntită toată, care vărsa lacrimi de fericire. Aflînd cine era şi ce făcuse frumoasa sarazină pe care o aduseseră cu ei, doamna d'Eppes vru să-i fie mamă şi naşă. Cînd prinţesa Izmeria o căută pe Fecioara Neagră lîngă izvor, n-o mai găsi. Statuia pornise de una singură şi se oprise la vreo două sute de paşi. Izmeria o văzu şi vru s-o ia în braţe, dar nu putu nici s-o ridice. Fecioara Neagră, făcîndu-se atît de grea, voia să arate că acolo trebuia să se zidească o biserică. Şi la aceasta folosiră bijuteriile califului. Izmeria fu botezată.

Cei trei cavaleri se căsătoriră rînd pe rînd şi trăiră cu pioşenie tot restul zilelor lor. Prinţesa Izmeria se retrase într-o mănăstire, devenind o pildă a tuturor virtuţilor. Şi astăzi încă, dreptcredincioşii care vin la biserica Maica Domnului din Liesse îşi arată unul altuia, după cum am mai spus, chipul ei sculptat şi pictat, ce se află aşezat deasupra galeriei dintre naos şi cor. Cît despre Fecioara Neagră, după ce a săvîrşit nenumărate miracole, a fost arsă de patrioţi în 1793, dar o singură bucată din ea s-a păstrat ca prin minune.

Nimic nu poate fi mai jalnic decît fîntîna miracolelor de odinioară, astupată acum. În imediata apropiere s-a clădit o căsuţă care imită Santa-Casa de Loretta. O alee de pini, alternînd cu plopi înalţi, duce pînă la ea. Mişună pe aici cerşetori şi infirmi, în timp ce un bătrîn stă culcat lîngă izvor şi aşteaptă : din cînd în cînd vreo femeie evlavioasă vine şi-i întinde o sticlă, în formă de madonă, pe care o umple, în schimbul unui gologan, cu apă făcătoare de minuni. Agonia zeilor este de o nemărginită tristeţe.

V

În Bretania

Promontoriul Raz (Finistère)
23 iulie

Am lăsat în urma noastră, pe drumul spre Audierne, tîrgul Plogoff împreună cu pescarii săi

de sardele. În locul gardurilor vii și al copacilor curățați de ramurile nefolositoare, se află acum ziduri joase de granit care mărginesc cîmpiile necultivate, sterpe. Pe aici, undeva, într-una din aceste împrejmuiri, se ridică o lespede rămasă dintr-un dolmen prăbușit — bătrîn martor mut al unor evuri imemoriale. O fi trecut, desigur, multă vreme de cînd s-a cutremurat pămîntul sub prăvălirea greutății sale. Palatul acesta sălbatic e locuit de pitici negri, demoni și vîrcolaci, care în fiece seară — după ce fluierul păstorului a readus turmele în grajdurile lor — dansează la lumina lunii și-l silesc pe orice trecător să intre în joc cu ei. Toți țăranii bretoni știu că dolmenele sînt sălașurile piticilor. Și mai știu că menhirele din Carnac sînt giganți păgîni preschimbați în stane de piatră de sfîntul Cornély.

La stînga noastră, capela sfîntului Colledoc își înalță clopotnița de piatră ajurată. Sfîntul Colledoc a trăit pe vremea regelui Arthur. Numele său, fără îndoială, n-a scăpat canonicului Trévoux, care s-a ocupat în tot timpul nevinovatei sale vieți cu catalogarea sfinților din Bretania.

L-am cunoscut, în copilărie, pe canonicul Trévoux, și e posibil să fiu singurul care a mai rămas dintre cei ce l-au cunoscut. Chipul lui este viu în memoria mea, cît timp nu se va fi năruit și ea pentru vecie în neant. Amintirea bătrînului preot mi s-a redeșteptat — într-un mod destul de straniu — cînd mă aflam pe drumul acesta dezolat ce duce la Audierne. Și fără voia mea. Sînt unii ca-

re-şi pot stăpîni impresiile şi amintirile. Îi admir şi-i invidiez. Dar nu-i pot imita. În orice moment, oaspeţi nepoftiţi, pe care nu-i pot alunga, zîmbitori sau amărîţi, vin de se aşază la masa gîndurilor mele. Şi iată-l pe canonicul Trévoux — treizeci de ani după ce a murit atît de frumos — intrînd cu tricornul pe cap şi cu tabachera în mînă, în sufletul meu surprins. Fie binevenit ! E într-o dispoziţie fericită, agreabilă ; obrajii îi strălucesc ; sînt de un roşu-aprins atît de pur, de-ai zice că-i plămădit de unul din îngeraşii dolofani care zboară în biserică, deasupra stranei canonicale. E înclinat spre o viaţă din cele mai tihnite, şi deoarece lungile drumuri făcute prin landă şi pe plajă nu priesc corpolenţei sale abundente, îşi caută sfinţii bretoni pe cheiul Voltaire, în lădiţele buchiniştilor. Merge pe jos de la puntea Notre-Dame la puntea Royal în fiece zi pe care o dă Dumnezeu, şi numai dacă o dă destul de frumoasă. Căci bunului canonic nu-i plac nici ceaţa, nici ploaia şi, din toate înfăptuirile Domnului, e înclinat să le prefere pe acelea în care Dumnezeu şi-a arătat făţiş bunătatea. Totuşi, într-o zi, pe cînd umbla, după obiceiul său, în căutarea vreunui sfînt breton uitat de secolul acesta ingrat, fu surprins de o vijelie, lîngă Samaritaine, şi scuturat, după propria sa expresie, de o rafală înfricoşătoare ; îşi pierdu chiar şi umbrela pe care vîntul i-o zvîrli în Sena. A fost una din cele mai grele încercări din viaţa sa pămîntească. De cîte ori se gîndea la ea, vedeai cum i se stinge zîmbetul pe buze şi roşul-aprins al obrajilor.

Nu mult după aceea, canonicul Trévoux părăsi această lume, lăsînd în urmă-i o istorie a sfinţilor din Bretania care atestă puritatea sufletului şi simplitatea spiritului său. E o carte pe care mă învinuiesc că n-am citit-o îndeajuns. Îmi făgăduiesc — de cum ajung la Paris — dacă reuşesc să pun mîna pe un exemplar frumos al acestei opere, să caut în ea istoria sfîntului Colledoc, a cărui capelă a rămas atît de mult în urma noastră încît nu mai îngăduie să se vadă decît departe, la orizont, clopotniţa dantelată prin care se întrevede cerul albastru. Sfîntul Collidor sau Colledoc era episcop la Cambrie, cînd a venit din Ţara Galilor la Armorique. Probabil că a traversat oceanul într-un jgheab de piatră, căci aşa era pe atunci obiceiul sfinţilor din Marea Britanie. Ajuns la Plogoff, începu o viaţă de sihastru în plină landă ; printre garoafele sălbatice, trandafirii pitici şi micile imortele ale căror flori cresc la nivelul pămîntului, acolo, sub cerul cînd acoperit de nouri înfricoşători, ca nişte viziuni din Scripturi, cînd brăzdat de zborul păsărilor de mare — printre care se află şi sufletele unor răposaţi — el lăuda pe Domnul, sau se lăsa în voia meditaţiilor sale. Cîteodată, cuprins de extaz, pătrundea pînă în adîncimea cunoaşterii lucrurilor vizibile ca şi a celor invizibile. Astfel că nu-i deloc surprinzător că a primit — pe o cale misterioasă — ştiri de pe lumea aceasta, de care trăia izolat. E mai mult ca sigur că a aflat înaintea tuturor celorlalţi locuitori din Audierne şi Plogoff despre sîngeroasa bătălie de la Camlan, cît şi de-

spre moartea lui Arthur, pe care sabia lui fermecată nu-l putuse apăra de loviturile unui cavaler mişel. Sfîntul Collidor află pe o cale nu mai puţin misterioasă că Lancelot du Lac o iubea pe soţia lui Arthur, frumoasa regină Ginevra. Şi (lucru pe care Colledoc îl ştia tot atît de bine), că Lancelot era floarea cavalerilor. Crescut pe genunchii unei zîne, el avea un farmec deosebit. Şi deoarece era demn de a fi iubit, Ginevra îl iubea.

Dar sfîntul Colledoc, care meditase mult în singurătatea sa, ştia ceea ce ignoră cei care trăiesc în societate. Ştia că dragostea omenească este trecătoare şi cei care-şi pun speranţele în vreo făptură omenească sînt foarte curînd decepţionaţi. Pentru aceste motive, şi considerînd că Ginevra şi Lancelot l-ar ofensa într-un mod groaznic pe Dumnezeu dacă ar reuşi să-şi satisfacă dorinţele, se hotărî să împiedice, cu ajutorul Cerului, o nenorocire atît de mare. Luîndu-şi bastonul, se duse la palatul reginei Ginevra. După ce-i vorbi un scurt timp în taină, o convinse, numaidecît să renunţe la dragostea faţă de Lancelot du Lac. Şi îi inspiră o poftă nepotolită să îmbrăţişeze o viaţă cucernică. În sfîrşit o oferi — tînără, frumoasă, fericită, gătită, caldă încă de amorul profan — lui Isus Cristos, care nu prea era obişnuit să vadă venind la el îndrăgostite care să arate atît de bine cum arăta ea. Ce i-o fi spus sihastrul ? Cărticica pe care am cumpărat-o pe drum, de la un bard orb ca Homer şi care duhnea a rachiu, o cărticică în care găsesc multe istorii de sfinţi, nu redă discuţiile pe care le-a avut Colledoc cu re-

gina Ginevra pentru a-i schimba sentimentele. Ah ! domnule Trévoux, ce i-o fi spus oare ? Dumneavoastră, care cunoaşteţi atît de bine cele mai mici amănunte din viaţa sfinţilor bretoni, cînd trăiaţi şi vă plimbaţi liniştit la soare pe frumosul chei Voltaire, avînd două sau trei cărţi în fiecare buzunar al sutanei, dumneavoastră ştiaţi ce i-a spus ? Ştiaţi ? şi aţi notat asta în marea dumneavoastră compilaţie hagiografică ?

Vai ! dar dacă întrevederea dintre regină şi sfînt a fost secretă, cum aţi fi putut afla ? Îmi veţi spune că sfîntul Colledoc i-a arătat faţa urîcioasă şi scîrnavă a păcatului trupesc. Dar asta nu-i destul, domnule Trévoux. Nu vă daţi seama în ce situaţie se află cel care se interpune între o femeie şi dragostea ei ! Te trînteşte la pămînt, te calcă în picioare, te striveşte. Vă înţeleg : veţi spune că sfîntul Colledoc a ameninţat-o, desigur, pe Ginevra cu mînia divină şi damnaţiunea veşnică, apoi că i-a arătat iadul cum se cască s-o înghită. Nici asta nu ajunge, domnule Trévoux. O femeie îndrăgostită nu se teme de iad ; şi n-o interesează deloc raiul, domnule Trévoux. Vreau neapărat să ştiu ce i-a spus sfîntul Colledoc din Plogoff reginei Ginevra ca s-o despartă de Lancelot du Lac, pe care-l iubea, şi care o iubea. Gîndiţi-vă că pentru a ajunge la un asemenea rezultat ar fi fost nevoie de cuvinte mai puternice decît runele, pe care le cunoşteau numai vechii scandinavi, şi cu ajutorul cărora erau în stare să răstoarne oceanul cu fundul în sus şi să prefacă pămîntul în pulbere ;

deoarece dragostea, domnule Trévoux, e mai tare decît moartea. Adevărul este totuşi că blînda regină l-a ascultat pe stareţ şi a intrat la mănăstire. S-au scris despre ea multe balade în versuri bretone.

Dar ne apropiem de capătul pămîntului. Am trecut prin regiunea grozamelor şi a drobiţelor şi simţim suflarea vîntului din vest peste cîmpul sterp. Iată Lescoff, clopotniţa şi menhirele lui. Încă vreo cîţiva paşi şi ajungem la puntea Raz. Descoperim de pe acum, la dreapta noastră, plaja spălăcită, pe care o brăzdează marea, albă din pricina vîrfurilor de stîncă de la suprafaţă. E golful răposaţilor.

Aici, pe promontoriul care înaintează între două ţărmuri presărate cu colţi de stîncă, se termină pămîntul. La capătul drumeagului strîmt pe care am pornit, marea îşi sparge valurile şi stropii lor ne împroaşcă din toate părţile. În faţa noastră, oceanul, pe care soarele se culcă într-un pat de flăcări, îşi întinde pînă în depărtări magnifica pînză a apelor, pe care o străpung ici şi colo stînci negre, în horbote de spume, şi pe care insula Sein, sumbră şi scundă, doarme la nivelul talazurilor.

E sfînta insulă Şapte-Somnuri, pe care ar fi trăit, după cum se spune, fecioarele profetice. Dar au existat oare astfel de făpturi extraordinare în altă parte decît în imaginaţia oamenilor mării ? Nu cumva mateloţii — de la mare distanţă — au luat drept rochii albe ale preoteselor pescăruşii care stăteau la soare pe stînci ? Amintirea acestor

fecioare a rămas nedeslușită, ca un vis. S-a scotocit în stratul de țărînă al scobiturilor din granit, în care cresc astăzi spicele rare și subțiri ale orzului pentru hrana pescarilor. Nu s-a găsit în pămîntul de acolo nici o piatră sculptată. S-au cules numai cîteva medalii în formă de mici cupe, purtînd pe partea bombată efigia unui erou sau a unui zeu, cu părul buclat, prins în perle, iar pe partea concavă un cal cu cap de om. Cum să-ți imaginezi că a putut sta aici un grup de preotese, aici pe stînca asta abia ieșind deasupra apei, stearpă, goală, învăluită de cețuri, pe care, în vremuri de furtună, valurile o acoperă uneori în întregime ? Dar poate că insula Sein a fost cîndva mai întinsă și mai umbrită decît azi, iar oceanul, care-i roade fără încetare malurile, a înghițit o parte din cuprinsul ei împreună cu templul și sacra pădure a fecioarelor.

Oceanul devine aici înfricoșător ; aici își arată toată puterea. Stîncile fără număr pe care le acoperă cu spuma lui par niște rămășițe din țărmurile înecate împreună cu orașele și locuitorii lor. În clipa de față e calm ; scoate, în somn, un muget imens și liniștit. Numai dîrele de ulei care brăzdează fața sa verde-albăstrie trădează perfizii curenți. Bătrînul zeu, culcat pe cadavrele frumoaselor Atlantide, se bucură de lumina aurie a soarelui ; zîmbește larg și blajin. Chiar și în starea lui de repaos i se ghicește forța. Talazurile care se sparg la patruzeci de picioare sub noi acoperă faleza de spumă și ne aruncă în obraz roua lor amară. După fiecare izbitură a valului, cînd stînca

se descoperă iarăşi, răspîndeşte prin toate povîrnişurile sale cascade argintate, însoţite de sunete limpezi.

La stînga noastră fuge linia dezolată a golfului Audierne pînă la funestele stînci din Penmarch. La dreapta, coasta, acoperită de faleze şi stînci, se arcuieşte pentru a forma golful răposaţilor. Mai departe, vedem strălucind ca un foc roşu capul Caprei. Iar mai departe, coasta dinspre Brest şi insulele d'Ouessant, albăstrind la orizont, se confundă cu albastrul vaporos al cerului.

Oceanul şi falezele îşi schimbă în fiece moment înfăţişarea. Valurile sale sînt rînd pe rînd albe, verzi, violete, şi stîncile pe care, cu cîteva clipe în urmă străluceau filoanele de mică, au acum culoarea cernelii negre. Umbra serii se apropie cu largi fîlfîiri de aripi. Ultimile licăriri ale flăcărilor ce-au căzut în mare se sting. O lumină întinsă, portocalie, arată locul unde soarele a asfinţit. Abia mai vedem zidurile de granit care, în picioare, sau ruinate, împrejmuiesc golful răposaţilor. Se aude distinct, în tăcerea înnoptării, larma surdă a valurilor pe care o străbate ţipătul melancolic al cormoranului.

Ceas de o tristeţe ucigătoare, şi totul, stînca, landa, marea şi nisipul spălăcit al golfului, totul ne vorbeşte despre jalea de a trăi. Numai cerul, pe care se aprind primele stele, deasupra capului nostru, e de o dulceaţă încîntătoare. Cerul din Bretania e uşor şi profund. Voalat uneori de o ceaţă rară care vine şi pleacă într-o clipă, mai totdeauna e acoperit de nori deşi, asemănători

munţilor, care îi dau înfăţişarea unei alte lumi. Cîteodată, prin spărturi subite, cerul lasă să se vadă un albastru care te atrage ca hăul. În acest moment, îmi dau seama de ce bretonilor le place moartea. O iubesc, şi adesea sufletul celtic e ispitit de ea. Dar se şi tem, fiindcă tuturor făpturilor le e groază de moarte.

Moartea pluteşte peste aceste meleaguri ; trecînd deasupra capetelor noastre, odată cu vîntul, ne zbîrleşte părul. Golful acesta inform, care se întinde de la insula Ouessant pînă la insula Sein, şi care se numeşte Iroise, e spaima oamenilor mării. Naufragiile se ţin lanţ. Pintenul promontoriului, pe lîngă care trec toţi navigatorii costieri, în drum dinspre Canalul Mînecii spre ocean, e deosebit de periculos din pricina brizelor capricioase care suflă dinspre larg, a stîncilor invizibile, a curenţilor care se învolburează în jurul stîncilor şi a cumplitelor valuri seismice care izbesc în faleză. Pescarii bretoni cîntă, traversînd şenalul Raz :

— Dumnezeule ! ajută-mă : barca mea e aşa de mică şi marea atît de mare !

Cadavrele nufragiaţilor care au pierit la Iroise sînt aduse de curent în golful răposaţilor. Oare pentru statornicia cu care strînge rămăşiţele omeneşti pe nisipul său alb — parcă ar fi fost pulbere de oase — golful acesta ospitalier a primit un nume atît de funebru ? Respectînd tradiţia, preoţii din Ţara Galilor — mai curînd călugări sau druizi — erau îmbarcaţi după moarte pe această coastă pentru a fi îngropaţi în insula Sein. Şi alte

obiceiuri tradiţionale, culese de poetul Brizeux, fac din lugubrul golf locul de întîlnire a morţilor pioşi care vor să-şi doarmă somnul de veci în insula Şapte-Somnuri :

Pe vremuri o fantomă, cu glasul apăsat,
Ades chema cîte-un pescar pe-nnoptat,
Şi-n golf îl ducea, unde-aştepta o barcă
Plină de morţi, şi grea, de se cufunda parcă.
În pofida mareei, trebuia s-o pornească
Şi în insula sfîntă Sein să oprească.

Se mai povesteşte că pe ţărm se plimbă suflete chinuite, plîngînd, în timp ce osemintele naufragiaţilor bat la uşile pescarilor, cerînd să fie înmormîntate. Şi mai există o credinţă vie la ţărani, anume că, în noaptea de 2 noiembrie, dată fixată de biserică pentru comemorarea credincioşilor decedaţi, sufletele naufragiaţilor se adună în cohorte dese pe malurile golfului, şi urlete de jale se ridică din mijlocul lor. În noaptea aceea, se spune, morţii care se întorc pe pămînt sînt „mai numeroşi ca frunzele ce cad din copaci, mai deşi ca firele de iarbă ce cresc pe cîmp".

În timp ce noi mergeam de-a lungul stîncilor mohorîte, se stîrni un vînt puternic, şi o vijelie ne împresură cu întunecimea şi ploaia ei. Ne îndreptarăm, ca să ne mai uscăm, spre un han din cătunul Kerherneau. Şi aici, într-o încăpere joasă, unde bărbaţi pletoşi, purtînd pantaloni de pe vremea galilor, beau cidru gălbui şi rachiu tare, stau lîngă soba în care arde un pumn de grozame şi

iarbă-neagră şi mă gîndesc la glasurile acelea tînguitoare de pe ţărm, care-mi sună mereu în urechi ; mă gîndesc la insula Şapte-Somnuri pe care oceanul o acoperă cu o spumă mai albă şi mai rece decît rochia fecioarelor profetice şi decît sufletele morţilor. O bufniţă se vaită pe acoperiş. Lîngă mine, băutorii cu părul lung stau gravi şi tăcuţi în faţa stacanei cu cidru sau a paharului cu alcool.

Aşteptînd cina pe care o pregăteşte hangiţa, scot din buzunar singura carte pe care am adus-o cu mine aici, la capătul lumii, dominat de ceaţă. E un lung poem, mai bine-zis o înlănţuire de povestiri, într-un limbaj ritmat, care au o gravitate copilărească, opera unor cîntăreţi care nu ştiau să scrie, destinată unor ascultători care nu ştiau să citească : e vorba de *Odiseea.*

O deschid la capitolul al unsprezecelea, care este capitolul morţilor, căruia în antichitate i se spunea *Nekyia.*

Nekyia a ajuns la noi, supraîncărcată de către aezii care o cîntau la banchete, de texte din diferite perioade, şi cu caractere deosebite. Vechii cîntăreţi din ţiteră au intercalat mai ales un număr de amante ale zeilor, care par scoase dintr-un catalog alcătuit în epoca religioasă a lui Hesiod şi a posterităţii sale poetice. I-au mai adăugat apoi şi un tablou al chinurilor pe care le îndură în infern adversarii zeilor, şi nimic nu este mai potrivnic ideii pe care primii homerizi şi-o făceau, în ingenuitatea lor, despre moarte. Nici un elenist nu se află pe aici pentru a mă ajuta să mă descurc

printre aceste interpolaţiuni şi singurii scoliaşti ce se află în hanul acesta de pescari bretoni, de la marginea golfului sumbru, sînt bufniţele care se vaită deasupra capului meu, precum şi pescăruşii, dormind pe stînci. Îmi ajung, căci îmi vorbesc despre tristeţile nopţii şi groaza de moarte.

Cînd începe *Nekyia*, isteţul Ulise tocmai trecuse cu vasul său oceanul care desparte lumea celor vii de împărăţia umbrelor ; ajunsese în insula Kimmerienilor, pe care niciodată soarele, de la răsăritul la apusul lui, n-o luminează ; pusese piciorul pe ţărîna moale a acestui ţărm cufundat în noaptea eternă şi se dusese, trecînd pe sub plopii înalţi şi sălciile sterile ale Persephonei, pînă la împărăţia lui Hades. Acolo, în apropierea stîncii unde se întîlnesc cele două fluvii funebre, în poiana crinilor, a săpat cu paloşul o groapă, în care a vărsat apoi libaţii de miere şi vin pentru umbrele subpămîntene. Nu deşarta curiozitate l-a atras în acea lume mută în care nici un om viu nu a intrat înaintea lui. Ci ca să evoce, în insula întunecată a Kimmerienilor, umbrele rătăcitoare ale morţilor. A venit aici după sfatul vrăjitoarei Circe, pentru a întreba umbra prorocului Tiresias prin ce mijloace îi va fi dat în fine să se întoarcă în Itaca. Căci bătrînul conducător, care a văzut ciconi, lotofagi, ciclopi, lestrygoni, sirene, şi care a avut parte de culcuşul zeiţelor şi al vrăjitoarelor, este devorat de dorinţa de a-şi revedea insula, soţia şi fiul.

Tiresias, care rătăcea, cu bastonul de augur în mînă, în mijlocul morţilor, era un personaj extra-

ordinar ; și se înțelege de ce Ulise s-a dus să-l consulte pînă în insula Kimmerienilor. Tiresias n-are, e-adevărat, în *Odiseea*, o fizionomie bine distinctă. Seamănă, în poemul acesta, cu vrăjitorii din *O mie și una de nopți*, și cu toți vracii din povestirile noastre populare. Dar era faimos printre vechii eleni așa cum a fost Vrăjitorul Merlin la bretoni, și îndată ce imaginația grecilor, după ieșirea din faza copilăriei, își luă avînt, poeții au povestit mii de miracole despre ghicitorul antic. Dacă le-am da crezare, el a fost prefăcut într-o femeie, drept pedeapsă că a despărțit cu un bețigaș doi șerpi care se împreunaseră ; ulterior și-a reluat prima formă ; dar amintirile de pe vremea metamorfozării sale au constituit pentru el o experiență cu totul deosebită în privința unor amănunte foarte delicate. Orb fiind, înțelegea limbajul păsărelelor și prevedea ce se va întîmpla în viitor. A trăit, plin de înțelepciune, de șapte ori vîrsta unui om obișnuit ; și era nespus de trist că trăiește atîta și că știe așa de multe. Jalea i s-a revărsat într-o zi în această sublimă lamentație :

— O, Zeus, părinte și rege, a exclamat odată bătrînul ghicitor, de ce nu mi-ai dat o viață mai scurtă și partea de ignoranță ce mi se cuvine ca om ? Desigur că nu mărinimia te-a îndemnat să-mi lungești viața timp de șapte generații muritoare.

Pentru a-i da o înfățișare și mai tragică, poeții ni-l arată pe Tiresias păstrîndu-și, chiar și în mijlocul morților, știința, care era atît de amară. E de la sine înțeles că în *Nekyia* nu se găsește nici

urmă de o asemenea adîncă melancolie. Foarte bătrînul aed care a născocit cea mai mare parte din Cartea a XI-a, era tot atît de tulburat de întristările care însoțesc meditația și cunoașterea ca și *Mama-mea-gîsca.*

De un lucru era încredințat : că cei ce-au murit au murit de-a binelea.

— Vai ! spune Ahile, există în împărăția lui Hades mulțime de duhuri și fantome, dar ele sînt lipsite de simțuri.

Asta era credința foarte simplă din acele vremuri eroice. Pentru cîntărețul nostru rătăcitor, Tiresias, cu toate că pe pămînt a fost proroc, împărtășește, sub pămînt, nesimțirea comună a tuturor morților. Nu vede și nu aude.

Dar Ulise, inițiat fiind de vrăjitoarea Circe în arta necromanției, cunoștea un mijloc de a da umbrelor, cel puțin pentru moment, puterea de a gîndi și de a vorbi : pentru a se însufleți, acestea trebuiau să bea sînge cald.

De aceea sacrifică oi pe marginea șanțului pe care l-a săpat. Îndată duhurile se ridică în stol din Ereb. Femei tinere, adolescenți, bătrîni care au avut multe de îndurat, gingașe fecioare cu inima copleșită de un doliu recent, un mare număr din cei străpunși de lăncii de aramă, războinici căzuți în luptă, purtîndu-și încă armele însîngerate, toți se înghesuiau în jurul șanțului făcînd un imens vacarm.

Chiar și Ulise, cel ce văzuse pe mări atîtea grozăvii de i se făcuse părul măciucă, fu cuprins de groază. Dădu la o parte cu sabia umbrele acestea

care — ca un roi de muşte — zburau în jurul oilor tăiate şi a sîngelui victimelor. Recunoscîndu-şi mama în mulţimea duhurilor, o alungă şi pe ea ca pe toate umbrele. Căci voia ca prorocul Tiresias să bea cel dintîi. Îşi iubea mama, dar era nerăbdător să afle ce i se va ghici. Dealtfel, dacă te gîndeşti că rapsodul homeric urma îndeaproape poveştile populare, nu te va surprinde — oricît de puţin ai fi obişnuit cu folklorul —, nici naiva stîngăcie a povestitorului, nici duritatea eroului. Totuşi, nu Tiresias va vorbi primul. Ci Elpenor. Acesta va vorbi, fără să fi băut sînge. E foarte probabil că Elpenor a fost introdus ulterior în această scenă evocatoare de vreun alt aed, puţin grijuliu în a respecta riturile vechii necromanţii.

Dar mai trebuie luată în seamă situaţia cu totul deosebită a lui Elpenor. El nu şi-a găsit încă locul în împărăţia lui Hades. Face parte dintre acei morţi care nu au fost îngropaţi şi care rătăcesc în mod jalnic în jurul locuinţelor lor, venind să ceară noapte de noapte acelora lăsaţi pe lumea asta să le dea puţină ţărînă ca să-şi acopere nefericitul lor corp. E un suflet chinuit. Fusese însoţitorul lui Ulise în călătoriile sale, şi nu-l părăsise nici în insula Ea. Aflîndu-se într-o noapte pe acoperişul drept de pe casa vrăjitoarei Circe, a căzut din nebăgare de seamă şi şi-a frînt gîtul. Nimeni nu l-a regretat, pentru că era un netot şi un beţiv. Ulise, care-l lăsase pe tovarăşul lui pe locul unde căzuse, fu foarte mirat că-l vede în mijlocul Kimmerienilor ; îşi arătă surpriza.

— Cum, îl întrebă el, tu care ai umblat pe jos, sub pămînt, ai ajuns mai repede decît mine, care am venit cu nava ?

Aristarh socotea întrebarea asta lipsită de sens. Domnul Alexis Pierron, editorul lui Homer, afirmă că-i naivă, dar nu absurdă. A fost foarte jenantă, deoarece Elpenor nici nu i-a răspuns. L-a implorat, gemînd, pe Ulise să-i acorde onorurile înhumării.

— Cînd te vei întoarce în insula Ea, nu mă lăsa nejelit și neîngropat, ci arde-mă împreună cu armele mele, ridică-mi un gorgan pe malul albei mări și implîntă în acest gorgan vîsla cu care, atunci cînd eram viu, vîsleam împreună cu tovarășii mei.

Acestea sînt doleanțele pe care umbra lui Elpenor le depune la picioarele lui Ulise. Atîta timp cît nu va fi îngropat, Elpenor n-are loc nici pe pămînt, și nici în împărăția lui Hades. E un jalnic rătăcitor între cei vii și între cei morți. Poate că din această pricină vorbește fără a fi băut sînge înainte. Dar părerea mea este că-i vorba de o interpolare. Această *Nekyia* e peticită ca o tapiserie înfățișînd istoria lui Alexandru, din cele care se atîrnau — timp de patru sute de ani — în zilele de sărbătoare, de crestele zidurilor din față a unor case din Bruges. Așa încît e și foarte amuzantă, și foarte venerabilă.

Prima umbră pe care eroul o lasă să se apropie de șanț, ca să bea sînge și să recapete puterea de a simți și a vorbi este ghicitorul Tiresias care, îndată după ce bea, rostește cu voce tare o profe-

ţie, la început în legătură cu viitoarele călătorii ale eroului, iar în ultima ei parte inspirată, fără îndoială, dintr-un cîntec străvechi, căci se referă la tradiţiile bizare şi puerile, cu totul străine de Odiseea, şi în toate privinţele de-a dreptul contrare însuşi spiritului acestui poem. Căci ingeniosul Ulise, atît de drag fecioarei Atena, împărtăşeşte soarta nelegiuiţilor şi a blestemaţilor, menit aici unor pedepse îndurate odinioară de un Cain sau de un Ahasverus. Şi dacă ghicitorul lasă să se întrevadă iertarea finală, ameninţările pe care le proferă, în acord dealtfel şi cu unele legende care ne-au fost păstrate, dau eroului — din care povestirile homerice au făcut tipul elenului desăvîrşit — caracterul unui damnat. Aici s-a cusut peste vechea tapiserie o fîşie de tapiserie şi mai veche, şi mai sumbră.

După ce aude această profeţie, Ulise vrea să stea de vorbă cu umbra mamei sale — fără prea multă zăbavă — şi se pare, din cîte îi spusese lui Tiresias că, dacă nu o chemase încă, e că nu ştia cum s-o facă. În acest caz, l-am acuzat pe nedrept de insensibilitate pe asprul rege pirat, atît de admirat de mateloţi şi de pescarii eleni, care a rătăcit multă vreme pe marea cea stearpă. Dar am văzut că, iniţiat în necromanţie de către vrăjitoarea Circe, el a evocat-o pe mamă-sa, fără să vrea măcar — noi credem că, mai curînd, l-a înşelat pe Tiresias. Era un mincinos ; zeiţa îndrăgostită de el i-a şi spus într-o zi : „Te iubesc pentru că ştii să minţi bine". Într-adevăr, după lecţiile lui Circe, care

i-au revelat arta chemării morților, ignoranța lui pare de neconceput. Am văzut că a reținut foarte bine preceptele vrăjitoarei. Sau, pur și simplu, tapiseria a mai fost cîrpită și aici.

Totul este obscur în această minunată poezie a unor copii fricoși. Dar și obscuritatea are farmecul ei și constituie un prilej de a te minuna. Cînd venerabila mamă a lui Ulise, bătrîna Antikleia, bea sîngele negru și îi vorbește fiului ei, sîntem cuprinși de o mare și profundă emoție, și pătrunde în noi un asemenea sentiment al frumuseții încît ne vedem siliți să recunoaștem că geniul elenic, încă din copilăria sa, a avut instinctul armoniei și a cunoscut acel soi de adevăr care stă deasupra adevărului științific, și pe care numai poeții și artiștii — singurii pe lume — ni-l pot revela.

— Copilul meu, cum de ai venit viu pe o noapte fără de lumină ? căci e greu celor vii să vadă aceste lucruri.

...Aceea care-i atît de abilă în mînuirea arcului nu m-a ucis cu vreuna din săgețile sale, și nici nu m-a lovit una din bolile care îți dau o tristă lîncezeală și-ți sug viața din mădulare. Ci numai mîhnirea, îngrijorarea și amintirea duioșiei și blîndeței tale mi-au răpit dulcea viață.

Atît a spus. Fiul a vrut să-și stringă mama în brațe. De trei ori s-a repezit, cu dorința fierbinte de a o simți aproape de el, de trei ori s-a făcut nevăzută asemenea unei umbre sau unui vis.

Atunci, cu inima sfîșiată de o crîncenă durere, i-a spus :

— Mamă, de ce nu stai cînd vreau să te îmbrăţişez, ca să putem, aici, în împărăţia lui Hades, unul în braţele celuilalt să plîngem în voie, lăsînd să curgă din plin lacrimi de jale ?

Şi venerabila mamă i-a răspuns :

— Vai, copilul meu, aceasta-i starea în care se află oamenii după moarte ; a rămas un suflu, dar ei nu au carne şi nici oase : puterea focului le distruge îndată ce spiritul le părăseşte şi spiritul, ca un vis, pluteşte, furat de zbor...

Cuvinte infinit de dulci şi adînc scăldate în laptele duioşiei omeneşti ! Ele au fost găsite de un foarte bătrîn cîntăreţ care trăia pe malul mării „violete“, pe vremea cînd oamenii încă nu învăţaseră să se urce pe cai, nici să pună carnea la fiert. Cîntăreţul nu văzuse niciodată figuri pictate sau sculptate ; singurele altare închinate zeilor, pe care le cunoscuse, erau acele grosiere lucrări în piatră, denumite stele, din pădurile sacre. Era hărţuit neîncetat de grija de a-şi procura cele necesare existenţei. Printre bărbaţii care nu se gîndeau decît la mîncare şi la războaie ca să poată fura femei şi pirostrii de aramă, el ducea o viaţă mai jalnică decît a unui lăutar dintr-un sat oarecare din Auvergne. Totuşi, găsea în inima-i aspră şi curată accente care vor răsuna veşnic în sufletele generoase :

— Copilul meu, aceea care-i atît de îndemînatecă în mînuirea arcului nu m-a ucis cu vreuna din săgeţile sale, şi nici nu m-a lovit una din acele

boli care îţi dă o tristă lîncezeală şi-ţi suge viaţa din mădulare. Ci numai mîhnirea, îngrijorarea şi amintirea duioşiei şi blîndeţei tale mi-au răpit dulcea viaţă.

Bătrînul cîntăreţ din ţiteră exprima astfel armonioasa durere, dovedindu-se de pe acum a fi elen prin sensibilitatea sa faţă de frumos, singurul lucru omenesc care nu înşală, căci el singur provine de la om, şi numai de la om.

Închid străvechea culegere din aezii ionieni şi deschid fereastra odăii rustice. Văd din nou, în toiul nopţii, golful răposaţilor. Adineauri, eram cu anticul Ulise, şi nu s-au schimbat prea multe în lumea din jurul meu, nu e prea mult între *Nekyia* homeridului şi *gwerz*-ul barzilor din Breiz-Izel. Toate credinţele vechi se aseamănă prin simplitatea lor. Legendele imemoriale cu privire la răposaţi au rămas foarte puţin creştine în creştina Bretanie. Credinţa în viaţa viitoare este tot atît de obscură şi de şovăitoare ca în epopeea homerică. Pentru armorican, ca şi pentru elenul primitiv, morţii tîrăsc alene cu ei o rămăşiţă de existenţă. Ambele rase cred la fel că, dacă trupurile nu sînt redate ţărînii materne, umbrele acestor corpuri rătăcesc, jelindu-se şi implorînd să li se dea un mormînt. Umbra lui Elpenor îi cere un mormînt lui Ulise ; naufragiaţii din Iroise vin de izbesc cu oasele lor în uşile pescarilor. În lumea celţilor ca şi în aceea a elenilor, morţii au un tărîm al lor, despărţit de al nostru prin ocean, o insulă neguroasă pe care o locuiesc de-a valma.

Acolo, insula Kimmerienilor ; aici, mai aproape de mal, sfînta insulă a celor Şapte-Somnuri. Mormintele au aceeaşi înfăţişare în Grecia eroică şi la celţi.[1]

Dar ce zic ? Am văzut la Carnac mormîntul lui Elpenor. Numai vîsla lipsea ; şcotocindu-l, arheologii au găsit arme şi oase ; acesta-i gorganul Sfîntului Mihail, care se ridică pe „ţărmul albei mări".

Dar a venit hangiţa să mă anunţe că cina e servită. Omleta aurie străluceşte pe masă şi mirosul fripturii de miel, parfumată cu cimbrişor, umple camera. Las la o parte pe Homer şi reveriile mele. Dar să nu vă închipuiţi cumva că celţii au fost pelasgi şi că la Quimper se vorbea greceşte ca la Micena.

---

[1] În cartea sa, atît de metodică şi de profundă, *Religia Galilor*, Alexandre Bertrand a stabilit în mod temeinic, se pare, că popoarele care construiau dolmene nu erau celţi. Dar nu ar putea fi vorba aici de etnografie. Autorul se mulţumeşte cu o privire foarte generală asupra cultului morţilor în Bretania, unde s-au suprapus mai multe rase umane. Şi tot Alexandre Bertrand a făcut, referitor la acest subiect, o remarcă judicioasă : „Religiile primesc, în cursul dezvoltării lor, elemente noi, care le întineresc şi le transformă, fără să se lepede complet însă de trecutul lor..."

Aceste observaţii îşi găsesc în mod deosebit aplicarea în ţările în care populaţia, precum în Galia, se compune din mai multe pături succesive şi diverse de cuceritori şi imigranţi, cu o complexitate religioasă diferită, fiecare avînd divinităţile lor particulare, pe care au încercat, desigur, să le introducă în cultul naţional, sau, dacă nu, le-au păstrat cu titlu de cult familial sau tribal. (Lucrarea citată, p. 215.)

De Carneo (Morbihan)
4 august

De la înălţimea gorganului funerar, consacrat sfîntului Mihail, se descoperă două întinderi mohorîte, una e pămîntul şi cealaltă e marea. La asfinţit, oceanul se întinde pînă la arcul azuriu al orizontului. La stînga aleargă negrele ţărmuri ale golfului Locmariaker ; aici doarme, de nenumărate secole, un şef barbar sub o aglomerare informă făcută din blocuri de stîncă, iar mai departe se pierde în pîclă puntea sfîntului Gildas, acolo unde Abelard a fost ameninţat cu moartea de nişte călugări ignoranţi, care urau muzica şi filozofia. La dreapta, lugubra peninsulă Quiberon înaintează în mare, iar în larg, Belle-Ile îi taie drumul ca un imens sparge-val.

Dar, învîrtindu-vă pe loc, în aşa fel încît să aveţi Quiberon la stînga, veţi vedea landa întinzîndu-se pînă la pădurile de pini care subliniază marginea cerului cu liniile lor de un albastru sumbru ; pe cîmpul acesta, cu bălăriile de un trandafiriu întunecat, trece umbra deasă a norilor. Aici e Carnac, Locul-Pietrelor.

O mulţime de menhire stau într-o ordine perfectă, cazonă. În faţă se înalţă şirurile din Menec ; puţin mai la dreapta, le zăriţi pe cele din Kermario. O ondulaţie a terenului vă ascunde, în această parte, pietrele din Kerlescan. Două mii dintre aceşti giganţi diformi mai sînt în picioare sau stau culcaţi potrivit rangului lor. Se crede că odinioară au fost mai mult de zece mii.

Brațele cui le-o fi semănat pe cîmpia asta? Nu se știe. Nu li se cunoaște nici vîrsta, nici destinația. Ele par, în măreția lor grosolană, să păstreze muta amintire a raselor stinse de demult, și se desprinde din ele nu știu ce senzație funebră, care te duce cu gîndul la niște oameni foarte primitivi, la niște șefi de triburi sălbatice care dorm sub enorma lor greutate. Totuși, cercetîndu-se pămîntul de sub menhire, nu s-a găsit nimic din care să se poată deduce că ar fi vorba de morminte.

De Mortillet crede că înșiruirile acestea stîncoase ar fi arhivele unui popor care a trăit acolo înainte de venirea celților și care înfigea în pămînt cîte o piatră în amintirea fiecărui eveniment demn de a fi comemorat; astfel încît cîmpia de la Carnac ar fi o carte în care oamenii aceia scriau cu blocuri de stîncă despre războaie, alianțe, partide de vînătoare, navigații pe trunchiuri de copaci scobiți și genealogiile șefilor.

Locuitorii din Carnac atribuie acestor pietre o origine cu totul diferită și mult mai miraculoasă. Ei povestesc că într-o bună zi, sfîntul Cornély a fost urmărit de o mare ceată de păgîni pe cîmp. Păgînii, după cum se știe, erau giganți. Slujbașul Domnului trase o fugă pînă la mal, în speranța că se va îmbarca, scăpînd astfel de un mare pericol. Dar, negăsind nici o barcă, se întoarse spre necredincioși și, întinzînd mîna spre ei, îi preschimbă în stane de piatră. Și astăzi încă aceste pietre poartă numele de „soldații sfîntului Cornély".

De cînd nu mai sînt giganţi idolatri, sfîntul Cornély se dedică, în mod special, protecţiei vitelor cornute.

Sfîntul Cornély este un mare original şi regret foarte mult că nu am consultat, în privinţa lui, pe bunul canonic Trévoux, care i-a studiat cu atîta candoare pe toţi sfinţii din Bretania : mi-ar fi povestit atîtea minuni. Că sfîntul Cornély nu ar fi altul decît sfîntul papă Corneille, care a primit inelul de pescar în anul 251 şi care a fost hărţuit, pe scaunul sfîntului Petru, de multe necazuri — o spun hagiografii — şi sînt sigur că Trévoux o credea. Trévoux credea tot, şi această fericită înclinaţie i se citea pe obraz. Era un om binevoitor ; de aceea a trăit în pace pe pămînt. Sper că acuma trăieşte la fel şi în cer. E plăcut să-ţi imaginezi că sfîntul Cornély este într-adevăr papa Corneille ; dar trebuie să recunoaştem că în Bretania a devenit foarte breton. Şi-a însuşit spiritul şi moravurile ţăranilor din Carnac, care l-au ales patronul şi mijlocitorul lor pe lîngă bunul Dumnezeu. L-a uitat pe fiorosul Novatien care a tulburat cu atîta cruzime pontificatul său. L-am văzut de curînd pe o uşă a bisericii parohiale. E sculptat şi pictat, în haine pontificale, între doi boi care îşi îndreaptă boturile spre el, privindu-l cu mare blîndeţe. E un sfînt cît se poate de potrivit pentru o regiune cu multe păşuni. Sărbătoarea lui cade în ziua de 13 septembrie şi, ceea ce nu ne spune Trévoux, această dată coincizînd cu echinocţiul de toamnă,

sărbătoarea sfîntului a trebuit să se substituie unei feerii agricole a păgînilor. Nu încape îndoială că numele însuşi al sfîntului Cornély l-a predestinat pe sfîntul din Carnac să înlocuiască antica divinitate a vitelor cornute. Regret că nu pot rămînea la Carnac pînă în ziua ceea. Căci e un pelerinaj foarte frumos. Vin pelerini din toată Bretania să sărute cu devoţiune oasele sfîntului închise într-o raclă de moaşte, în formă de cap, făcută din aur şi strălucind de pietre scumpe. Apoi, cu pălăria sub braţ şi un şirag de mătănii în mînă, credincioşii se duc în procesiune la fîntîna din apropierea bisericii, care-şi înalţă pe patru arcade micuţa piramidă terminată cu o sferă şi avînd deasupra o cruce. Acolo, după ce îngenunchează, sorb din apa pe care nişte cerşetori le-o oferă într-un urcior, apoi îşi udă obrazul şi mîinile, pe care le ridică deasupra capului şi, după ce săvîrşesc toate aceste rituri străvechi, se întorc la biserică pentru a-şi depune ofranda înaintea protectorului vitelor.

După aceea se stropeşte cu apă din fîntînă capul boilor vindecaţi prin mijlocirea sfîntului Cornély. Sfîntul e atît de binevoitor faţă de cirezi, încît uneori i se aduc noaptea boi în procesiune. Ca şi zeul rustic, al cărui loc l-a luat, el îşi primeşte victimele ; i se oferă vaci, dar nu sînt sacrificate. Sînt vîndute în profitul bisericii. Se vînd chiar şi funiile care au slujit să conducă victimele pînă la altar ; şi există credinţa că vitele, cărora li se pun ulterior aceste funii, nu vor

pieri de boală. Ce mult aveau nevoie aceşti bouari zgîrciţi şi săraci de un asemenea veterinar ceresc !

Tumulusul pe care v-aţi urcat oferă o altă mărturie a pietăţii bretone. Apostolii din Armorique au sanctificat acest gorgan, ridicînd pe piscul lui o capelă închinată arhanghelului Mihail, care sloboade şi opreşte fulgerele şi căruia-i place să stea la înălţime. Nevestele marinarilor vin în această capelă să-l roage pe arhanghel să-i ferească pe bărbaţii lor de primejdiile mării. În fiecare an, în noaptea de 23 iunie, flăcăii de prin partea locului aprind focul la Sfîntul Ion de vară, scoţînd chiote de veselie, la care le răspund focurile de pe toate piscurile învecinate. Şi nu-i greu de crezut că obiceiul acesta datează din antichitatea legendară.

Aceste mici muşuroaie, care se văd mai bine acum, cînd soarele e la asfinţit şi le prelungeşte umbrele, sînt aşa-zisele *bossenno*, ridicături de pămînt presărate între gorgane şi ocean. Se povesteşte că ele acoperă un schit de călugări roşii, în care s-au petrecut asemenea nelegiuiri că nici cerul, nici pămîntul nu le-au putut îndura. Şi într-o noapte mănăstirea a fost înghiţită de flăcări.

Şi astăzi încă locul în care au fost îngropaţi călugării roşii are o faimă proastă. În umbra înserării se aprind flăcări pe aceste muşuroaie şi se aude vorbindu-se într-o limbă necunoscută creştinilor. S-au făcut săpături sub aceste *bossenno*. Un arheolog englez, Miln, a venit cu cazmaua şi a

descoperit într-adevăr ziduri, purtînd urme de incendiu. Numai că nu sînt ziduri de mănăstire. Mușuroaiele acoperă o vilă galo-romană, clădită aici, la marginea lumii cunoscute, cu ziduri de piatră și de cărămidă, cu odăi zugrăvite în culori vii, cu fermă, băi și templu, în sfîrșit, așa cum a descris Columelle o vilă romană. Aici veți regăsi arta lui Pompei pe tencuiala de stuc, ornamentată cu motive grecești și ghirlande, precum și pe mulurele încrustate cu scoici.

În primele secole ale erei creștine, latinii, întocmai ca englezii de astăzi, răspîndeau civilizația lor în toate părțile din lumea cunoscută. Duceau cu ei zeii lor lari și penați. S-au găsit în *sacellum*-ul din vilă figurine de argilă arsă, așezate acolo de mîini pioase. Ele reprezintă pe Venus Anadyomene și zeițele mame. Acestea din urmă, purtînd tunici lungi și stînd în jilțuri mari de răchită, țin în brațe cîte un copil mic ; ele seamănă foarte bine cu Sfintele Fecioare din arta creștină. Aceste figurine din Carnac au fost duse, nu departe de sat, într-o cabană care servește drept muzeu. Unele din ele, de același gen, au avut în altă parte o soartă cu totul diferită. Au fost luate drept icoane ale Mariei și considerate a fi făcătoare de minuni, atrăgînd astfel mulți pelerini în sanctuarul unde fuseseră depuse imediat după scoaterea din pămînt.

Iată tot ce-am putut descoperi de pe înălțimea gorganului arhanghelului Mihail, în spațiu și în timp. Gorganul acesta a fost făcut de mîna omului, prin aglomerare de pietre și nămol de mare.

René Gelles, în urma săpăturilor, a găsit aici dolmenul sub care se află un mormînt de conducător de oşti. S-au văzut oasele sale, pe jumătate calcinate de flăcările rugului, armele de jad şi fibriolită şi şiragurile de matostat roşu. Se crede, după unele indicii, că sub ridicătura aceasta se mai află şi un al doilea mort, a cărui pulbere a rămas deocamdată neatinsă. Întocmai cum a vrut Ahile : ca cenuşa lui să fie alături de a lui Patrocle, sub acelaşi tumul funerar. Umbra lui Patrocle venise ea însăşi, noaptea, în somn, să-i facă rugămintea asta. Şi i-a vorbit astfel : „Am să-ţi cer, şi te rog să nu uiţi, ca osemintele mele să nu fie despărţite de ale tale, Ahile. Am fost crescuţi împreună în casa ta... Fie dar ca osemintele noastre să fie închise în aceeaşi urnă de aur". După care, Ahile a poruncit să se facă pentru prietenul său un gorgan nu prea înalt, şi a adăugat : „După ce voi fi murit, voi, care îmi veţi supravieţui, ridicaţi-i lui şi mie un singur mormînt, mai înalt şi mai larg".

Mormîntul, a cărui iarbă sărată de stropii valurilor o călcăm în picioare, acum, este şi larg şi înalt, întocmai ca acela al lui Ahile şi Patrocle. Războinicii care se odihnesc aici, cu armele alături au fost desigur nişte iluştri conducători de popoare. Dar nici un Homer nu le-a făcut numele nemuritor.

Pe locul unde ne aflăm a fost desigur sacrificată o fecioară barbară, mai albă decît Polixena, fiica lui Priam. Şi sufletul ei indignat s-a refugiat sub cerul scund dintre cîmpie şi ocean.

Sainte-Anne-d'Auray, 28 iulie

Era în ziua Pelerinajului. Se știe că în Bretania se numește Pelerinaj hramul unei biserici sau al unei capele. Pelerinii care sosesc acolo, după îndeplinirea unor anumite practici pioase, și după ce depun cîteva daruri aduse sfîntului sau sfintei, capătă indulgențe. Sfinții din Bretania au păstrat, fiecare pe domeniile lui, o simplitate rustică. Primesc daruri în natură. Și mai trebuie să li se plătească și redevența după obiceiul locului. Maica Noastră din Relec nu vrea decît găini albe. Sfînta Ana, mama ei, nu are asemenea finețuri : primește toate cadourile ; coroana ei e făcută din giuvaerurile doamnelor din Lorient și Quimper.

E aproape o leghe de la gară pînă la Sfînta Ana. Cînd am pornit-o noi, tot drumul care duce în sat de-a lungul cîmpiei era ticsit de pelerini. Scufiile albe ale țărăncilor străluceau la soare, ca aripile unor pescăruși. Bărbații, în sacouri de un cafeniu-închis, și în cap cu pălării largi, din care atîrna o panglică neagră, înaintau în tăcere, sprijinindu-se în bastoane de corn. Și pe tot cursul drumului se înșiruia, de o parte și de alta, cîte un gard de cerșetori.

Unii, moșnegi orbi, albiți și păroși, proptindu-se cu mîna de capul unui copil, păreau, în lamentabila lor maiestate, a fi ultimii barzi. Ceva mai în față, o femeie ridica, gemînd, spre cerul albastru de peste cîmpie, un braț atît de mutilat, atît de descărnat, atît de ciopîrțit, terminîndu-se cu o mînă atît de stranie, din care mai rămăseseră doar două

degete, încît ai fi zis că e un corn caduc de cerb muiat în sîngele unor cîini sfîşiaţi. În altă parte se înălţa o formă omenească terminată printr-o masă de carne sanghinolentă şi tumefiată, pe care o luai drept obraz numai prin faptul că-i ocupa locul. Apoi, cot la cot, rezemîndu-se unii de alţii, veneau cei săraci cu duhul, care se asemănau între ei prin golul din privire, prin imobilitatea surîsului, printr-un continuu tremurici din tot corpul şi, mai ales, prin aerul de familie : susţinîndu-se unii pe alţii, avînd desigur un sentiment vag de înrudire, toţi păreau fraţi şi surori. Unul din ei, un tînăr înalt cu barba creaţă, îmbrăcat într-o rochie de femeie, îşi zgîia ochii albaştri de ţi se făcea frică ; simţeai că nici o imagine din univers nu pătrunde în ei decît spre a se pierde. Şi, aşa cum stătea drept, în rochia lui cenuşie, de-o croială străveche, mai curînd ciudată decît ridicolă, părea o statuie sculptată de un vechi iconar şi pe care — după cum spun unele legende mai vechi — o putere tenebroasă o însufleţea. Cerşetorii aceştia fac parte din pitorescul Bretaniei, în strictă armonie cu cîmpia şi stîncile ei.

Drumul, străbătut de mulţi pelerini şi mărginit de şirurile mişcătoare ale săracilor, ajunge în piaţa mare, unde se află biserica Sfînta Ana. Toată piaţa e ocupată de ţărani. Nu lipseşte nici una din parohiile Morbihan-ului sau ale insulelor patriarhale Houat şi Hoedic. Au venit pelerini în mare număr din ţinuturile Tréguier, Léonnois şi Cornouaille. Bărbaţii şi-au prins la pălării rămurele de măceş şi fire de iarbă-neagră. Dar nu

se mai vede costumul celtic de odinioară : ţăranul nu mai poartă străvechii nădragi, largi şi bufanţi. Toţi, chiar şi cei din Finister, au pe ei pantaloni negri ca ai senatorului Soubigou. Femeile, din fericire, au păstrat pălăriile naţionale. Pălăriile lor albe ca nişte scoici în vîrful capului sau, dimpotrivă, atîrnînd pe umeri, dau acestor adunări un farmec duios şi nostalgic. Scufia mare cu colţuri a femeilor din Vanne, scufiţa scrobită a celor din Auray, boneta austeră din Quimperlé, care ascunde părul fetelor, scufa cu aripile ridicate a acelora din Pont-Aven, pălăria de dantelă din Rosporden, diadema de postav cu fire de aur şi purpură ce se poartă la Pont-l'Abbé, scufiile cu panglici, întinse ca velele, din Saint-Thegonac, pălăria cu volan pe ceafă din Landerneau, toate aceste acoperăminte de cap purtate de-a lungul veacurilor dau fetelor tinere întreaga melancolie a trecutului. Pe obrajii aceştia ce se veştejesc în cîţiva ani — mereu aplecaţi peste pămîntul tare care-i va acoperi în scurt timp —, pălăria străbunicii îşi păstrează forma imuabilă. Trecînd de pe capul mamelor pe acela al fiicelor, ne demonstrează că generaţiile se succed după generaţii şi că durata şi continuitatea rezidă numai în seminţie. Astfel că o simplă bucată de pînză, plisată într-un anumit fel, ne dă ideea timpului ce se prelungeşte mult peste acela al existenţei fiecărui ins.

Înveşmîntate în negru, cu faţa şi gîtul acoperite de voaluri, femeile din Morbihan par nişte călugăriţe. Ele sînt cu atît mai frumoase cu cît

sînt mai blajine. Stînd pe călcîie, într-o poziţie care le este obişnuită, au o drăgălăşenie calmă şi gravă — destul de emoţionantă. Fetiţele lor, îmbrăcate la fel, sînt încîntătoare datorită, fără îndoială, austerităţii veşmintelor, care scoate în relief prospeţimea surîzătoare a copilăriei. Nu există ceva mai drăguţ decît drăcuşorii aceştia de şapte-opt ani. Cînd sînt numai între ele, se distrează bătîndu-se pe iarbă. Instinctul rasei le împinge, căci se ştie că ele sînt fete de vajnici luptători.

Biserica Sfintei Ana este nou-nouţă şi de o bogăţie pe care timpul n-a irosit-o deloc. Poate că şi arhitectul, de Perthes, a fost un om ingenios. Dar numai vremea deţine secretul armoniilor profunde. Piaţa pe care se ridică este mărginită de mici dughene unde femeile cumpără medalii, mătănii, lumînări, cărţi cu cîntări în bretonă şi franceză şi vederi din Epinal.

N-am văzut cînd a trecut procesiunea. Nu ştiu dacă şi-a mai păstrat acel caracter de credinţă naivă, pe care-l avea odinioară. Am zărit numai prapurii ; mi s-au părut prea noi şi prea frumoşi.

Altădată se vedeau, în această procesiune, marinari ducînd cu ei rămăşiţele unei corăbii pe care au fost salvaţi de un naufragiu, convalescenţi care trăgeau cîte un giulgiu ce fusese pregătit pentru dînşii, dar se dovedise inutil, oameni scăpaţi dintr-un incendiu, în mîini cu frînghia sau scara salvatoare. Se remarcau în special mateloţii din Arzon. Descendenţi ai celor patru-

zeci şi doi de marinari care, în războiul din Olanda, din 1673, au jurat credinţă Sfintei Ana şi au fost feriţi de tunurile amiralului Ruyter. Precedaţi de crucea de argint a parohiei lor, înaintau, susţinînd pe umeri modelul vasului de atunci pavoazat cu toate pavilioanele, cîntînd o baladă ; iată cîteva strofe :

. . . .

Patruzeci şi doi de-ostaşi
Pornit-am ceată din Arzon,
Să ne batem în Olanda
Pentru rege, pentru tron.

Şapte iunie, anul
una mie şase sute
Şaptezeci trei era o zi
Din cele mai temute.

Ghiulele ca grindina
Cădeau peste corăbii,
Praful se-alegea din toate :
Catarge, pînze, frînghii.

A fost miracol mare :
Din Arzon pe nici unul
Nu l-a atins cît de puţin
Nici puşca şi nici tunul.

Un argonez schimbat-a
Locul unde o vreme-a stat,
Cînd veni altul, o ghiulea
Capul i l-a sfărîmat.

Argonezul, rămas teafăr,
Fu stropit în ochi, pe gît
De creierul sărmanului
Ce fusese omorît.

Ah! sfînta noastră străbună,
Acest miracol mare,
Noi știm că Tu l-ai făptuit
Spre-a noastră scăpare.

Nu e propriu-zis o poezie populară; versurile acestea sînt opera vreunui preot de prin partea locului care învățase franceza din cărți. Ele se cîntă pe o veche arie care-ți stoarce lacrimi de jale.

În fața bisericii se află o scară dublă; stilul ei e destul de frumos. E o imitație după *Scala santa* din Roma, ale cărei trepte sînt acoperite tot anul cu tăblii de lemn. Scara din Auray, ca și cealaltă, nu se urcă decît în genunchi. Se dobîndesc nouă ani de indulgențe pentru fiecare din treptele urcate astfel. Am văzut vreo sută de femei ocupîndu-se cu acest exercițiu salutar. Dar trebuie să mărturisesc că, în mare parte, trișau. Am văzut cu ochii mei cum puneau piciorul pe scară. Sîntem slabi din fire. Dealtminteri, ideea de a-l înșela pe Sfîntul Petru e foarte firesc să-i vină în cap unei femei.

Scara e în stil Ludovic al XIII-lea, dealtfel ca și mănăstirea din spatele bisericii. Cultul Sfintei Ana din Auray nu datează decît din secolul

al XVII-lea. Originea acestui cult se datorează viziunilor unui biet fermier din Keranna, pe nume Yves Nicolazic.

Acest om de treabă avea halucinații de vedere și de auz. Uneori vedea o lumînare aprinsă și, cînd se întorcea noaptea acasă, flacăra se ținea după el, fără ca vîntul s-o miște cîtuși de puțin. Într-o seară de vară, pe cînd își mîna boii la adăpat, a văzut deodată o frumoasă fecioară, îmbrăcată într-o rochie de un alb strălucitor. Fecioara l-a vizitat apoi de mai multe ori și acasă la el, și în grajd.

Într-o bună zi i-a spus :

— Yves Nicolazic, n-avea teamă : sînt Ana, mama Mariei. Spune-i preotului vostru că pe bucata de pămînt căreia i se zice Bocenno a fost odată, chiar înainte de a fi existat satul, o capelă închinată numelui meu. A fost prima capelă din țară, și sînt nouă sute optzeci și patru de ani și șase luni de cînd a căzut în ruine. Doresc să fie cît mai curînd reclădită și dumneata trebuie să ai grijă de asta. Așa vrea Dumnezeu : să mi se cinstească numele aici.

Viziunile fermierului Nicolazic nu sînt ceva neobișnuit. Înaintea lui, Ioana d'Arc, iar după el, potcovarul din Salon — care i-a fost prezentat și lui Ludovic al XIV-lea — iar și mai încoace, plugarul Martin din Gallardon au avut halucinații asemănătoare, primind cîte o misiune specială din partea unui personaj ceresc. Ca și Ioana, ca și potcovarul, ca și Martin, fermierul din Keranna a rezistat la început glasului din cer,

invocînd slăbiciunea şi ignoranţa sa, precum şi măreţia sarcinii. Dar fecioara stăruia ; cuvîntul său deveni mai imperativ. Miracolele se înmulţiră. Apărură lumini subite, ploi de stele. Cînd îi cercetezi mai aproape pe halucinaţii care îşi închipuie că li s-a încredinţat vreo misiune, te izbeşte similitudinea, aş spune chiar identitatea stării lor psihice şi a acţiunilor care decurg din ea. Nicolazic, obsedat de ideea sa fixă, îl vizită pe preotul din Plunerat ; acesta însă nu se comportă cum trebuie, trimiţîndu-l, pe un ton aspru, să-şi vadă de secara şi vitele lui. Vizionarul nu se lăsă descurajat şi sfîrşi prin a învinge toate obstacolele. Nicolazic era un om simplu, care nu ştia nici să scrie, nici să citească, şi vorbea numai în dialectul breton.

Nu te poţi îndoi de sinceritatea lui, după cum nu poţi pune la îndoială nici pe aceea a Ioanei d'Arc sau a potcovarului din Salon, sau a lui Martin din Gallardon. Dar probabil că a şi fost împins în acţiunile sale de nişte inşi abili şi interesaţi. N-am avut răgaz să studiez păţania lui după textele originale, şi nu o cunosc decît prin mijlocirea unor hagiografi moderni, a căror manieră cucernică şi plină de pietate exclude orice critică. Dar mi se pare limpede că bietul om era condus, fără ştirea sa, de Kerlogen. Seniorul acesta dăduse terenul pe care urma să se ridice capela. E uşor de înţeles rîvna care-i îndemna atunci pe catolicii bretoni să-i stîrnească pe vizionari şi să încurajeze tot felul de miracole. Progresele reformei îi înspăimîntaseră şi teme-

rile lor erau încă vii. Ne aflăm în anul 1625. În acea vreme, Soubise, care primise din partea armatei calviniste, staționată la Rochelle, comandamentul provinciilor Poitou, Bretania și Anjou, își reluase armele și capturase o escadră regală la gura fluviului Blavet. Trebuia reînsuflețită credința veche, trebuia să se dea o mare lovitură. Viziunile blajinului Nicolazic au apărut cum nu se poate mai la timp. Și s-a profitat de ele.

Spuneam adineauri că misiunile primite de vizionari din partea îngerilor sau a sfinților purced toate în același fel. Încep cu cîte *un semn.* Ioana, cînd avea să fie înarmată, trimise la Notre-Dame-de-Fierbois să se caute o sabie însemnată cu cinci cruci, care într-adevăr, se găsi acolo. Și s-a povestit, după aceea, că arma fusese zidită într-un perete al bisericii.

Yves Nicolazic venise și el cu un astfel de semn. Luîndu-se după flacăra unei lumînări, ținută de o mînă invizibilă, omul nostru coborî într-un șanț, scormoni țărîna și scoase de acolo o statuetă de lemn care o înfățișa pe Sfînta Ana. Locul în care a fost găsită această icoană se numea Ker-Anna, și e posibil, după cum s-ar părea că o indică denumirea, să fi fost acolo o capelă consacrată mamei Fecioarei. Dar ca această capelă să se fi ruinat cu nouă sute optzeci de ani și șase luni înainte, cum spunea femeia în alb, e imposibil de crezut. În secolul al VI-lea nici sfînta Ana, nici fiica ei nu aveau sanctuare și nici icoane. Și, dacă femeia în alb era sfînta Ana în persoană, trebuie să admitem că sfînta Ana

însăşi nu-şi cunoştea propria ei iconografie. Dificultatea asta nu-i încurcă deloc pe bretonii pe care-i văd în procesiune.

Sfînta Ana, atît de glorificată în Auray şi a cărei icoană poartă acea coroană *închisă*, pe care arta religioasă n-o pusese pînă acum decît pe fruntea Mariei, Sfînta Ana nu are legendă. Evanghelia nici n-o aminteşte. Sfîntul Epifan — cel dintîi, cred — vorbeşte de îndelungata ei sterilitate care o apăsa ca un oprobriu. La sărbătoarea tabernacolelor, preotul i-a refuzat ofranda. Ea s-a ascuns în casa ei din Nazaret, şi puţin după aceea a şi născut-o pe Maria.

Pelerinii din Auray intonează pe aria *Amaryllis, albă eşti*, un cîntec în care Ana se roagă Cerului să-i dăruiască un copil, în termenii următori :

O, Doamne-atotputinte-n faţă-ţi mă prostern,
Aibi milă de a mea sterilitate !
(De un sfert de veac trăiesc ca-ntr-un infern.)
Inlocuieşte-o cu fecunditate !
Şi-ţi făgăduiesc din inimă, o, Dumnezeu !
Rodul născut din pîntecele meu.

. . . .

Prietenele, toate, mă ocolesc,
Am parte numai de ofense crunte ;
O, sfinte Doamne, vreau să mă lecuiesc,
Şterge-mi, rogu-te, pata de pe frunte.
Umilei tale roabe i-aruncă o privire
Şi n-o lăsa, pioasa, să plîngă în neştire.

Ce importanţă are, la urma urmei, dacă această adunare din Auray — care uneşte atîţia oameni printr-o credinţă comună — a pornit de la halucinaţiile unui bolnav ignorant! Bretonul nu-i înzestrat cu spirit cercetător ; e incapabil de critică şi, realmente, nu i se poate face o vină din asta. Spiritul critic se dezvoltă în condiţii cu totul aparte şi cu totul rare pentru a putea exercita o influenţă eficace asupra credinţelor omenirii. Credinţele acestea scapă — în mod absolut — de sub controlul inteligenţei. Ele se pot dovedi stupide şi absurde, fără a-şi compromite autoritatea pe care o exercită asupra sufletelor. E un lucru prea banal să spui că sînt consolatoare. După ce reflectezi puţin, s-ar putea să-ţi dai seama că, de cele mai multe ori, oamenii se aleg mai curînd cu frica decît cu bucuria. Credinţa bretonilor mi se pare deosebit de sumbră. În orice caz, ei nu par a gusta mai multă plăcere decît gustă trăgînd din pipele scurte sau sorbindu-şi litra de rachiu. Oamenii aceştia încăpăţînaţi, sălbatici şi taciturni seamănă cu pieile-roşii ; văzîndu-i, nu te poţi opri să nu te gîndeşti la ziua în care, murmurînd un cîntec, golindu-şi paharele şi fumînd, vor privi îndelung cîmpia şi marea, lăsîndu-se încet, încet cuprinşi de moarte.

CUPRINS

COPILĂRIA

I Sfînta Scriptură și Grădina Botanică . . . 6
II Negustorul de ochelari 14
III Doamna Mathias 24
IV Scriitorul public 30
V Povestirile mamei 36
VI Cei doi croitori 54
VII Domnul Debas 62

VIII Scutierul regelui 75
IX Doamna Planchonnet 83
X Cei doi tovarăşi 91
XI Onésime Dupont 100

NOTE SCRISE DE PIERRE NOZIÈRE PE MARGINEA VOLUMULUI SĂU, ÎN FORMAT MARE: PLUTARH

PLIMBĂRILE LUI PIERRE NOZIERE ÎN FRANŢA

I Pierrefonds 128
II Orăşelul 135
III Saint-Valéry-pe-Somme 153
IV Notre-Dame de Liesse 190
V În Bretania 208

Lector: ANGELA CISMAŞ
Tehnoredactor: VICTOR MAŞEK

Bun de tipar: 6.06.1980. Coli de tipar: 7,875.

Tiparul executat sub comanda nr. 887 la
Întreprinderea poligrafică „13 Decembrie 1918",
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
Bucureşti,
Republica Socialistă România

Lei 6,25

editura univers